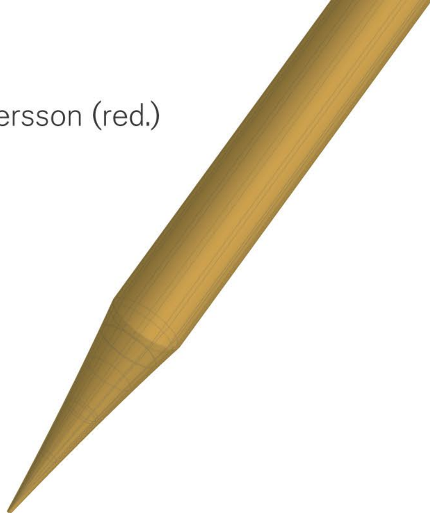
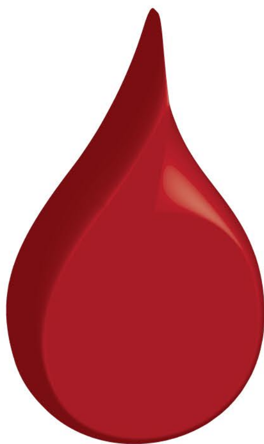
Olof Petersson (red.)

SNS MEDIEFORUM

Medieetik under debatt

SNS FÖRLAG

Medieetik under debatt

Olof Petersson (red.)

SNS MEDIEFORUM

Medieetik under debatt

SNS FÖRLAG

SNS Förlag
Box 5629
114 86 Stockholm
Telefon: 08-507 025 00
Telefax: 08-507 025 25
E-post: order@sns.se
www.sns.se

SNS – Studieförbundet näringsliv och samhälle – är ett fristående nätverk av opinionsbildare och beslutsfattare i privat och offentlig sektor. SNS vill genom forskning, bokutgivning och möten bidra till debatt och rationella beslut i samhällsfrågor.

Medieetik under debatt
Olof Petersson, red.
Första upplagan
Första tryckningen

Grafisk form: Patrik Sundström
Tryck: WS Bookwell, Finland, 2006

ISBN 13: 978-91-85355-72-3
ISBN 10: 91-85355-72-0

Innehåll

Olof Petersson

Skrivfriheten och ansvaret

Den medborgerliga frihetens liv och styrka finns i en inskränkt regering och i en oinskränkt skrivfrihet.

Detta var den bärande idén i den svenska yttrandefrihetens klassiska manifest, *Tankar om borgerliga friheten*. När Peter Forsskål utgav skriften 1759 ledde den omedelbart till stort rabalder och kanslikollegium beslöt att dra in den. Statsmaktens rädsla för det fria ordet kunde dock inte hejda utvecklingen. En milstolpe blev 1766, då Sverige fick den tryckfrihetsförordning som innebar att tryckfrihet och offentlighet blev grundlagsfästa principer.

I sin kommentar till nyutgåvan påpekar Teddy Brunius att skriften visserligen låg i linje med de filosofiska strömningarna i dåtidens Europa, men att Peter Forsskål också utvecklade en självständig tolkning av upplysningens ideal. Han hade även förmågan att klä sina tankar om skrivfriheten i den elegantaste språkdräkt. Forsskåls pregnanta formuleringar hör till den svenska bildningstraditionen. »Tvenne utvägar äro att avböja skadligt missnöje. Den ena fordrar bläck, den andra blod. Få de missnöjda yttra sig fritt, så kunna de vederläggas, underrättas och förvandlas till ett upplyst publicum.«

Skrivfrihetens gränser

Även den radikale Peter Forsskål var medveten om att skrivfriheten inte var total. Om det vore så att alla handlade som moralen bjuder så skulle friheten visserligen inte behöva inskrän-

kas. Men eftersom detta inte är fallet så krävs det inskränkningar av friheten. Dessa inskränkningar får inte hindra oss att göra det som är rätt, det som gagnar mig själv om ingen skada drabbar någon annan, framhåller Forsskål. Skrivfriheten får bara hindras om det som yttras »utan gensägelse är oanständigt och innehåller hädelse emot Gud, föregripelser emot Regering och enskilda; och retelser till uppenbara laster«.

En återklang av detta dilemma hörs också i inledningen till dagens tryckfrihetsförordning. Med tryckfrihet förstås »varje svensk medborgares rätt att, utan några av myndighet eller annat allmänt organ i förväg lagda hinder, utgiva skrifter«. Man kan i efterhand straffas för innehållet om detta »strider mot tydlig lag, given att bevara allmänt lugn, utan att återhålla allmän upplysning«. Tryckfrihetsförordningen innehåller ett särskilt kapitel som preciserar dessa 18 olika tryckfrihetsbrott, den s.k. brottskatalogen. Det skall tilläggas att tryckfrihetsåtal prövas enligt speciella regler och att motsvarande bestämmelser för vissa andra medier finns i en egen grundlag, yttrandefrihetsgrundlagen. När riksdagen i konkreta lagstiftningsärenden sedan skall balansera yttrandefrihetens generella värden mot olika slags praktiska hänsyn är det dock inte alltid som debatten når särskilt höga principiella höjder (Andersson 2004).

Problemet med att finna en avvägning mellan yttrandefrihet och dess inskränkningar återkommer i den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna. Å ena sidan friheten (art. 10:1): »Var och en har rätt till yttrandefrihet. Denna rätt innefattar åsiktsfrihet samt frihet att ta emot och sprida uppgifter och tankar utan offentlig myndighets inblandning och oberoende av territoriella gränser.« Å andra sidan inskränkningarna (art. 10:2): »Eftersom utövandet av de nämnda friheterna medför ansvar och skyldigheter, får det underkastas sådana formföreskrifter, villkor, inskränkningar eller straffpåföljder som är föreskrivna i lag och som i ett demokratiskt samhälle är nödvändiga med hänsyn till statens säkerhet, till den territoriella integriteten el-

ler den allmänna säkerheten, till förebyggande av oordning eller brott, till skydd för hälsa eller moral eller för annans goda namn och rykte eller rättigheter, för att förhindra att förtroliga underrättelser sprids eller för att upprätthålla domstolars auktoritet och opartiskhet.«

Prinsessan, Persbrandt och Muhammed

Detta avvägningsproblem fick en konkret illustration i juni 2004, då den europeiska människorättsdomstolen i Strasbourg gav rätt åt prinsessan Caroline av Monaco, som blivit smygfotograferad i tysk press. Bilderna visade bland annat prinsessan på hästryggen, i en kanot, på en restaurang och med sina barn. De tyska domstolarna hade avvisat hennes klagomål, eftersom de ansåg att tryckfriheten tog över. Domarna argumenterade bland annat för att det inte går att dra någon skarp gräns mellan information och underhållning. Men Europadomstolen gjorde en annan tolkning. Särskilt ett foto av prinsessan snubblande på en strand hade stor betydelse; bilden var uppenbarligen tagen i smyg med teleobjektiv. Domstolen drog en klar gräns mellan den offentliga rollen och privatlivet. Att tillfredsställa allmänhetens nyfikenhet på kändisars privatliv ansågs ligga utanför den sfär av yttrandefrihet som avser att värna politisk och allmän debatt.

För de länder som har skrivit under Europakonventionen, däribland Sverige, är domen bindande. Sverige saknar i dag en särskild lagstiftning till skydd för den personliga integriteten på detta område, även om det då och då dyker upp förslag om en sådan lag. En svensk riksdagsledamot, kristdemokraten Ingvar Svensson, har använt domen för att argumentera för en skärpning av den svenska lagen: »det ska kosta för medierna att kränka privatlivets helgd« (SvD 17 jan 2006; Pressens Tidning 11 maj 2006). Även Justitiekanslern har argumenterat för

en lagstiftning med förbud mot oförsvarlig och grov kränkning av privatlivet (Pressens Tidning 14 april 2006).

Konflikten mellan tryckfrihet och integritet spetsades till genom Expressens publicering av en artikel som påstod att skådespelaren Mikael Persbrandt varit intagen på en behandlingsklinik för akut alkoholförgiftning. Justitiekanslern beslöt att inleda förundersökning mot Expressens ansvarige utgivare för förtal eller grovt förtal. Målet är i skrivande stund inte avgjort.

Debatten om yttrandefrihetens gränser blev akut genom Jyllands-Postens publicering av ett antal karikatyrteckningar föreställande profeten Muhammed. Tolv tidningstecknares försök att protestera mot en självcensur grundad på religiösa hänsyn ledde till oanade konsekvenser för dansk diplomati och exportindustri och indirekt även för debatten om förhållandet mellan å ena sidan yttrandefrihet och tryckfrihet och å andra sidan religionsfrihet och regler om hets mot folkgrupp. I många länder restes krav på statliga ingrepp för att hindra publicering som anses kränka religiösa värden.

Hotet från staten

De fria medierna lever alltså i skuggan av hotet från statens lagstiftningsambitioner. Redan tidigt blev en motstrategi att utveckla ett system för självreglering. Man kan dra en parallell till den historiska utvecklingen inom svensk arbetsmarknad. Parterna enades där om kollektivavtal och gemensamma spelregler, i syfte att undvika lagstiftning och statlig inblandning. För tidningspressens vidkommande gällde att för omvärlden visa att man tog ett aktivt ansvar för branschens självsanering.

Den historiska framväxten av pressens etiska självreglering har redan skildrats på annat håll och kan därför här återges i sammanfattning (se exempelvis Sterzel 1970, Axberger 1984, Weibull och Börjesson 1995 samt von Krogh 2006). Redan år 1900 antog Publicistklubben ett antal regler som gick ut på en

viss återhållsamhet i samband med rapporteringen om brott. Ett viktigt årtal är 1916, då PK tillsammans med Journalistförbundet och Tidningsutgivarna inrättade en permanent hedersdomstol, som fick namnet Pressens Opinionsnämnd. I början hade opinionsnämnden endast få fall att behandla, inte minst till följd av att det fanns en relativt hög anmälningsavgift för varje ärende.

Under 1950- och 1960-talen diskuterades opinionsnämndens existensberättigande. Herbert Tingsten ifrågasatte nämnden och ansåg att en bättre lösning var att den enskilda redaktionen bar ansvaret för den etiska självregleringen. Ivar Harrie på Expressen menade dock att nämnden »verkade lugnande på kverulanter« (cit. i Weibull och Börjesson 1995, s. 70). Samtidigt intensifierades debatten kring mediernas växande makt och det blev alltmer uppenbart att den pressetiska självregleringen behövde reformeras.

Mot slutet av 1960-talet antog Journalistförbundet, efter hård intern debatt, en etisk yrkeskodex med normer och riktlinjer för journalistyrket. År 1974 inrättade förbundet en yrkesetisk nämnd, som fick i uppgift att följa utvecklingen på det yrkesetiska området, stimulera till debatt och att pröva enskilda fall av ifrågasatta avvikelser från yrkesreglerna. Samtidigt pågick en etisk debatt bland tidningsutgivarna, som beslutade att inrätta en textreklamkommitté med uppgift att övervaka regler som syftade till att dra en rågång mellan redaktionell text och kommersiell reklam.

Behovet av ett förstärkt system för etisk självreglering ledde fram till en nyordning 1969. Då inrättades funktionen som Allmänhetens Pressombudsman, PO. Dennes roll blev att på eget initiativ, eller efter anmälan, påtala avvikelser från god publicistisk sed. Arbetsformerna för Pressens Opinionsnämnd ändrades också. Anmälningsavgiften avskaffades och dessutom infördes en expeditionsavgift, i praktiken ett slags böter för tidningar som fälldes. Förändringen innebar att PO i förening med Pressens Opinionsnämnd fick en högre profil och

snart märktes genomslaget genom en stark ökning av antalet anmälningar.

Mediernas etiska åtaganden samlades nu i en gemensam skrift, *Spelregler för pressen*. Som utgivare stod Pressens Samarbetsnämnd, med företrädare för Publicistklubben, Tidningsutgivarna och Journalistförbundet. Senare under 1970-talet anslöt sig Sveriges Radio och Sveriges Television till spelreglerna i tillämpliga delar och dokumentet fick titeln *Spelregler för press, radio och tv*. Sedan mitten av 1970-talet har det gjorts vissa justeringar och tillägg, men i allt väsentligt består systemet med pressetisk självreglering intakt nu trettio år senare.

En genomgång av protokollen från Pressens Samarbetsnämnd sedan år 2000 visar att det pågår en livlig debatt, men att diskussionen ännu inte lett fram till några större förändringar. De viktigaste besluten under dessa år är följande:

2000:
- Internetpublicering från medlemsföretagen tas med i spelreglerna, inledningsvis på försök.
- Ordet »ras« byts ut mot »etniskt ursprung« i publicitetsreglerna.

2001:
- Organisationen Sveriges Tidskrifter upptas som en av huvudmännen i Pressens Samarbetsnämnd.

2002:
- Expeditionsavgifterna höjs (till 10 000 kronor för tidningar med upplaga under 10 000 ex och till 25 000 kronor för tidningar med upplaga över 10 000 ex).

2003:
- Stadgarna ändras så att Pressens Opinionsnämnd kan sammanträda i reducerad form i ärenden där det är uppenbart att det inte kan föranleda pressetiskt klander.

2004:
- Förslag om att höja expeditionsavgifterna möter motstånd från tidningsutgivarna och bordläggs.

2005:

- Diskussion om prövning av publikationer som utgivits i Sverige på andra språk än svenska och kostnader för översättning av dessa.
- Diskussion om textreklamreglerna och Tidningsutgivarnas beslut att inte längre finansiera Textreklamkommittén.
- Ett möte hålls utan Tidningsutgivarna. Enligt TU:s mening finns det inte några förutsättningar för ett samarbete i en kampanj kring tryck- och yttrandefrihetsfrågor.
- Vid nästföljande möte anmäler TU:s ordförande att det inte finns behov av att »i ett gemensamt uttalande deklarera att vi står bakom det självsanerande systemet«. Nämnden enas i stället om »att göra en pdf-presentation av systemet«.

Svåröverblickbart system

Denna historiska utveckling har lett fram till dagens situation, där en kombination av lagstiftning och självreglering anger ramarna för dagens svenska medier. Den följande tablån ger en översikt över de viktigaste reglerna. Läget är inte helt enkelt att överblicka, dels därför att reglernas antal har ökat, dels därför att mediebegreppet blir alltmer fragmenterat. För ett sekel sedan begränsades reglerna till tryckfrihetsförordningen och Publicistklubbens rekommendationer. Tillkomsten av radio och television har medfört nya regler och den etiska självregleringen har dessutom fått ökad räckvidd.

Tablån kan verka komplicerad, men har ändå förenklats i det avseendet att den begränsats till svenska regler. En fullständig översikt skulle också omfatta exempelvis Europakonventionens regler om yttrandefrihet och de övervakningsregler som gäller för tv-kanaler som sänder från Storbritannien.

Regler för medier: en översikt

	Statliga regler		
	Förstärkt grundlags-skydd TF	Förstärkt grundlags-skydd YGL	Gransknings-nämnden
Tidningar/tidskrifter tillhörande TU/Sv. Tidskrifter	•		
Tidningar/tidskrifter ej tillhörande TU/Sv. Tidskrifter	•		
Radio: SR, UR		•	•
Radio: privat		•	•
TV: SVT, UR		•	•
TV: övr, ex TV4		•	•
Internet: webbplats tillhörande TU/Sv. Tidskrifter		•	
Internet: webbplats ej tillhörande TU/Sv. Tidskrifter, med utgivningsbevis		•	
Internet: webbplats ej tillhörande TU/Sv. Tidskrifter, utan utgivningsbevis			

* SR, SVT och UR »har beslutat att reglerna skall gälla i den utsträckning som de kan tillämpas med hänsyn till radio- och TV-lagen och programföretagens tillstånd från staten«. RU (Radioutgivareföreningen) »har i tillämpliga delar anslutit sig till reglerna«. (Förord, *Spelregler för press, radio och tv*, 15 uppl. 2002.)

Grundlagar

Den grundlagsskyddade yttrandefriheten ges en allmän formulering i regeringsformen och definieras där som friheten »att i tal, skrift eller bild eller på annat sätt meddela upplysningar samt uttrycka tankar, åsikter och känslor«. Yttrandefriheten är, som nämnts, också en del av Europakonventionen.

Tryckfrihetsförordningen ger ett förstärkt grundlagsskydd åt skrifter som framställts i tryckpress. TF gäller också skrifter

Självreglering				
Publicitets-regler: utan övervakning*	Publicitets-regler: med övervakning, utan sanktion	Publicitets-regler: med övervakning och sanktion	Yrkesetiska regler (för medlemmar i SJF)	Textreklam-regler: utan övervakning
		•	•	•
	•		•	
•			•	
•			•	
•			•	
			•	
		•	•	•
			•	
			•	

som mångfaldigats genom stencilering, fotokopiering eller liknande tekniskt förfarande. En förutsättning är att skriften har utgivningsbevis eller är försedd med uppgifter om vem som har mångfaldigat skriften samt om ort och år för mångfaldigandet.

För radio, tv, film, video och vissa andra tekniska upptagningar finns motsvarande bestämmelser i yttrandefrihetsgrundlagen. Sedan några år gäller YGL även för internetpublicering, under vissa förutsättningar. Grundlagsskyddet kan om-

fatta två olika former av publicering på webben, dels databaser (webbplatser), dels webbsändningar (webbradio, webb-tv och e-post-tidningar). Ansökan om utgivningsbevis, databasanmälan och anmälan av utgivare görs hos Radio- och tv-verket.

Det förstärkta grundlagsskyddet enligt TF och YGL innebär bland annat att myndigheter inte får förhandsgranska eller försvåra publiceringen (censurförbud); att särskilda ansvarsregler gäller för yttrandefrihetsbrott som begås genom publiceringen; att det endast är en person, vanligtvis utgivaren, som ansvarar för det som publiceras (ensamansvar); att meddelare har rätt att vara anonyma; att myndigheter inte får efterforska deras namn samt att personer som är verksamma på redaktionen inte får avslöja meddelarens identitet (meddelarskydd).

En genomgång av tingsrätternas behandling av tryck- och yttrandefrihetsmål under senare år visar att det i praktiken sällan händer att medier fälls. De få gånger som domstolarna fäller medier för att ha gått över gränsen för tryck- och yttrandefrihet handlar främst om antingen rasistiska budskap, såsom vitmaktmusik, eller grov våldspornografi. I övrigt råder i dag en vidsträckt tryck- och yttrandefrihet (Petersson, Djerf-Pierre, Strömbäck och Weibull 2005).

Radio- och tv-lagen

För radio och television gäller ett antal speciella rättsregler. Radio- och tv-lagen innehåller programföretagens sändningsregler. Sändningstillstånd och anslagsvillkor anger närmare riktlinjer för programinnehållet. Radio- och tv-lagen anger exempelvis att programverksamheten i dessa företag som helhet skall »präglas av det demokratiska statsskickets grundidéer och principen om alla människors lika värde och den enskilda människans frihet och värdighet«. Lagen innehåller också bestämmelser om våldsskildringar, reklam, otillbörligt gynnande av kommersiell verksamhet och beriktiganden av felaktiga uppgifter.

Med stöd av radio- och tv-lagen beslutar regeringen om sändningstillstånd. Programinnehållet i Sveriges Television, Sveriges Radio, Utbildningsradion och TV4 skall sålunda präglas av opartiskhet och saklighet. Programföretagen åläggs också bland annat att beakta att en vidsträckt yttrandefrihet och informationsfrihet skall råda i televisionen; att beakta televisionens särskilda genomslagskraft; att respektera de enskildas privatliv och sända program som tar hänsyn till kraven på mångsidighet, nyhetsförmedling, granskning, kulturförmedling, utvecklingen av svensk filmproduktion och program för barn och ungdom. För public service-bolagen innebär de nya sändningstillstånd som skall gälla från 2007 inga större förändringar. För digitalkanalerna är sändningstillstånden mer summariska.

Uppgiften att övervaka hur programföretagen följer sina skyldigheter ligger hos Granskningsnämnden för radio och tv. Nämnden är en statlig myndighet vars ledamöter utses av regeringen. Granskningsnämnden avses få ett utvidgat uppdrag när det gäller att årligen granska public service-redovisningarna för att bedöma hur programföretagen uppfyllt sitt uppdrag.

Spelregler

Så långt den statliga regleringen. Vid sidan av lagstiftningen finns mediernas etiska självreglering. Pressens Samarbetsnämnd har i häftet *Spelregler för press, radio och tv* sammanställt gällande regler. Under rubriken »Etiska regler för press, radio och tv« återges publicitetsregler, yrkesregler och regler mot textreklam. Skriften innehåller också stadgar för Pressens Opinionsnämnd, instruktion för Allmänhetens Pressombudsman, stadgar för Pressens Samarbetsnämnds delegation för Allmänhetens Pressombudsman, riktlinjer angående åsiktsannonsering samt utdrag ur lagtexter. Dokumentet avslutas med en kort sammanfattning av reglerna rörande tryckfrihet, yttrandefrihet och upphovsrätt.

Publicitetsregler

Publicitetsreglerna innebär att medierna förmanas att ge korrekta nyheter, vara generösa med bemötanden, respektera den personliga integriteten, vara varsamma med bilder, höra båda sidor och vara försiktiga med namnpublicering. Publicitetsreglerna inleds med en portalparagraf: »Etiken tar sig inte i första hand uttryck i en formell regeltillämpning utan i en ansvarig hållning inför den publicistiska uppgiften. De etiska reglerna för press, radio och tv skall vara ett stöd för den hållningen.«

Uppgiften att övervaka efterlevnaden av publicitetsreglerna ligger hos Pressens Opinionsnämnd. PON prövar ärenden som gäller tillämpningen av god publicistisk sed i periodisk press. Nämnden prövar också ärenden som rör internetpubliceringar, dock med vissa begränsningar. Granskningen avser endast webbplatser som är knutna till företag som är medlemmar i någon av de organisationer som ingår i Pressens Samarbetsnämnd.

För de medieföretag som är knutna till Pressens Samarbetsnämnd är opinionsnämndens granskning förenad med vissa sanktionsmöjligheter. En tidning eller tidskrift som fälls är förpliktigad att publicera nämndens utslag och nämnden kan också besluta om en expeditionsavgift (på 10 000 eller 25 000 kronor).

Pressens Opinionsnämnd granskar innehållet i exempelvis Metro och andra tidningar som står utanför TU, liksom tidskrifter och medlemsblad som inte är med i Sveriges Tidskrifter, men nämnden saknar här formella sanktionsmöjligheter. I praktiken lyckas nämnden och PO ändå ofta få publikationer som inte är anslutna till Pressens Samarbetsnämnd att publicera ett klandrande beslut. Däremot brukar nämnden inte utöva påtryckningar för att de skall betala expeditionsavgift. När det gäller nätpubliceringar granskar Pressens Opinionsnämnd däremot endast sådana hemsidor som hör till företag som är med i antingen TU eller Sveriges Tidskrifter.

Pressens Opinionsnämnd granskar således endast tidningar och tidskrifter samt vissa tillhörande webbplatser. För radio och television finns Granskningsnämnden, men denna prövar bara om innehållet står i överensstämmelse med sändningstillstånden. Granskningsnämnden bedömer inte om programmen är förenliga med de etiska regler som finns i *Spelregler för press, radio och tv*.

Sveriges Radio, Sveriges Television och Utbildningsradion har dock beslutat att de etiska spelreglerna skall gälla i den utsträckning som de kan tillämpas med hänsyn till radio- och tv-lagen och programföretagens tillstånd från staten. Radioutgivareföreningen har, som företrädare för delar av den privata radiobranschen, i tillämpliga delar anslutit sig till spelreglerna. Det innebär sålunda att spelreglerna gäller för radio och television, men att reglerna inte övervakas av något organ och att det därför inte finns någon mekanism för att granska och klandra program som strider mot exempelvis publicitetsreglerna.

Yrkesregler

Spelreglerna för press, radio och tv omfattar också yrkesregler, som inledningsvis fastslår att en stark journalistisk integritet är avgörande för trovärdigheten. Tilltron till medierna och dess medarbetare bygger på att yrkesreglerna följs. Dessa handlar dels om journalistens integritet, exempelvis att inte åta sig uppdrag som kan misstänkliggöra ställningen som fri och oberoende journalist, dels om anskaffning av material, såsom att visa hänsyn mot ovana intervjuobjekt och att inte förfalska intervjuer eller bilder.

Yrkesreglerna övervakas av Yrkesetiska nämnden, som tillhör Journalistförbundet. Ett medlemskap i förbundet innebär att man åtar sig att följa yrkesreglerna. Journalistförbundet har således dubbla roller, dels att som facklig organisation företräda medlemmarna gentemot arbetsgivarna, dels att som yrkesförbund hävda professionalism och etik. Yrkesetiska nämnden

kan som yttersta åtgärd utesluta en medlem för grova övertramp, men så starka sanktionsmedel används i praktiken inte. Yrkesetiska nämnden kan inte granska journalister som står utanför Journalistförbundet.

Textreklamregler

Reglerna mot textreklam innebär att material som publiceras eller presenteras på redaktionell plats inte ska kunna utgöra eller uppfattas som reklambudskap. Syftet är att slå vakt om förtroendet för press, radio och tv och att värna om mediernas integritet. Tidigare fanns ett särskilt organ, Textreklamkommittén, som övervakade textreklamreglerna. Sedan Tidningsutgivarna 2005 beslutade att inte längre finansiera kommittén har den i praktiken upphört. Pressens Samarbetsnämnd antog 2006 en checklista mot textreklam. Eftersom Journalistförbundet och Publicistklubben inte delade Tidningsutgivarnas syn på ansvarige utgivarens roll kompletterade TU checklistan med en egen vägledning.

Problem och lösningar

Denna korta översikt visar att regelsystemet knappast kan beskrivas som enkelt eller överskådligt. I själva verket kan reglerna kritiseras i flera olika avseenden. Våra slutsatser i Demokratirådets rapport *Mediernas integritet* (2005) grundades just på konstaterandet att svenska medier styrs av ett lappverk av lagar och regler. En i grunden frihetlig tryckfrihetslagstiftning har efterhand kompletterats med ett självsaneringssystem som inte riktigt hänger samman. Publicitetsregler är exempelvis åtskilda från yrkesregler och ansvaret ligger på olika nivåer; övervakningen av reglerna äger rum under förutsättningar som skiljer sig mellan olika medietyper. Vissa av spelreglerna har uppenbarligen fått försvagad legitimitet inom jour-

nalistkåren. Spelreglerna saknar dessutom bestämmelser om sådant som i dag skulle behöva regleras, exempelvis när det gäller vissa journalistiska arbetsmetoder. Publicitetsreglernas mjuka formuleringar gör det också svårt att utvärdera reglernas efterlevnad (Petersson, Djerf-Pierre, Strömbäck och Weibull 2005).

Denna bok tar vid där Demokratirådet slutade. Avsikten är här att inventera problem och diskutera möjliga lösningar. Ett antal centralt placerade bedömare har inbjudits att medverka. De har fått frågan om vilka stora etiska frågor som dagens medier står inför. De har också uppmanats att reflektera över hur dagens etiska regelsystem fungerar. Frågan är vilka alternativ som finns och om systemet borde reformeras och i så fall hur. Hit hör frågan om vilka hinder och möjligheter som finns när det gäller att genomföra eventuella förändringar.

Bland bokens författare finns journalister, redaktionsledare, mediechefer, organisationsföreträdare, nuvarande och tidigare pressombudsmän och andra med uppgifter inom självregleringssystemet samt jurister och forskare. Med denna spännvidd är det föga förvånande att analyser och slutsatser går isär. Bokens syfte har just varit att dokumentera spännvidden i dagens medieetiska debatt.

Ändå är det anmärkningsvärt att vissa teman återkommer i så många inlägg. Knappast någon försvarar status quo, utan det verkar finnas en utbredd uppfattning om att dagens självregleringssystem behöver reformeras. Även om det framförs många tankeväckande och konstruktiva uppslag till hur ett förnyat system skulle kunna se ut så verkar det osannolikt att en reform står för dörren. Tvärtom framgår det både direkt och indirekt att debattpositionerna är låsta, framför allt beroende på de iskalla relationerna mellan Tidningsutgivarna och Journalistförbundet. Inte ens den gamla lärdomen att man måste förändra för att bevara tycks vara en tillräcklig drivkraft.

Bokens tre avslutande kapitel ger ett nordiskt perspektiv. Bidragen från Danmark, Finland och Norge visar att varje land

har sina egna traditioner och pressetiska modeller, men att det också finns intressanta paralleller. Sverige har länge framstått som en internationell förebild när det gäller institutioner som opinionsnämnd och pressombudsman. Men, som Odd Raaum påpekar i sin internationella utblick, Sverige har också anledning att uppmärksamma lärdomarna från andra länder. Varnande exempel på vad som kan hända när medierna inte uppträder samlat kan observeras i Danmark och Storbritannien. Staten gick där snabbt in och tog över delar av det system som tidigare vilat på frivillig självreglering.

Det kan tilläggas att efter denna bok utkommer en dokumentsamling, *Medieetik i Europa*. I svensk översättning återges där hur mediernas etiska självreglering kommit att utformas i ett antal europeiska demokratier. Denna internationella översikt inleds med en analys av den franske medieforskaren Claude-Jean Bertrand.

Dessa båda böcker om medieetik ingår i SNS Medieforum, som genom forskning, seminarier, debatter och bokutgivning vill bidra till en djupare och mer initierad mediediskussion. Frågorna om mediernas etiska självreglering kommer att diskuteras också fortsättningsvis, bland annat i Demokratirådets rapport 2007.

Litteratur

Andersson, Jan (2004). *Yttrandefrihetens dilemman*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 162, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala universitet.

Axberger, Hans-Gunnar (1984). *Tryckfrihetens gränser*. Liber, Stockholm

Bertrand, Claude-Jean (2002). *Media Accountability and Accountability Systems*. Transaction Publishers, New Brunswick, NJ.

Bertrand, Claude-Jean, red. (2003). *An Arsenal for Democracy. Media Accountability Systems*. Hampton Press, Cresskill, NJ.

Forsskål, Peter (1759, 1984). *Tankar om borgerliga friheten.* Tryckt hos Lars Salvius 1759. Ny upplaga med efterskrift av Teddy Brunius, Rediviva, Stockholm.

Krogh, Torbjörn von (2006). Så föddes PO 1965–1969, *Pressens Tidning* nr 4–6, 2006.

Petersson, Olof, Monika Djerf-Pierre, Jesper Strömbäck och Lennart Weibull (2005). *Mediernas integritet. Demokratirådets rapport 2005.* SNS Förlag, Stockholm.

Raaum, Odd (2003). *Dressur i pressen. Selvjustis i internasjonalt perspektiv.* Universitetsforlaget, Oslo.

Spelregler för press, radio och tv. 15 uppl. Pressens Samarbetsnämnd, TU Service AB, Stockholm 2002.

Sterzel, Fredrik (1970). *God publicistisk sed.* Institutet för offentlig och internationell rätt, 33. Allmänna förlaget, Stockholm.

Weibull, Lennart och Britt Börjesson (1995). *Publicistiska seder. Svensk pressetik i teori och praktik 1900–1994.* Tiden, Stockholm.

Katarina Wennstam

1. Journalistens fördomar

Det finns bilder man aldrig glömmer. Bilder man helst inte hade velat se. Velat vara utan. Skulle önska att de inte fanns, att det som bilderna föreställer inte har hänt. På riktigt.

Det är något speciellt med förundersökningar. Samtidigt som de är polisens ihärdiga sökande efter sanningen, det närmaste verkligheten man som utomstående kan komma vissa skeenden på den kriminella arenan, så är de så krasst avståndstagande. Den juridiska prosan, beslagsprotokollet över ett spillt människolivs tillhörigheter, oskarpa fotografier från en brottsplats. På riktigt, men ändå på armlängds avstånd.

En kriminaljournalists uppgift är – bland mycket annat – att försöka »få liv« i berättelser om döda och skadade människor. Hitta detaljerna som får offrets öde att gripa tag i tittaren eller läsaren, skapa identifikation med en människa som tittaren aldrig har träffat.

En än viktigare uppgift är att kritiskt granska förundersökningen. Inte bara skumma igenom åklagarens gärningsbeskrivning och utgå från att det är hela sanningen. Leta efter luckor, hitta motstridiga uppgifter, verkligen läsa igenom de förhör som talar till den misstänktes fördel. Det gör vi journalister alldeles för sällan.

En förundersökning om ett mord kan omfatta flera tusen sidor. Ändå förväntas journalister leverera en bra sammanfattning av sanningen efter att ha låtit stressade ögon vandra över ett tjugotal sidor i domslutet.

Ibland är domen en bra sammanfattning av ett mål, ibland skjuter mediebevakningen av ett rättsfall långt bredvid målet.

Inte sällan är det vi journalister som bidrar till att cementera fördomar och felaktiga uppgifter.

Etisk gallring

Ett annat tydligt journalistiskt syfte med rättsbevakningen är att gallra. Rättegångsprocesser är ofta ganska segdragna tillställningar och de omfattande förundersökningarna innehåller förstås en mängd saker som ingen människa orkar fördjupa sig i.

Men den allra viktigaste gallringen är den etiska. Det vi väljer bort för att skydda de inblandades integritet, för att inte förvärra offrens eller de anhörigas lidande. Samt allt det vi väljer bort för att det helt enkelt inte går att visa.

En bild är för alltid inristad i mitt minne. Mordet på Björn Söderberg, ännu en tung lunta med förhörsprotokoll och brottsplatsundersökningar. Det lika meningslösa som brutala våldet mot en aktiv syndikalist, mördad i sin egen trappuppgång för att han avslöjat en ung mans nazistsympatier.

Jag minns inte blodet, jag minns inte kroppen, jag minns inte hur den döde såg ut. Men jag minns hans händer.

Han hade snubblat när han i panik flydde uppför trapporna mot sin lägenhet, snubblat och fallit på mattan som låg utanför dörren in till hemmet. Där sköts han ihjäl.

Och jag glömmer aldrig bilden på hans vitnade knogar, händerna som grep hårt om dörrkarmen. Huvudet vilade mot hallgolvet, kroppen ute i trappen. Bara några steg från tryggheten och räddningen.

Den bilden visade vi förstås aldrig. Men jag glömmer den aldrig.

Ibland har jag liknat oss kriminaljournalister vid Melittafilter. Vi gallrar och filtrerar, silar ut det viktigaste och levererar en välsmakande story till våra konsumenter. Blaskigt och beskt? Ja, ofta.

Men vi glömmer ofta att sumpen blir kvar.

Jag menar att för varje gång man sitter sig igenom en Anna Lindh-rättegång, läser en förundersökning om ett ihjälsparkat barn, tittar på bilderna på en knivskuren hustru, så blir något av all den där skiten kvar i en. Självklart. Konstigt vore det väl annars. Vi är ju trots allt människor, även om inte alla vill tro det om just kriminalreportrar.

Och vi stänger av. Konstigt vore det väl annars. Det måste vi.

Men jag tror också att det finns många journalister, inom alla inriktningar, som inte tänker på att försöka tömma det där filtret ibland, bli av med sumpen. Som tror att de inte skadas, inte blir lite mer härdade för varje blodfläck, varje lik, varje offer de möter.

Det är, enligt min mening, då som kriminaljournalisten blir hård. Och då blir också kriminaljournalistiken hård och okänslig. Det är då övertramp begås, det är då storyn står över empatin. Det är då journalister går över gränsen.

Därför handlar arbetet med journalistisk etik mycket om arbetet med journalisterna själva. En reporter som mår bra, som har fått bearbeta allt det han eller hon har sett, läst och hört i sitt yrke, en reporter som med jämna mellanrum får tänka igenom sitt arbete i lugn och ro – den reportern begår inte övertramp i samma utsträckning.

Cynism och naivitet

Jag tror att de allra flesta egentligen vet hur problemen med etiska övertramp ser ut, men vi vill inte riktigt kännas vid dem. Jag menar att de största hoten mot en human och etisk journalistik är cynism.

Hyllandet av den garvade, hårdhudade murveln är inget annat än en stor journalistisk bluff. Reportrar som har sett allt, hört allt, som gäspar trött när de hör talas om ännu ett krig,

ännu en katastrof, ännu en ihjälslagen sjuttonåring, det är det verkliga etiska problemet. Det märks i texten, i speakerrösten, i frågorna i intervjun när reportern är cynisk eller anser sig vara »färdiglärd«.

Jag har mött tillräckligt många äldre kollegor för att veta hur år av journalistiskt harvande kan nöta också det största hjärtat, sudda ut allt som en gång fanns av patos och engagemang. Det är, när det händer, sorgligt och kanske sitter andra yngre reportrar en gång i framtiden och analyserar hur mitt engagemang med åren har falnat. Jag hoppas inte det.

Och lika farlig är den ivriga naiviteten och bristen på erfarenhet hos många av oss yngre journalister – i synnerhet om den kombineras med nyss nämnda cynism hos chefer och överordnade. Många av de grövsta övertrampen har begåtts av gåpåiga vikarier som vill visa framfötterna och få sitt första löp eller hamna högst upp i sändning.

Journalisten har ett personligt ansvar för allt hon/han gör, men bakom varje lösnummer eller nyhetssändning finns också både redaktörer och ansvariga utgivare. Det är de som sätter ribban – inte inhoppsvikarierna. Det publicistiska ansvaret landar alltid i knäet på cheferna. Och de gånger det viner ordentligt kring något pressetiskt övertramp brukar dessa chefer vara väldigt snabba att tala om olycksfall i arbetet och inte sällan skicka ut den nyss så populära reportern i kylan. Också detta har jag sett tillräckligt många gånger för att tycka mig kunna se ett mönster.

Även här vet vi någonstans att den avgörande drivkraften är jakten på läsar- och tittarsiffror och antalet sålda lösnummer och hetsen kring förlängda vikariat. Alla vet att det handlar om arbetsmetoder och rådande kultur på respektive arbetsplats.

Men återigen – det talar vi helst inte om.

Vanans makt

Ett annat svårt etiskt dilemma som jag själv tampas med ofta är hemmablindheten, eller om man ska kalla det vanans makt över det mänskliga ögat.

Ett tydligt exempel är krigsbilder, till exempel nyhetsbyråernas bilder från Mellanöstern som väller in utan uppehåll. Inte bara journalister upplever en väldig avtrubbning kring situationen på Västbanken och i Irak. Men vi matas med än mer bilder.

Jag minns tydligt en morgonsändning då jag och en redigerare satt och klippte ihop bilder från ännu ett blodigt torg efter ännu en självmordsbombare. På news-bilderna syntes kroppsdelar och de flesta bilderna var faktiskt helt omöjliga att visa. Vi hamnade snabbt i den absurda situationen att resonera kring en man som bärs bort på en bår, foten bortsprängd, väl synligt. Det där var väl ändå ganska okej...? I jämförelse med allt det andra.

Därmed inte sagt att vi aldrig någonsin ska visa bilder på hur fruktansvärt våld och krig slår mot människor, men många bilder publiceras utan närmare eftertanke. Det kan aldrig vara rätt.

En stor del av publikens trötthet inför lidandet i krigsdrabbade områden tror jag beror just på mängden bilder. De mister till slut sin betydelse.

Samma sak har ibland inträffat med bilder från förundersökningar. Klara etiska övertramp där journalister har läst och tittat på alla fruktansvärda bilder, valt bort de värsta och publicerat bilder som ändå långt överskrider gränsen för vad offer och efterlevande ska behöva utstå. Bara för att vi journalister blir hemmablinda.

Just därför är det kring varje publicering, oavsett det är i papperstryck eller för etermedia, så viktigt med flera granskande ögon. Vi går just nu mot en medieverklighet där allt färre ska göra allt mer. Utöver att det skapar stress och går ut över

det konstnärliga och kreativa arbetet, så mister man också en viktig kontrollfunktion. När reportern ska redigera sitt eget material, och kanske visar det i sändning direkt för att redaktören inte hinner se det i förväg, så ökar förstås risken för att bildmaterial eller formuleringar som borde ha stoppats blir publicerade.

Egna fördomar

Många gånger har den pressetiska debatten handlat om hur journalister närmar sig offer och anhöriga. Med rätta, eftersom okänslig uppmärksamhet och stor massmedial publicitet kan skapa än större skada hos redan traumatiserade personer. Högst relevant, eftersom det snabba och krävande medieklimat vi lever i tenderar att skapa fler och fler sådana situationer.

Men jag tycker det är minst lika intressant att fundera lite kring hur journalister närmar sig olika ämnen. Vad har vi med oss in i arbetet? Hur objektiva är egentligen Sveriges reportrar? Och framför allt – vilka egna fördomar bär vi journalister på?

Det här är viktigt, för att inte säga helt avgörande, för den bild av samhället som presenteras i medierna. Och den bilden är i sin tur själva grunden för hur samhällets medborgare skapar sig en bild av verkligheten. De flesta föreställningar vi bär på är inte självupplevda, utan reflekterar sådant vi har tagit del av i radio, tidningar och tv, samt förstås på internet.

Därför kan man inte nog understryka vilka effekter journalisternas egna föreställningar – och fördomar – har på samhällsbilden. När fördomar eller vanföreställningar sprids i medier tenderar de att förstärkas och bli till »sanningar«.

Den verkliga etiska utmaningen för framtiden är att våga börja röra om i den gryta som består av journalistiska fördomar och de »sanningar« vi lever med.

Kan man säga att den typiska svenska reportern, en representant för vit manlig medelklass, ger sig in i bevakningen av

våldtäkter med ett neutralt och objektivt tänkande? Självklart inte. Med min erfarenhet av just dessa ämnen vågar jag påstå att det inte är någon slump att vi har haft en så kraftig överbevakning av just gruppvåldtäkter begångna i förorten av kriminella invandrare. Det är inte så att det inte begås våldtäkter på fester av representanter för vit manlig medelklass – men i medierapporteringen lyser de med sin frånvaro. Och det är tydligt att de gånger som den typen av våldtäkter alls bevakas så är tonen i medierna betydligt försiktigare – de kan trots allt vara oskyldiga, de där tillsynes reko grabbarna som reportern identifierar sig med.

Kan man säga att rapporteringen om människohandel och prostitution de senaste åren har varit fri från journalistiska föreställningar om offer och gärningsmän? Naturligtvis inte. Snarare har många av de reportage som har gjorts från bargator i Thailand eller färjelägen i Estland snarare bidragit till att ytterligare objektifiera de kvinnor och flickor som utnyttjas i sexhandeln. Männen som köper sex – också de oftast vit manlig medelklass – är lika osynliga där som annars när det gäller brott mot kvinnor. Däremot fylls tidningsuppslag och nyhetsinslag av bilder på avklädda juckande kvinnor, nakna rumpor och bröst, identitetslösa runkobjekt. Ibland tycker jag inte ens att reportrarna har haft vett att dölja att de verkar se på de prostituerade på samma stigmatiserande och fördomsfulla sätt som köparna själva gör.

Kan man säga att medierna presenterar en nyanserad bild av skuld och ansvar när det är kvinnor som begår våldsbrott? Absolut inte. Journalistkåren är lika genomsyrad som resten av samhället av uppfattningen att män av naturen har närmare till våld och att kvinnor knappt kan begå ondskefulla handlingar om de inte står under stark påverkan av just en våldsam man. När en kvinna dödar ett barn så utgår man från att hon är sinnessjuk och »går mot naturen«, när en man gör samma sak handlar artiklarna om protestlistor för längre straff och om hans ondskefulla natur. Mediebilden är en spegling av de vär-

deringar som finns i samhället, och när inga motbilder presenteras så förstärker medierna snarare dessa stereotyper och de blir än mer till »sanningar«.

Kan man säga att medierna presenterar en sann bild av hur farligt det är i förorten? Knappast, eftersom de flesta journalister knappt har satt sin fot där, än mindre känner någon som bor där. När miljonprogramsområden gestaltas genom fönsterrutan på en polisbil och de enda som kommer till tals är socialarbetare, poliser och kriminella så blir bilden ganska skev.

Personligen ska jag erkänna att jag blev ganska förvånad när jag började resa till Stockholmsförorten Akalla tillsammans med min man för att besöka mina blivande svärföräldrar och insåg att jag gång efter gång kunde promenera från tunnelbanan i mörkret utan att bli vare sig överfallen, rånad eller våldtagen. Var fanns horderna av gäng, var fanns pundarna, var fanns allt blåljus? Så här såg det ju inte ut på Efterlyst…

Göran Greider

2. Mörklagt maktlandskap

»Nu har hon gått, häxan«, sa han och tittade förväntansfullt upp mot mig. Han satt på en bänk i köpcentrat och hade fått syn på mig när jag skyndade förbi på väg till jobbet på Dala-Demokraten. Vi brukar växla några ord när vi ser varandra. Men nu ryckte jag till. Vem? Vilken häxa? Och han svarade: Freivalds. När han uttalade namnet lyste ansiktet av tillfredsställelse och jag visste inte riktigt hur jag skulle reagera. Denne man är nämligen förståndshandikappad. Han anstränger sig att hänga med i politik och nyhetsflöde och vill gärna prata med mig om det eftersom han vet att jag skriver i tidningarna. Jag kom av mig litet grann, eftersom jag ju anser att det länge pågick ett regelrätt mediedrev mot den förra svenska utrikesministern och jag började argumentera litet. Det var bara det att han uppenbarligen inte riktigt begrep de ord jag använde – som exempelvis mediedrev, nyhetschefer eller politiska intressen. Så han såg med ens lite förvirrad ut han också, och liksom för att komma i balans igen sa han mitt i mina tilltrasslade utläggningar ännu en gång och nu med extra hög röst: Vad bra att häxan är borta! Och hoppades att det han sa denna gång skulle väcka mitt gillande instämmande.

Jag insåg att det var dumt av mig att inleda en diskussion. Denne man hade helt enkelt, som det barn han intellektuellt sett är, hört en ond saga med ett lyckligt slut och den sagan hade medierna berättat för honom. Freivalds var för honom en ond gestalt i en värld utan sammanhang. Sin glädje inför Freivalds avgång, som han tog för givet att jag liksom alla andra kände, var ju något han frikostigt ville dela med sig av. Så jag

såg begrundande på honom och började prata om något annat, vädret tror jag och vi fann till slut varandra i några leenden. Sedan gick jag därifrån men jag hade en obehaglig känsla i magen. Det han sagt lät ju som en fruktansvärd karikatyr på de tonfall som i mer »mogen« form då faktiskt hördes omkring mig hela tiden, inte minst i medierna. Jag tyckte att jag hade mött en människa som var helt försvarslös inför de berättelser som medierna ibland ger oss. Nej, jag kände mig inte överlägsen. Snarare var min känsla den här: Jag hade såsom i en narrspegel sett mig själv som mediekonsument.

Han satt där, på bänken, som en stor obesvarad etisk fråga om mediernas roll i vår tid.

Väktare av esoterisk kunskap

Bara någon månad tidigare hade jag betraktat mediesvepen över den så kallade muslimska världen: Upprörda folkmassor, unga män med blixtrande ögon utanför konsulat och ambassader, afghanska imamer som med hesa röster fördömde västvärlden. Danska flaggor som brändes. Och i de ögonblick jag som tv-tittare satt framför tv-skärmen skilde jag mig inte så fantastiskt mycket från den förståndshandikappade man jag nyss berättat om. Jag serverades en muslimsk värld i brand, trots att naturligtvis endast en liten minoritet deltog i de där aktionerna. Människor med fanatiska ansikten i närbild i tv – få saker gör ett så starkt intryck på en människa, ty en tv-tittare är ofta rätt försvarslös; bilderna rusar in i medvetandet och vi kan inte bläddra tillbaka i bildflödet för att kritiskt titta en extra gång. Inför en tv-sekvens ser vi bara det som finns där och vi reflekterar aldrig över det som inte finns där.

I fallet med mediedrevet mot Laila Freivalds kunde jag i alla fall i efterhand någorlunda försvara mig med mitt kritiska tänkande. En katastrof som inträffar med en sekunds varsel på andra sidan jordklotet är naturligtvis ingenting som det går att ut-

arbeta en krisplan mot långt i förväg. Det perspektivet kan jag med eftertankens hjälp tillägna mig och det ger en annan syn på hela skeendet. När Expressen en dag på sin löpsedel basunerade ut »Kungen attackerar Freivalds« kunde jag leta fram intervjun med kungen – publicerad dagen innan – och konstatera att han faktiskt inte alls levererat någon uttalad kritik mot den stackars utrikesministern. Det var bara Expressen som blåst upp det och skapat politisk opinion. Senare kunde jag också läsa de analyser som visade att de svenska nyhetsutsändningarna på söndagen, katastrofens dag, inte meddelade något om att ett stort antal svenskar omkommit, vilket fick mediedrevet att framstå som rätt ihåligt. Och så vidare.

De etiska frågorna skiljer sig från medieform till medieform: En text har jag, både av yrkesmässiga skäl men också principiella skäl, lättare att tolka kritiskt. Jag vet att den kommenterande åsiktsartikeln mitt på en nyhetssida i en stor dagstidning sällan är något annat än löst tyckande under opartiskhetens flagga, vilket många vanliga icke-professionella läsare inte alltid tänker på: de tar det för granskande journalistik. Tv-inslag är jag och vi alla betydligt mer försvarslösa mot.

Eftersom jag själv arbetar med medier vet jag att det som kan förefalla vara en storm av protester mot det ena eller andra, ibland bara är exempel på följa-John-beteende: En nyhetschef någonstans fick en bra idé till vinkling och en folklig opinion är född. Jag vet att vissa djupt liggande tankefigurer som styr exempelvis den ekonomiska rapporteringen i själva verket ofta är ideologiskt skapade på en konkret plats i lobbyfirmornas geografi: tesen att »Sverige halkar efter« eller att ett Nej till EMU innebär »utanförskap«, för att ta endast två exempel ur de politiska stridsfrågornas värld, har ofta styrt opartiska journalisters rapportering. Ja, jag vet också att när en kvällstidningslöpsedel basunerar ut att någon känd person »rasar« mot ett fenomen, då har en nyhetsjournalist blivit ombedd att hitta någon som kan tänkas »rasa« och till slut fått med denne någon på att just rasa.

Nästan allt det där vet de flesta journalister och nyhetschefer. Det finns i dag en enorm självinsikt och kunskaper om mediernas tendens att dramatisera, melodramatisera, hollywoodisera och personifiera – *men nästan ingenting av all denna kunskap når egentligen läsarna i tidningarna eller de som tittar på tv-programmen*. Etiska insikter saknas vanligtvis inte alls på redaktionerna. De finns där, i kritiska kommentarer, cynismer, galghumor, analyser kring nyhetsdesken.

Problemet är inte brist på etiska insikter. Problemet är istället att 1) det är svårt att leva upp till dessa insikter och att 2) medierna är konsekvent motvilliga till att medvetandegöra sina läsare och tittare om förledande dramaturgi och ofta liknar väktare av esoterisk kunskap.

Spärrar har släppt

Den allt överskuggande orsaken till att ett etiskt journalistiskt handlande på senare år har blivit svårare och kommer att bli allt svårare är de kommersiella kraven på medieföretagen. När Otto Sjöberg stäms av Mikael Persbrandt och till slut tvingas skriva ut sin ursäkt mitt i Expressen för de direkt lögnaktiga artiklar tidningen tryckt, upplevs det knappast som särskilt lugnande. Sjöberg har nämligen chefer högre upp som vill få upp upplagan och som rimligtvis gett ganska hårda order – om inte öppet uttalat så mellan raderna – om att gå så långt det är möjligt i tänjandet av de journalistiska gränserna. Ägare och styrelse är ytterst ansvariga för en allt mer hårdför journalistik, men det är inte dessa som får ta ansvaret – alltså inget som helst ansvar utöver det rent ekonomiska – för vilken publicistisk väg (här talar jag inte om enskilda artiklar) en tidning i slutändan går.

Ändå hänger ju det där ihop. Avkastningskraven är i dag nästan löjligt höga inom stora delar av mediebranschen. En ekonomidirektör som trodde sig vara generös i samtal med en

journalist kunde en gång utbrista: »Jag har alltid tyckt att vi ska värna råvaran.« Det där såg han som just ett mot journalistiken välvilligt yttrande, ty med ordet råvara – i denna autentiska replik – avsåg han de artiklar som produceras på en tidning. Alltså: artiklarna är råvaran. Slutprodukten på medieföretaget är däremot avkastningen/vinsten. Och visst kan även jag erkänna att företag kräver ekonomisk effektivitet och bärkraft. Det är inte det. Men det är något med andan som förändrats drastiskt de senaste tio åren. Spärrar har släppt. Kriminaljournalistiken tycks således vara på väg tillbaka till det stadium den befann sig på innan sextio- och sjuttiotalens saneringar.

På sätt och vis rör det sig egentligen bara om en renodling av det Janusansikte som varje kommersiellt medieföretag har i en ordinär marknadsekonomi: Å ena sidan legitimeras det av sin roll i demokratin och det fria ordet har, inte minst i Sverige, djupa rötter ner i själva grundlagen. Å andra sidan är medieföretaget den plats där annonsörer möter konsumenter, ett fullständigt grundläggande faktum som förblir den aldrig riktigt debatterade och därmed blinda punkten i all liberal offentlighetsteori. Först kommer annonserna, därefter etiken, skulle man kunna travestera Brecht. Men tidningarnas och det fria ordets beroende av annonsfinansiering är och förblir en ganska öm punkt i den liberala retoriken kring pressen. Där finns ju ett direkt beroendeförhållande mellan penninglogik och demokrati. Att presstödet, som borde ses som ett sätt att frigöra ordet från penningens makt, betraktas med så pass mycket hånfullhet som ofta är fallet, vittnar om hur svag förståelsen är för den reella yttrandefrihetens beroende av privata pengar.

Lika tabubelagt är det att på allvar diskutera den tilltagande ägarkoncentrationen i medierna. Fenomenet är naturligtvis globalt och sedan åttiotalet har det ur djungeln av mindre medieföretag stigit fram en krympande skara av globala medieaktörer, som i sin tur sätter press på nationella och lokala aktörer att växa eller dö. Ägarkoncentrationen i Sverige debatteras sällan, motvilligt och under mycket stånkande från de största

medieaktörerna. Maktfrågor som rör ägande är sedan årtionden praktiskt taget utraderade ur den politiska debatten. Politiker som försökt ta upp frågan har snabbt märkt att de stämplas som en klåfingrig stats budbärare. Men att detta inte dryftas ordentligt bidrar till att mörka andra centrala frågor i medievärlden, framför allt den i dag smått otroliga dominansen för borgerlig opinionsbildning i medierna.

I Sverige vräks varje dag uppåt två och en halv miljon exemplar av borgerliga tidningar över läsarna. Det numerärt ganska stora kommentariat som arbetar på dessa tidningars ledar-, debatt- och kultursidor är naturligtvis en mäktig opinionsformande kraft i svensk debatt. Istället för att se problematiken i denna ensidighet odlas fortfarande myten om att den så kallade partipressens dagar är förbi. Det är naturligtvis inte sant: DN är i stort sett en folkpartistisk tidning, Svenskan är moderat, Aftonbladet socialdemokratisk och så vidare. (Då talar jag givetvis om ledarsidorna.)

Men jag hävdar att den överväldigande dominansen för borgerliga ledarsidor har en djupt underskattad effekt på den vanliga nyhetsjournalistiken som borde undersökas ordentligt. Varje dag smattrar ett störtregn av kommentarer i pressen som sedan ofta tas upp i etermedierna – jag råkade slå på SVT 24 efter utskottsförhören angående tsunamin och såg tre borgerliga ledarskribenter diskutera frågan… – och därefter avlyssnas av nyhetsreportrar. Att dessa inte skulle påverkas av detta ensidiga åsiktssmattrande, som via olika stuprännor leds ner i nyhetsjournalistiken, är svårt att föreställa sig.

Denna föga diskuterade övermakt för en borgerlig opinionsbildning påverkar i sin tur klimatet för etiska diskussioner. Eftersom den borgerliga dagordningen helst inte vill inbegripa en principiell debatt om i synnerhet ägarkoncentrationen försvårar det möjligheterna att få till stånd en kontinuerlig etisk debatt som innefattar också ägarnas ansvar och inte bara de ansvariga utgivare de tillsatt. Uppgiften att medvetandegöra läsarna – ett slags metajournalistisk uppgift – blir dessutom

nästan ogenomförbar när den centrala frågan om ägarkoncentration så sällan hamnar på agendan.

De etiska insikterna som finns hos journalistkåren och nyhetscheferna får egentligen ingen chans att så att säga dryftas tillsammans med de kritiska läsarna. Även om det blivit vanligare med sådant som läsarombudsmän i pressen rör det sig ändå hittills bara om förändringar i marginalen. När kritik från läsare når redaktioner svarar de också rätt ofta med spontan indignation, i stället för att bejaka kritik från läsekretsen.

Allt det som spelreglerna inte säger

När jag läser de yrkesetiska spelreglerna för press, radio och tv – sammanställda av Svenska Journalistförbundet, Publicistklubben, Tidningsutgivarna och, numera, Sveriges Tidskrifter – är det ganska uppenbart att dessa regler är otillräckliga för att hantera flera av de etiska problem som jag snuddat vid. Dessa regler handlar mycket om hur källor ska hanteras och om att vara opartisk. Men de har i praktiken ingenting att säga om de mer eller mindre omedvetna narrativa mönster som journalistiken mycket lätt blir offer för och som utgör ett mycket mer diffust hot mot den journalistiska integriteten. Även om en journalist intervjuar »båda sidor« och exempelvis – för att hålla mig till ett av de exempel jag nämnt tidigare – låter resebolagsdirektören Lottie Knutsson komma till tals i samma inslag som låt oss säga Laila Freivalds, så är själva rolluppdelningen trots det redan från början oftast fastslagen: Kylig maktkvinna mot medkännande kvinna.

I spelreglerna finns heller ingen som helst medvetenhet om de tankefigurer som oftast styr bevakningen av den ekonomiska politiken. Hur hanterar en ekonomijournalist »allsidigt« en situation där både borgare och sossar är överens om den ekonomiska politikens fundament? Att så är fallet kan på goda grunder faktiskt hävdas: Konsensus råder om låginflationsnormen, om

behovet av en självständig riksbank och om att överskottsmålen ska hållas. Hur ska den gemensamma mark de båda motståndarna står på journalistiskt undersökas och granskas? Hur ska en journalistik som seglar under opartiskhetens flagg principiellt angripa denna situation? Att höra båda sidor löser knappast problemet, om båda sidor delar grundhållning. När jag vid ett tillfälle höll föredrag för ett antal journalister på Dagens Eko berörde jag den frågan. Bör rapporteringen kring en statsbudget innefatta mer av ett slags systemkritiska undersökningar kring själva behovet av eller motiveringen för till exempel utgiftstaken? Ett svar från en av journalisterna var, att utgiftstaken faktiskt är bestämda av riksdagen och därmed gäller – och då är det vår skyldighet att se om dessa tak efterlevs. Svaret har fog för sig. Men räcker det? Räcker det för medborgarna?

De etiska spelreglerna för press, radio och tv har heller nästan ingenting att säga om så centrala mediehändelser som bevakningen av Muhammedbildsaffären är ett exempel på. Hur agerar en redaktion etiskt när dess journalister skriver om frågor som blixtsnabbt förgrenar sig ner i våra djupaste fördomar och förutfattade meningar om andra kulturkretsar? Hur fungerar opartiskhetens ideal om de olika kollektiva kulturmönstren helt enkelt inte är riktigt kompatibla? Eller i en värld där makten mellan centrum och periferi över huvud taget är extremt ojämlikt fördelad? Fallet med Jyllands-Postens famösa bildpubliceringar har visat att »det fria ordet« är en global resenär, vilket komplicerar de publicistiska frågorna oerhört.

I huvudsak behandlar dessa etiska spelregler den journalistiska integriteten och etiken i förhållande till den enskilde medborgaren. Men ta följande inte enbart fiktiva exempel: Riksbankens ledning går så djupt in i en viss ekonomisk doktrin att den ser det som ett mycket litet problem att arbetslösheten växer, om bara inflationen samtidigt hålls på en låg nivå. Effekten på tiotusentals enskilda människor kan därmed bli oerhörd och därför står vi inför ett etiskt problem. Hur ska journalistiken förhålla sig till sådana skeenden?

Ett maktlandskap försänkt i mörker

Jag tror inte på regleringar. Jag tror inte att det med strängare regler kan göras särskilt mycket för att förbättra den etiska standarden på redaktionerna eller i tidningsledningarna. Etikens djupaste källor flyter alltid upp ur de etiska diskussionerna själva, det vill säga inte i de skärpta »straffsatserna« utan i de olika försöken att medvetandegöra både medier och läsare om vad medier är, på vilka villkor de verkar och hur medier kan bedra eller – vilket trots allt oftast är fallet – upplysa sina konsumenter.

De stora och mest resursstarka medierna – vare sig det rör sig om de ledande morgontidningarna eller om SVT – har ett moraliskt uppdrag att gå före med den uppgiften. Att vi inte förundras över hur extremt litet av metajournalistisk reflexion det finns i de stora medierna är egentligen fullständigt häpnadsväckande. I dag handlar det i stort sett om något entimmesprogram en lördagsförmiddag i radion, enstaka kultursidesartiklar, samt högst oregelbundet uppdykande mediegranskande tv-program.

Med tanke på den oerhörda makt över dagordningen medier har är inslaget av självreflexion i dag i stort sett försumbart (och den diskussion som finns i Journalisten eller Pressens Tidning når ju ytterst sällan utanför branschen). Enstaka tillfällen flammar det upp, efter ett uppenbart mediedrev eller när någon kvällstidningsjournalist gått för långt i jakten på en mördad persons anhöriga. Av egen erfarenhet vet jag att folk i allmänhet mycket ofta faktiskt inte vet att nio av tio tidningar har ett borgerligt budskap på sidan två. Ytterst få vet att Expressen, Dagens Industri, DN, Sydsvenskan och TV4 har samma ägare och åtskilliga som får veta det blir ganska konfunderade. Inte många tänker på att en utrikeskorrespondent i Afrika eller Sydamerika bevakar en hel kontinent och att därför nästan allt han eller hon säger bygger på andrahandsuppgifter. Få har

klart för sig vilken enastående stark storstadsnorm – läs Stockholmsnorm – det finns i journalistiken.

Ett enormt maktlandskap ligger försänkt i mörker. Tacka fan för att en intressant etisk debatt om media ingenstans siktas!

Att ljuga en smula

Jag var smart när jag inledde den här artikeln. Jag dramatiserade det jag ville säga och kanske fick jag med mig en och annan läsare litet längre in i texten än vad som annars skulle varit fallet. Finns den där förståndshandikappade mannen jag mötte i verkligheten? Nej, faktiskt inte riktigt, i alla fall inte exakt så som jag beskrev honom. Men han skulle kunna finnas. Jag ljög en smula för att komma fram till »sanningen«. Men jag tror det är nyttigt att på det enkla sättet visa på de drag av fiktion som varje intellektuell produkt har.

Självreflexion är allt.

Johan Ehrenberg

3. Självbedrägeriet

Vad är det stora etiska problemet? Självbedrägeriet. Det går inte att skapa en sund etik baserad på en lögn.

Journalistkåren är en yrkesgrupp som odlar en myt om sig själva, en myt som i all korthet handlar om att man påstår sig vara något annat än vanliga lönearbetare. Att man har en uppdragsgivare som är någon annan än ägaren av det företag som anställt journalisten.

En mytisk uppdragsgivare som ibland kallas »allmänheten« ibland »det fria ordet«.

När den här myten är som värst kan den skapa en hybris som gör att journalister på fullt allvar påstår sig tillhöra »den tredje statsmakten«. En del – mer historiskt bevandrade – skriver »den fjärde statsmakten«.

Oberoende av benämningen är dock begreppet fel. Skillnaden mellan statsmakterna och medierna är att de förra är demokratiskt styrda, vilket inte gäller för de senare. Att använda begrepp som »objektiv journalistik« innebär att medierna försöker ge sig själva en roll som är omöjlig.

Ett rättssamhälle kräver objektivitet hos dem som ska följa och utöva lagarna. Ett samhälle med yttrandefrihet kräver subjektivitet hos dem som utövar den. Att de vågar stå för sina vinklar, sina urval av berättelser och sina åsikter. Att de är tydliga och kritiserbara.

Allt detta försöker journalistiken hindra genom att hänvisa till en »objektivitet«.

Detta är grundproblemet. Ett etiskt regelsystem som baserar sig på en lögn blir ett hyckleri.

Myten om objektiviteten

Jag har aldrig kallat mig själv journalist. Åtminstone inte medvetet, möjligen i farten som ett accepterande av andra människors benämning på det jag gör, men inte medvetet. Jag har alltid känt ett obehag inför ordet. Jag har kallat mig redaktör, tidningsmakare, skribent, debattör, men inte journalist. Trots att jag nu gjort tidningar i över trettio år.

I ordet journalist ligger, för mig, lögnen om objektiviteten. Det är en myt som säkert betydligt färre tror på i dag jämfört med för trettio år sen, men ändå är det en myt som styr de aktiva i medieindustrin.

Myten är urholkad inför läsarna av de dagliga arbetsinsatserna. Av de ständiga vinklingarna, av de återkommande knepen. Varje människa som mött en journalist vet att det som kommer ut av det mötet, det som syns i tidningen eller tv inte är något slags objektiv sanning. Det är bara en människas tolkning av vad du sagt.

Problemet är inte förenklingen. Problemet är inte det personliga valet. Problemet är påståendet att det är något annat.

Journalistikens problem med »etiken« beror helt enkelt på att den inte finns för de som drabbas av dem. Glappet mellan journalistens självbedrägeri och de erfarenheter läsare och »de intervjuade« har, skapar en förtroendekris som man försöker hantera genom »självsanering« från de ansvariga. »Rutinerna ska ses över.« Hela systemet skapar därför en dubbel maktlöshet.

Journalisten blir oärlig mot sig själv, att leva i en livslögn om sitt yrke skapar cynism och okänslighet inför det lidande man åstadkommer. Man skyddar sig genom att huka bakom ord som »sant och relevant« eller »allmänheten har rätt att veta« eller »en offentlig person måste tåla ...«.

Påståendet att nyheter är objektiva berättelser skapar ett skydd för medierna som gör den anklagade och utsatta maktlös. Men även läsaren – användaren – blir maktlös. Om man får

höra (och ofta fortfarande tror) att ett avslöjande eller en nyhet är en objektiv sanning, blir det oerhört mycket svårare att kritisera berättelsen, se tveksamheterna och som läsare kunna skilja åsikter från fakta och trivialiteter från väsentligheter.

Den »objektiva journalistiken« gör helt enkelt alla parter till sämre användare av yttrandefriheten. Däremot påverkas inte den roll läsaren har för själva medieindustrin – konsumentens roll.

Medieindustrin som sådan är varken intresserad av rollen som en oberoende statsmakt eller en ideell objektiv sanningssägare. Medieindustrin drivs av ägarnas behov. Ibland är det en ren lönsamhet. Lika ofta är det en opinionsbildande agenda ägaren har.

Den ofrånkomliga subjektiviteten

Hur ser alternativet till »den objektiva nyhetsjournalistiken« ut? Jag är aldrig objektivt rapporterande. Jag är alltid subjektiv. Jag skriver vad jag menar är sanningen, men jag försöker aldrig påstå att det är något annat än det jag tror är sanningen.

Jag vill övertyga dig. Jag skriver inga nyheter, jag skriver om händelser jag tycker är viktiga att berätta. Jag visar dig att jag väljer, jag låtsas inte som om det jag skriver är utifrån »det viktigaste som hänt«, utifrån »självklara nyheter«. Jag försöker berätta det jag sett, läst eller hört bara för att jag själv tycker händelserna är viktiga. Det är mitt val. Och jag vill att du ska veta att jag valt.

Det här är inget nytt. Så har människor skrivit i många tusen år, rapporterat, berättat, debatterat och tyckt. Det är först med industrialiseringen av medierna på 1900-talet som man började låtsas som om det inte var människor bakom berättelserna. Utan en ny slags kår kallad journalister som berättade »objektivt«.

Det var först med industrisamhället som orden togs från människan, reportern blev en ny typ av ordbehandlare, en kugge i en industri som ska rapportera. Journalisten skapades, en utbytbar maskin precis som vilken maskin som helst.

En skribent eller författare kan inte bytas ut. De passar inte i en medieindustri.

De kan användas, de kan kändisfnaskas runt. Men deras ord passar inte.

En journalist däremot ersätts nästa dag med en annan. Vem kan se skillnaden mellan olika journalisters nyhetsartiklar? Vem kan avgöra vem som skrev vad om inte byline finns under texten.

Kanske är det därför personfixeringen och kändistramset blivit så stort runt några få så kallade toppjournalister. Människor som är ansikten och inte åsikter. Någonstans måste myten om samtalet mellan läsare och tidning upprätthållas.

Yttrandefeghet

Nej, jag är inte journalist. Så här vill jag sammanfatta: Jag älskar att skriva, jag älskar orden och försöker att skriva så du ska förstå.

Jag hatar det mediala självbedrägeriet. Jag förbannar dem som gömmer sig bakom journalistens roll av objektivitet och saklighet när de i själva verket bara sprider åsikter och ideologi. Jag lider när jag ser hur de ljuger för sig själva. Men mest lider jag av att denna informationsindustri är så svår att se igenom för oss som läsare, tittare och lyssnare.

Vi har inte en chans att hinna avslöja varje vinkling, varje lögn, varje åsikt bakom varje påstådd nyhet. Allra värst är det under perioder då nästan alla medier säger en och samma sak. Det kan vara runt ett »drev« eller det kan vara runt en politisk åsikt som att »löneökningar skapar höjd inflation« (en national-

ekonomisk borgerlig teori som inte går att bevisa mer än åsikten att »höga skatter skadar tillväxten«).

Var och en som inför ett sådant påstående försöker sprida en kritik eller hävda motsatsen vet hur omöjlig uppgiften är. Det är nämligen en himmelsvid skillnad mellan meningen »jag *tror* att höjda löner skapar inflation« och en mening som utesluter det ord som avslöjar åsikten. »Tror«. Som skriver »höjda löner skapar inflation«.

Det första påståendet kan man diskutera öppet och svaret bland läsare blir: »Jaha, du ser en annan förklaring till inflationens förändring«. Om du däremot kritiserar det andra påståendet möts man i stället med reaktionen: »Varför har ingen annan sagt det? Menar du verkligen att tidningarna LJUGER?« Den första journalistiken skapar yttrandefrihet. Den andra skapar yttrandefeghet.

Låt mig ta ett mycket enkelt exempel, nämligen påståendet om statsskulden. Under hela nittiotalet kunde alla läsare av nyhetsmedier få återberättat påståendet att statsskulden var 1 400 miljarder. Den här politiska åsikten – som skapades under Gösta Bohmans tid som ekonomiminister 1980 – har sedan dess hävdats och försvarats av såväl borgerliga partier, socialdemokratin och till slut även miljöpartiet.

Påståendets politiska kraft har varit enorm i förändringen av allmänhetens syn på välfärd, bidrag och statens roll. Utan detta påstående skulle inget av de stora systemskiftena inom offentliga sektorn ha kunnat genomföras på 90-talet. Påståendet har alltså varit användbart. Men det har ju aldrig varit sant.

Även om man läser borgerliga nationalekonomer som Hans Tson Söderström så är det självklart att statens finansiella skulder också måste ställas mot statens finansiella tillgångar. Plus och minus är lika med...

När den offentliga skulden var som värst, var den runt 1 350 miljarder. Samtidigt var de offentliga finansiella tillgångarna 840 miljarder, dvs. den verkliga skulden var 510 miljar-

der. (Alla siffror från OECD gällande år 1995. Eftersom statistiken och beräkningarna ändrats sen dess anses skulden i dag ha varit lägre, men detta var de siffror som fanns tillgängliga för journalister då.) Detta kallas i statistiken för nettoskulden.

Poängen med dessa siffror är att Sverige faktiskt hade mycket lägre nettoskuld än andra länder i EU. Under hela 1990-talet har vi »legat bättre till« än Tyskland, Frankrike, Storbritannien, Holland och andra länder.

Nu till det märkliga. När bägge siffrorna läggs ihop kallas det för en åsikt. När bara den första siffran används kallas det för ett självklart fakta. »Nyhetsrapporteringen« blir »nu stiger skulden«, »skulden kräver nedskärningar«, »statsskulden exploderar« osv. Men varför behandlas dessa fakta så olika, fast de handlar om samma offentliga finanser och redovisas med samma offentliga statistik?

För mig är svaret enkelt. De olika siffrorna leder till helt olika politiska slutsatser. Om statsskulden är 1 400 miljarder och »störst i Europa« då måste vi spara och skära ner. Om skulden i själva verket är 500 miljarder, mindre än andra EU-länders, ja då har vi tvärtom råd att satsa och bygga ut trygghet och offentlig vård.

Mediernas olika presentation (å ena sidan nyhet och fakta – å andra sidan ideologisk åsikt) handlar alltså om politik.

Bakom nyheten om statsskulden ligger en politisk åsikt om det nödvändiga med att spara. Problemet är inte åsikten, problemet är att åsikten göms och kallas för nyhet och därför inte kan diskuteras. Den blir en »sanning«. Detta är mediernas roll. Inte »den tredje statsmakten«. Utan maktens förlängda arm.

Fåväldets makt

Låt mig vara väldigt tydlig här. Medierna styrs inte av en konspirerande maktelit. Medierna är inte en dräng i *en* elit. Däremot är medierna många drängar i många olika eliters hän-

der. En tidning styrs av dess ägare – inget annat. Det finns ingen »objektiv journalistik« som kan jämföra herrtidningen Slitz urval med Dagens Industris. Det finns heller inget gemensamt objektivt nyhetsurval som kan förena TT, Dagens Nyheter, ETC eller LO-tidningen.

Det här är naturligtvis mycket svårt att se för den som läser en tidning och följer ett tv-program. Men det är även svårt att förstå för den som strövis bläddrar i olika medier. Likheten mellan våra dagstidningars rapportering om världen är så stor att man skulle kunna tro att det fanns en »objektiv nyhetsberättelse« som återspeglades. Men i själva verket berättar likheten om något helt annat, nämligen att *ägandet av* medierna ligger på alltför få händer. Den gemensamma berättelse vi ser handlar helt enkelt om fåväldets makt.

Så här är det ju i alla länder, framför allt i USA och Storbritannien. Det är därför lätt att tro att det är något »naturligt« vi ser. Men det är inte mer naturligt än att några få läskproducenter kontrollerar hela världsmarknaden. Eller att vi i Sverige har en finansmarknad som styrs av fyra storbanker.

Skillnaden mellan övrig kapitalism och mediekapitalism är dock att ingen Pampers-direktör på allvar skulle hävda att hans uppgift är att objektivt berätta om ägarens produkt. Däremot krävs det av varje journalist att han/hon på allvar ska hävda att hon är »fri och obunden« och »inte låter sig styras av något annat än allmänhetens rätt att veta«. Självbedrägeriet igen.

Många ägare är bra, inte för att vi får olika ledarsidor och krönikor, utan för att med olika ägare som har olika åsikter och olika mål med utgivningen så får vi olika *nyhetsberättelser*. Det partiska berättandet blir tydligt och därmed möjligheten till det kritiska läsandet.

Olika ägare skapar olika medier. När Bonniers startar en tidning har man en annan agenda än när Stenbeck gjorde det. Många journalister på Stenbecktidningarna upplevde länge att de hade ett väldigt fritt jobb, just för att ägaren ville att man skulle avslöja andra eliter, andra borgare, andras monopol.

Men självklart var det inte i Stenbeckstidningarna skattetvisterna kring den koncernen avslöjades.

Varje ägare av medierna vet att det är så här.

Man anställer chefredaktör och annan ledning som man tycker stämmer bra med den egna åsikten om vad tidningen bör åstadkomma. Dessa anställer i sin tur de som gör själva jobbet. Om en journalist på LO-tidningen tycker att fackliga kollektivavtal är dumheter och letar exempel på det, så stoppas han. Om näringslivsreportern på Dagens Industri anser att skatter bör höjas och letar fram exempel efter exempel på det (vilket ju inte är så svårt) kommer han också att stoppas. Det är lika självklart som att VeckoRevyns journalister inte kritiskt kan granska modeindustrin eller att herrtidningen inte kan utsätta de onani-intresserade manliga läsarna för en feministisk journalistik.

Ägarens mål med tidningen styr, inte journalistens objektiva roll. Det här gäller alla ägare och alla medier. Det är inget märkligt i att det inte var genom statliga Sveriges Radios bevakning som DAB-vanvettet stoppades. Om en tidning är annonsfinansierad (vilket de flesta är), så ökar den självcensur som redaktör och journalist tvingas ta på sig. Inte så att enskilda annonsörer inte kan kritiseras, men en tidning som Damernas Värld kan självklart inte i nummer efter nummer berätta den vetenskapliga självklarheten att margarin fungerar lika bra som hudkrämer.

Ansvarslösheten

Det märkliga i allt detta är att det är så oerhört svårt för journalister, journalistförbund, ägare och annonsörer att erkänna det uppenbara. Och då är vi tillbaka vid utgångspunkten.

De etiska reglerna fungerar alldeles utmärkt om man vill upprätthålla myten om »den tredje statsmakten« eller påståendet om journalisten som »tjänare i allmänhetens tjänst«. De etiska reglerna blir en ursäkt för det som inte görs.

Och än värre. De etiska reglerna gör journalisterna ansvarslösa inför de drabbade.

Ingen annan bransch är så fri från ansvar som mediebranschen. Om en tidning ljuger är det i stort sett omöjligt för den beljugne att få rätt. Bara om den beljugne har stor eller rentav större offentlig opinionsbildande makt kan en lögn dementeras med effekt.

Jag vet av egen erfarenhet. Jag har flera gånger utsatts för »granskningar«, där jag kunnat få ut dementier och rätta lögner (som att jag skulle ha sänkt anställdas löner och höjt min egen, eller blivit polisanmäld för »aktiebluff«) i kraft av mitt eget ägande av medier och min roll som opinionsbildare. Jag har även ingått ett avtal med Bonnierkoncernen om ersättning för »sveda och värk« på grund av felaktiga artiklar (ett avtal som sedan inte genomfördes). Men hur många kan få det?

De etiska reglerna fungerar i praktiken som en evig rundgång där ingen behöver ta ansvar för mediernas makt, för felaktiga berättelser och (förutom i några få fall) för rena lögner. *Ägaren* hänvisar alltid till att »han inte lägger sig i det journalistiska arbetet«. *Chefredaktören* hänvisar till att »hon/han litar på sina anställda« eller när det gått för långt, skyller på dem. *Journalisten* kan inte berätta om självcensur eller vinkling på grund av ägarens eller chefens styrning (då hon/han i så fall förlorar jobbet). Än mindre kan journalisten ärligt säga att det berättade är en subjektiv tolkning, eftersom sådant ska ju inte en journalist göra.

Kvar står att den utsatte är hänvisad till en maktlös PO vars utlåtande blir publicerat på ett sätt som Stalins gamla Pravda skulle ha varit stolt över. Formmässigt är texterna oläsliga, berättartekniskt är de oerhört tråkiga och svårgenomträngliga. Vill man på allvar dementera något så är dessa »fällningar« den sämsta vägen. En drabbad hänvisas i praktiken till förhoppningen att hon därefter blir en del i mediernas »självkritiska granskning« och förbättrandet av »de interna rutinerna på redaktionen«.

Samtidigt är de fall PO kan hantera ett mycket litet problem jämfört med den stora likriktning av berättelsen om vad som händer i världen, som mediebranschen skapar. Och vem är egentligen ansvarig för de stora åsikterna som presenterats som »nyheter« de senaste 30 åren?

Många år senare – när det som var en »åsikt« av eftervärlden blivit en sanning – är det aldrig någon som har gjort fel, ingen som är ansvarig. Som berättelsen om ubåtarna på 1980-talet. Som skriverierna om »kronförsvaret 1992«. Eller ta Sveriges vapenexport, neutralitetsmyten, åsiktsregistreringen…

Avslöjandena har hela tiden funnits. Men om de över huvud taget presenterats har det i bästa fall varit som obskyra åsikter, medan medierna konsekvent presenterat en annan version som fakta.

Avsikten är makt

Mediebranschen är en underhållningsindustri men samtidigt en annorlunda industri. Avsikten är inte bara att tjäna pengar, avsikten är även makt. Det är mer lönsamt att spekulera på börsen eller sälja T-shirts à la H&M än det är att ge ut medier.

De allra flesta tidningarna i det här landet är brakförluster, det finns bara några få tidningar som går runt ekonomiskt och nästan ingen alls som går runt på läsarnas vilja att betala för varan. De allra flesta tidningarna ges i stället ut av konsumentföretag (som Ica) eller organisationer (som hyresgäströrelsen) eller industrikoncerner. De allra flesta tidningarna finansieras genom att organisationer och företag betalar för att få dem utgivna. De betalar för rätten att sprida sina åsikter och öka sitt inflytande.

De övriga tidningarna betalas av annonsörer. En tidning ges inte ut för att läsarna vill ha den, en tidning ges ut för att annonsörerna vill ha en kanal till läsarna. Tidningens uppgift är att locka läsarna till sig för att kunna sälja mer annonser. Om

inte annonsörerna vill satsa på den tidningen då den har för provokativa åsikter, eller alltför kritiskt granskar annonsörernas verksamhet, ja då dör tidningen. Därför existerar det få tidningar som inte redaktionellt uppfyller det annonsörerna behöver.

Det finns ingen fri press. Bara väldigt många köpta redaktörer. Ja, självklart är en radikal tidning som ETC också styrd av ägarna. Liksom en journaliststyrd tidning är styrd av dess ägare. Det finns olika grader av frihet inom medierna. Men hela tiden utifrån de förutsättningar som ägaren dikterat.

Och läsarna då? Ja vi får den spänning, den närvarokänsla, de sexuella kittlingar och ideologiska smekningar vi så väl behöver för att orka fortsätta streta i vardagen. Medierna ger oss den underhållning som våra stressade vardagsliv behöver. Vem har tid att ifrågasätta sanningar och undersöka åsikter? Men alla har tid att höra en nyhet eller läsa en spalt om huruvida vårt sexliv är normalt eller onormalt.

Vi har alltid tid och ork för ingentinget.

Kommer du ihåg sjuttiotalet? I slutet av det årtiondet gav den tyska journalisten Günther Wallraff ut en bok som hette *Journalistik som människojakt*. Den handlade om hur han under falsk identitet tog jobb på Tysklands Bonnierföretag, Springerkoncernen, och hur han inifrån avslöjade den största och värsta slasktidningen Bild-Zeitung. Det här diskuterades en del över hela världen, journalister skrattade liksom Wallraff åt en tidning som på omslaget hade rubriken »Sonne explodiert«, dvs. solen exploderar och sen fyllde förstasidan med en dramatisk artikel om sjukdomarna som hotar, var strålarna träffar osv. Vi hotades alla av att solen skulle explodera. I själva verket exploderar ju solen hela tiden. Den är en enda stor kärnreaktion och nyheten alltså lika gammal som solsystemet.

Nu har trettio år gått sen dess. De stora tidningarna i Sverige ger nu ut bilagor som skulle fått Bild-Zeitung att rodna. Ta Aftonbladets »Klick« till exempel. Men det finns en viktig skillnad. Ingen skrattar längre.

Att skapa en annan moral

Går det då att skapa en annan moral inom medieindustrin? Det är inte säkert men det går ju att försöka.

I dag finns nya instrument som gör självbedrägeriet och den falska »objektiviteten« alltmer svårsmält för aktiva läsare, men också för de journalister som inte står ut. Såväl internet som andra digitala distributionsformer ger nya möjligheter att söka »andra sanningar«. Om alla texter publicerades fritt på nätet skulle läsares och kritikers möjlighet att granska och jämföra öka. (Det finns ingen ekonomisk motsättning här. Fri internetdistribution skadar inte de betalda medierna, åtminstone inte om den sker med någon tids mellanrum.)

En liten sajt som www.quickresponse.nu har med små resurser gjort storverk i att avslöja svenska mediers fördomar mot invandrare och flyktingar de senare åren. Verktyget har gett skolungdom möjlighet att lära sig granska medierna mer kritiskt. Det här är ett litet exempel som skulle kunna mångfaldigas.

Ett reglerat ägande av medierna, dvs. en lag som tvingar fram fler ägargrupper kan göra en del.

Ett aktivt rättsligt stöd för enskilda och grupper så att de kan väcka åtal mot medieövergrepp. Ett rättsskydd, dvs. att vanliga medborgare kan få hjälp att åtala medierna, kan finansieras genom exempelvis en höjd reklamskatt. Det här kommer givetvis inte att ändra maktrelationen inom medierna. Men om ett åtal drabbar den ytterst ansvariga – dvs. ägaren – ekonomiskt, om det kostar att ljuga, kan några av de värsta »övertrampen« minska.

En rättslig prövning bör ersätta de olika former av korporativa »granskningsorgan« som i dag fungerar som en slags alibi för medierna. PO/PON och Granskningsnämnden bör läggas ner.

Men den största förändringen skapas om de anställda inom medierna öppet vågar diskutera den faktiska arbetssituationen, istället för att mata självbedrägeriet. Det låtsade obero-

endet gör journalistiken feg och självcensurerande. I praktiken finns det mycket små skillnader mellan informatörer och journalister (det är därför de olika grupperna så lätt kan byta jobb med varandra). Jobbar man hos LO eller hos Företagarna som informatör så är man i grunden styrd på samma sätt som om man arbetar som journalist på organisationernas tidningar. Jobbar man på DN är det ägarens liberala borgerliga världsbild man agerar inom. Det som skiljer olika medier åt är ägarens behov av journalistisk frihet OCH journalisternas eget accepterande av de sanningar medierna sprider. Självklart upplever en borgerlig näringslivsreporter sig som en friare journalist på DN än en marxistisk ekonom på samma tidning. Det finns på samma sätt stora gradskillnader mellan olika uppdrag, men ingen egentlig artskillnad.

Utifrån en sådan grundsyn kan en moral formas där det subjektiva agerandet diskuteras och erkänns öppet.

En ärligare moral kan formas om fler röster får höras. Eftersom marknadskritiska röster alltid kommer att vara obehagliga för annonsörer behövs ett större presstöd för nyhetsmedier som inte är annonsfinansierade. Det gäller även alternativa digitala kanaler i tv- och radioform. Återigen är en höjd reklamskatt en bra finansieringsform (i motsats till den sänkning som just genomförts).

En förändring av de etiska reglerna handlar slutligen även om en annan facklig inställning från journalisterna. Den självklara gränsdragning som finns mellan lönearbetare och chefer på ett tryckeri är luddigare på redaktionerna. I längden är det inte lyckat att organisera chefer och deras underlydande i samma förbund.

Vill man slåss för en friare, mer subjektiv och ärlig journalistik är det svårt att göra det tillsammans med dem som av ägaren är utsedd som motpart i den kampen.

Janne Andersson

4. Allmänheten behöver en Medieombudsman

Nu är det dags att slå ihop Pressens Opinionsnämnd och Granskningsnämnden.

Låt svenska mediekonsumenter få en gemensam klagomur.

Skrota Pressombudsmannen – PO – och tillsätt en Medieombudsman – MO.

Det är absurt att svenska medier har två olika instanser dit missnöjda och kritiska tittare, läsare och lyssnare kan vända sig. Varför ska inte alla mediekonsumenter behandlas lika? De bägge instanserna har dessutom helt olika huvudmän och olika regler.

Gemensamma krafter och hårdare tag

Pressens Opinionsnämnd och PO har funnits i många år, och regleras av ett samarbete mellan arbetsgivare och fackförbund i tidningsvärlden. Dit kan tidningsläsarna vända sig om man anser att tidningarna gjort övertramp och begått övergrepp mot enskilda personer.

Granskningsnämnden är en statlig myndighet, en rätt byråkratisk och svårtillgänglig organisation, dit illa behandlade och missnöjda tittare och lyssnare kan vända sig. Också Granskningsnämnden granskar inslag och program i efterhand.

Gemensamt för bägge instanserna är att det tar lång tid innan ärendet behandlas. Gemensamt är också att det kan bli både böter och krav på publicering av nämndernas dom.

Men i dag behövs gemensamma krafter och hårdare tag. Den svenska medieetiken diskuteras alldeles för sällan. Mångfalden ökar bland annat genom internet, tempot blir snabbare och övergreppen antagligen mer frekventa. Eftersom också de rapporterade journalisterna i dag har betydligt mer att göra, ofta med både det egna mediet och internet, är risken ännu större än tidigare att misstag görs, av slarv, men kanske lika ofta av en pressad arbetssituation och hårdare tempo.

Det finns för liten tid till analys och eftertanke. Och ofta hinner de stressade cheferna inte heller gå igenom vad medarbetarna gör, man litar på att åtminstone de gamla och vana inte gör några stora fel. En annan bidragande faktor till att det inte alltid blir rätt är LAS-reglerna som gör att journalistvikarier bara stannar omkring 11 månader innan de sparkas ut. Med den ordningen är det för övrigt inte bara risk för eventuella etiska övertramp, riskerna är också stora att innehållet i artiklar och inslag utarmas, eftersom vikarierna av ren självbevarelsedrift gör som man alltid gjort och alldeles för ofta håller sig i mittfåran – allt i hopp om en framtida och fast anställning.

Etikdebatten blossar upp med jämna mellanrum, till exempel vid Estoniaförlisningen, vid tsunamikatastrofen, vid mordet på Anna Lindh och publiceringen av Muhammedbilderna. Säkerligen kommer också mediehanteringen av den s.k. Hagamannen i Umeå att bli omdiskuterad och omdebatterad.

Då brukar det bli debatt på Publicistklubben, PK, i Stockholm och på andra ställen i landet, men bara för medlemmarna – journalisterna. Och även om frågeställningarna är relevanta och publiken (journalisterna) ofta hyggligt stor när dessa ämnen tas upp, blir resultatet nästan alltid väldigt klent. De olika mediecheferna (många gånger är det inte ens ansvariga utgivare utan underlydande chefer) sitter i en ring med ramlösor och mikrofoner och med pannorna i djupa veck och förklarar att kanske det har gjorts ett eller annat övertramp, fast bara hos de andra, det egna mediet har minsann bara gjort ett eller annat slarvfel.

Det känns lika fånigt varje gång.

Jag vet att vardagsetik ofta diskuteras ute på redaktionerna när det gäller vilka bilder som ska visas, vilka rubriker som ska sättas, hur hårt man kan gå åt politiker, företagsledare och brottslingar och hur mycket hänsyn man ska visa medieovana och s.k. vanliga människor. Och hur kan publiken tänkas reagera? Och även om det nästan alltid är bråttom, fattas många kloka beslut i småsaker.

Det är bra, men alltför sällan görs ordentliga utvärderingar av hela händelseförloppet och när det görs blir de sällan offentliga. Och finns det någon stor redaktion som försöker analysera och gå igenom hur det egna mediet förändrats, förbättrats eller försämrats det senaste året, de senaste åren?

Det är självklart att medierna förvandlas i takt med att samhällets värderingar förändras, men hur mycket är man medveten om? Och är det helt säkert att medierna måste förändras när det exempelvis gäller grundläggande moral och etik bara för att vissa tendenser i samhället naiviseras och banaliseras? Medierna ska givetvis vara en del av samhället och skildra omgivningen så att mediekonsumenterna känner igen sig, men borde också i vissa lägen bromsa, och satsa på att vårda etik, moral och god rättsuppfattning.

Om det nu genomförs stora utvärderingar på stora redaktioner efter stora nyhetshändelser blir de aldrig officiella. Läsarna, lyssnarna, tittarna får inte reda på vad man dragit för slutsatser. Och på PK är det få som erkänner att fel begåtts.

Ändå är det givet att det ibland måste bli fel. Vid stora nyhetshändelser går det fort, extrasändningar och extraupplagor står som spön i backen. De flesta stora nyhetsmedierna publicerar så det ryker – och många gånger – framför allt nyhetsskedets första fas – till mediekonsumenter som bara vill ha mer.

Tempot och upphetsningen på redaktionerna är högt. Inslag och artiklar publiceras i rasande fart, inte minst på alla internetsajter. Felkällorna är många och det leder till – allt ifrån rena bagateller till grova övertramp både i vinklingar, faktauppgifter

och inte minst i behandlandet av offer och anhöriga. Estonia-förlisningen och tsunamikatastrofen är exempel där redaktörernas iver och nyhetspuls ibland kört över mänskliga hänsyn.

Det skedde många övergrepp i tsunamins spår – framför allt mot chockade privatpersoner som lidit stora personliga förluster och som intervjuades, porträtterades och löpsedellanserades. Vissa blev till och med till egna följetonger i medierna. Hur mår de i dag?

Och namnpublicering ökar åter, nu senast med Hagamannen. Även Anna Lindhs mördare (och även den förste misstänkte) hängdes ut ganska omgående i flera rikstäckande media. Där kan man möjligen tala om ett brett allmänintresse, som de ansvariga utgivarna alltid gömmer sig bakom i de här fallen.

Men av vilket skäl ska man publicera namnet på en misstänkt hustrumisshandlare, hur avskyvärt brottet än är? Vem bryr sig om vad personen heter i sådana fall? Vilket allmänintresse förutom det rent hyeneaktiga tillfredsställs på det sättet? Och varför publiceras namn allt oftare innan domen fallit, ja till och med innan rättegången inletts?

Risken är uppenbar att de kommersiella skälen helt tar över de etiska. Att Hagamannens namn avslöjades i Expressen lär ha givit en viss upplageökning.

Uppdragsgivarna: publiken

Mediernas roll och uppgift och etiska ansvar är något som mediekonsumenterna har synpunkter på och gärna vill diskutera. Det är mina erfarenheter efter över trettiofem år som journalist och tre och ett halvt år som Tittarombudsman på TV4.

Visserligen handlar mycket om mer konkreta ting som när program ska börja eller sluta eller köpas in och synpunkter på programledare, sportreferenter eller väderpresentatörer. Men flera gånger dagligen har TV4-tittarna synpunkter på innehål-

let i program eller trailers, på val av program och ofta på nyhetsvärdering och TV4:s allmänna inställning till vad som bör visas eller inte visas.

Så gott jag hinner, med över 1 000 tittarkontakter i veckan, försöker jag besvara mejl, brev och telefonsamtal, ställa frågor och kräva svar av TV4-chefer och andra medarbetare. Jag uppdaterar tittarnas eget forum Tittarna Tycker på TO-sajten (www.tv4.se/to), svarar på frågor i Nyhetsmorgon var tredje vecka och ett par gånger per säsong låta tittarna komma till tals i direktsändning i Ring TV4 där de får svar, eller i varje fall en förklaring, av TV4:s toppchefer.

Även om kontakterna med konsumenterna har tagits på större allvar de senaste åren – läsar- och tittarombudsmän har tillsatts inom många medier i Sverige – saknas det möjligheter för uppdragsgivarna (publiken) att möta och diskutera och kritisera tidningar, radio eller tv.

Jag tycker det borde anordnas öppna hearings där allmänheten har tillträde och får fråga ut ansvariga mediechefer, som Herbert Söderströms gamla tv-program Pejling från 70-talet, i till exempel andrakammarsalen i riksdagen och i aulor och konserthus ute i landet. Det skulle sändas i tv och radio och refereras i tidningar och på internet.

Och varför inte låta MO (Medieombudsmannen) leda de öppna debatterna mellan medierna och publiken.

Och låt MON (Mediernas Opinionsnämnd) ha möjlighet att utdöma hårdare skadestånd och ökade krav på publicering när någon gjort grava misstag. Bötesbeloppen är i dag alldeles för låga, publiceringskravet alldeles för tamt.

Frågan är bara vem som skall vara huvudman för MO/MON? Knappast mediebranschen, vilken hittills varit måttligt intresserad. Och i en demokrati kan staten knappast ha någon slags kontroll över medierna.

Och vem granskar internet?

Kerstin Brunnberg

5. Det journalistiska uppdraget

Två faktorer avgör den publicistiska nivån: pengar och medvetenhet om det journalistiska uppdraget.

Detta kapitel redovisar inte några enkla lösningar. Medierna är en utomordentligt känslig och svårfångad bransch därför att den spänner från ett självklart vinstbehov till värden som både kräver skydd men samtidigt minsta möjliga reglering för att fylla sin funktion i ett civiliserat samhälle.

Under arbetet med denna artikel inträffar två händelser som ger relief åt en debattbok om medieetik. Expressen publicerar namn och bild på den s.k. Hagamannen i Umeå i samband med att denne grips och TV4 arrangerar scener som påstås vara verkliga i ett dokumentärt samhällsprogram. Dessa två fall illustrerar kontroversiella publicistiska beslut i dagens svenska – och för den delen också internationella – medieetik. Jag gör inte anspråk på några nya eller konkreta lösningar, utan vill mer rikta en maning till besinning hos ansvariga för de medier vi har – en besinning som leder till ansvar och självreglering.

Fyra parter avgör dagens och framtidens nivå på publicistisk etik: ägare, lagstiftare, journalister och publik. Publiken kan synas egendomlig att nämna i sammanhanget, men medborgarna i en demokrati har ett ansvar också för de medier som finns genom att efterfråga, ifrågasätta, betala för, diskutera, rösta i allmänna val och skaffa sig kunskap om mediernas roll i ett samhälle.

Olika mediers villkor

Det finns i dag en stor skillnad mellan medier som startas genom den allmänna etableringsfriheten och de medier som regleras genom särskilda sändningstillstånd och anslagsvillkor. Till den senare hör public servicebolagen och TV4, dvs. etermedier som i efterhand granskas av Granskningsnämnden för radio och tv. I sändningstillstånden finns bland annat en demokratibestämmelse, enligt vilken programverksamheten ska präglas av demokratins grundidéer och principen om alla människors lika värde.

Skillnaden i reglering och granskning av olika medier kommer alltid att finnas och innebär i sig något positivt genom att det finns flera av varandra oberoende fora för att pröva medieetiska frågor.

Public service

Sättet att organisera ägandet är fundamentalt för public servicemediernas existens och trovärdighet. Riksdagen anger den legala strukturen och de finansiella villkoren för public service i Sverige. Ägandet utövas av förvaltningsstiftelsen, vars uppdrag är att värna programbolagens självständighet och oberoende i förhållande till den politiska sfären.

Ett förödande utslag av politisering, som skadade Sveriges Radios oberoende, var turerna kring tillsättning av ny VD efter Lisa Söderberg. Det rätades i någon mån upp genom att hela styrelsen avgick och Förvaltningsstiftelsens ordförande, Sven-Christer Nilsson på rekordtid tillsatte en helt ny, mindre politiskt präglad styrelse, som sedan rekryterade Peter Örn som VD.

Det största hotet mot public service-bolagens oberoende är tvivelsutan omedvetna eller, för den delen, medvetna politiker. Högtidstalen om oberoende är viktiga att värna i vardagen.

Den senaste propositionen om radio och tv i allmänhetens tjänst (prop. 2005/06:112) söker balansera mellan behovet av öppenhet och granskning som krävs för å ena sidan medborgarnas räkning och EU:s skydd för konkurrensen och å andra sidan bolagets behov av en »brandvägg« mot politikerna för integritet, trovärdighet och oberoende. Programbolagen får, och måste få ha, tolkningsföreträdet till public service-uppdraget. Nya skrivningar om Granskningsnämndens vidgade uppdrag är emellertid problematiska och kan om de missbrukas leda till ingrepp under tillståndsperioden.

Granskningsnämnden får uppdraget att uttala sig om programföretagens hela verksamhet och om dessa fullföljt sina uppdrag. Nämnden skall vidare påpeka behov av förändringar i verksamheten. Detta innebär en sammanblandning av rollen att granska innehåll i förhållande till sändningstillståndet och att föreslå ändrade regler som nämnden ska granska om programbolagen lever upp till.

Förvaltningsstiftelsen får en sammansättning som motsvarar riksdagens och får en än mer partipolitisk karaktär. Ordförandens uppdrag blir än mer känsligt, nämligen att ansvara för att ägarstiftelsen blir en brandvägg och inte en öppning för politiska utspel.

Public service kan vara en normerande kraft och i positiv mening påverka kvaliteten i det totala medieutbudet. I den aktuella propositionen understryks också att public service i kraft av sitt oberoende ska vara en förebild i det journalistiska arbetet när det gäller publicistisk etik och integritet. Det ställer krav på en medvetenhet om vad detta betyder också i resurshänseende från uppdragsgivaren och en lika stor medvetenhet hos medarbetarna om vikten av att kunna leverera kvalitet. Om inte public service kan upprätthålla en hög publicistisk nivå så kan man inte förvänta sig det av en kommersiell ägare. Speciellt måste programbolagens ledningar ta ansvar för att tillräckliga resurser finns för nyhetsverksamhet och granskning, som är det viktigaste uppdraget för public service.

Ägandefrågorna diskuteras för lite och det finns samtidigt få önskvärda regleringar som bör genomföras. Men man skulle önska att medieägare ibland kunde se värdet av folkbildning som en tillgång och inte som en minuspost i bokslutet.

EU:s konkurrenslagstiftning är ett reellt hot mot public service-företagens möjlighet att fullgöra sitt syfte. På denna punkt finns emellertid fortfarande möjligheter för medlemsstaterna att påverka EU.

Hot från ny lagstiftning

Sveriges yttrandefrihetslagstiftning är unik och har gamla anor. Den hålls fram som ett föredöme både i Sverige och internationellt, men är samtidigt utsatt för ändringsförsök både genom annan nationell lagstiftning och förändringar i EU:s lagstiftning. Publicering i digitala och elektroniska former kräver nya ställningstaganden för att skydda yttrandefriheten.

Aktuella hot mot det journalistiska arbetet är de förslag till lagar som med det i och för sig goda uppsåtet att bekämpa terrorism och grov brottslighet faktiskt hotar eller försvårar mediernas granskande grunduppdrag. Vem vill vara källa när man vet att en redaktion plötsligt kan buggas? Förslaget till buggning innebär i praktiken att det grundlagsskyddade källskyddet upphävs. Det gäller också förslaget att all telefoni- och internettrafik ska sparas hos operatörerna i minst sex månader.

Ytterligare en diskussion som pågår har aktualiserats av ett förslag från EU-kommissionen, som innebär att ett annat lands rättstillämpning ska kunna tillämpas i det land där skadan av en publicering uppstår. Det skulle kunna leda till att svenska journalister döms efter annan medielagstiftning än den svenska, till exempel att en enskild reporter skulle kunna ställas till svars för en publicering och inte ansvarige utgivaren. EU:s strävan att harmonisera unionens lagar och rättstillämpning omfattar också medielagstiftningen och lagar som rör den per-

sonliga integriteten. En sådan harmonisering kan enbart leda till försämringar för den svenska yttrandefrihetslagstiftningen och därmed ett ingrepp i medborgarnas rättigheter.

Sammantaget kan dessa förslag, om de skulle förverkligas, hota mediernas granskande uppdrag och leda till ängslighet och självcensur. Detta måste ses som ett av de mer allvarliga hoten mot den publicistiska etiken.

Den allmänna frågan är hur Sverige ska kunna driva frågorna om fri åsiktsbildning, tryckfrihet, meddelarskydd och för offentlighetsprincipen i EU med dess många nya demokratier, och i förhållande till andra icke-demokratiska länder, om politiken inte aktivt försvarar de värden som är grundläggande för fria medier.

Journalistens ansvar

Det var den lilla veckotidningen Riksdag och Departement som genom klassik sittfläskjournalistik kunde redovisa de uppgifter som ledde till utrikesminister Laila Freivalds avgång 2006. Avslöjandet byggde på förmågan att läsa originaldokument och att dra rätt slutsatser. Tidningens ägare är riksdagen, som nyligen velat ersätta den med ett informationsblad. Publiceringen, som i en del ögon säkerligen är kontroversiell, visar en föredömlig självständighet och borde leda till att tidningen får fortsätta med hyggliga resurser och med journalister med hög integritet. Exemplet illustrerar ägarnas ansvar för god publicistisk sed.

Det granskande uppdraget är i dagens underhållningsdominerade medieutbud det allra viktigaste uppdraget. Det granskande uppdraget legitimerar journalistens existens.

Men alldeles oavsett ägarmakt, ägandekoncentration eller inskränkande lagstiftning, ligger ett betydande mått av ansvar på journalistkåren för hur journalistiken utvecklas och därmed också ett betydande ansvar för förtroendet för massmedierna.

Det journalistiska resultatet är också en effekt av organisation, regelverk och redaktionell kompetens. Det går allt fortare att publicera och att få ut ett innehåll till allmänheten. Men det går inte att öka takten i tänkande och läsande. Möjligheten till snabbhet och frestelsen att vara först är oemotståndlig men riskabel. Villkoret för att vara snabb är att ha hög kompetens och kunskap. Ibland räcker inte ens det.

Kompetens är grunden för publicistisk etik

Att bygga upp journalistisk kompetens kräver omsorg. Grunden för publicistisk etik är kompetens, medvetenhet och ett regelverk som är internaliserat på redaktionen. God journalistik tar tid och måste få ta tid. Det är för sent att läsa på när något händer och att på kort tid rapportera och analysera viktiga händelser och dra en första slutsats som kan bli avgörande för tolkning av en händelse.

Tid är detsamma som resurser och en försäkring för förutsättningar för god journalistik och därmed publicistisk etik. Det är varje redaktionsledares uppgift att vårda kunskap och kompetens hos medarbetarna. Det finns bara ett svar på frågan hur medierna i dag ska kunna vara relevanta, trovärdighet och populära. Svaret är kompetens. Snabbhet, komplexitet, påtryckningar som blir allt mer sofistikerade och påträngande är omständigheter som dagens medier måste leva med, men också kunna bemästra. Kritiskt ifrågasättande kräver en ränsel av kunskap.

De som vill påverka medierna har mer tid för strategi och tänkande och planering än vad som finns på en genomsnittlig redaktion. Sådan yttre påverkan hotar mediernas självständighet, som tvingas hantera och granska ett allt större inflöde. I dag är det inte längre bara en bunt kuvert som ska gås igenom, utan flödet från allt som pockar på uppmärksamhet är enormt. Vi kan inte bara kasta allt i papperskorgen. Vi måste exempelvis bedöma alla de undersökningar som så vänligt ställs till vårt

förfogande, men också ta del av nätets tillgång på information. Vi måste veta vad vi gör också när vi väljer bort. Kunskap är också nödvändig för att reportrar och kommentatorer med bibehållen integritet ska kunna möta dem som granskas.

Journalisten och mediekritikern John Lloyd hänvisar till PR-källor, som vittnar om att journalister påfallande ofta har faktafel och ofta okritiskt återger pressmeddelanden från olika särintressen (Financial Times Magazine, juni 2005). Richard Lambert, tidigare redaktör för Financial Times Magazine, påpekar att ekonomisk journalistik är mer krävande än politisk journalistik, eftersom källmaterialet är mer tillgängligt inom den offentliga sektorn än inom den privata. Han oroar sig över hur sällan intervjuade företagsanalytikers utsagor ifrågasätts, trots att dessa ofta kan ha egna intressen i det som de analyserar. Lambert beklagar självkritiskt att han inte i tid avslöjade vad som höll på att hända i Enron, där det redan tidigt fanns signaler om oegentligheter. Han understryker vilken stor betydelse som en granskande affärs- och företagsjournalistik har i en demokrati.

I Sverige vill jag peka på det goda exemplet i form av Erik Fichtelius avslöjande av Refaat El Sayeds icke-existerande doktorshatt och skandalen kring köttmjölsproduktionen som besparade Sverige galna ko-sjukan. Som ett dåligt exempel kan man nämna den okritiska flockjournalistiken i samband med IT-boomen i slutet av 1990-talet.

Lättraserat förtroendekapital

Konkurrens om uppmärksamhet är en lika positiv som farlig drivkraft. När en reporter på The New York Times kunde publicera hel rad av mer eller mindre påhittade artiklar var det just fåfängan hos den redaktionella ledningen som förorsakade det allra allvarligaste av alla etikbrott, nämligen att inte ge sanningen. Journalisten Seth Mnookin beskriver i sin bok Hard News hur tidningens medarbetare Jason Blair, trots upprepade

publicistiska misstag, kunde fortsätta. Personer i ledningen ville helt enkelt inte se hur allvarligt detta var bland annat därför att han var en person som man så gärna ville ha kvar för att förbättra de svartas representation på redaktionen.

Berättigad vilja att nå framgång kan förblinda. Till detta ska också läggas rivalitet mellan olika maktcentra och personliga motsättningar på redaktionen. Seth Mnookin visar på liknande svagheter vad gällde den uppburna reportern Judith Miller som utan ett internt ifrågasättande, fick fria händer att ge trovärdighet åt Bushadministrationens övertygelse om Saddam Husseins innehav av massförstörelsevapen. Det är kanske ett av de tydligaste exemplen på hur medier med världsrykte och stort inflytande brister i den fundamentala interna egna källkritiken – själva kärnan i den publicistiska etiken – och tappar kontrollen över den egna verksamheten.

Sårbarheten är alltså mycket större än vad man kan tro och ett förtroendekapital riskerar att raseras inte bara för den egna redaktionen utan för medierna som sådana. I det redaktionella ledarskapet ligger ju att också betvivla de egna medarbetarnas uppgifter på samma sätt som externa källors uppgifter. Det är en sårbarhet som det måste finnas ett medvetande om. Viljan att stå för ett avslöjande, är en positiv drivkraft att åstadkomma stor journalistik, men lika förödande är det om den drivkraften tar överhanden över det vardagliga slitet att ständigt ifrågasätta.

Det redaktionella arbetet måste omgärdas med tydliga publicistiska regler. Regler som dessutom måste vara föremål för vardagens diskussion och vara ett levande dokument. Reglerna är ingen verkstadshandbok, utan ett policydokument som ska skapa en ideologisk värdegrund för det publicistiska arbetet och därmed det som gör att var och en vet hur olika situationer ska hanteras. De bristande rutinerna i samband med reportern Andrew Gilligans inslag i BBC-programmet Today visade att detta inte alltid är någon självklarhet. Styrelseordförande Gavyn Davies och verkställande direktören Greg Dyke avgick

med omedelbar verkan. Efterspelet blev en omfattande intern utredning som utmynnade i nya skärpta programregler och en obligatorisk utbildning av alla journalister. Syftet var att till varje pris förhindra självcensur och räddhågsenhet, som ofta blir den olyckliga effekten av redaktionella misstag.

En redaktion med dålig psykisk arbetsmiljö, osund rivalitet, bristande jämställdhet och intriger är uttryck för en svag arbetsledning och är ett stort, men föga uppmärksammat, hinder för en fungerande medieetik.

Minutiös faktakoll och exakta formuleringar är självklara mål, men brister ändå ofta i praktiken. Ett fel kan få förödande resultat och en betydelselös felaktig detalj kan misstänkliggöra en helhet. Alltför ofta får man höra av personer som är föremål för publicering att det visserligen inte var något allvarligt fel, men däremot missar i form av faktafel som i för sig kan vara betydelselösa. Sådana fel sker sällan om man har tid och kunskap. *Mostly right is not enough*, som Mike Byford, vice generaldirektör på BBC, sa efter Gilliganaffären.

Fel förekommer och det finns i dag en medvetenhet om vikten av att snabbt och förbehållslöst korrigera misstag och följa upp saken internt. Det finns märkligt nog inget så förtroendeskapande som att ha fel och sen rätta det. Generöst och tydligt.

Vi inom medierna kan generellt bli bättre på att vara lika öppna när vi granskas som vi kräver av andra när vi granskar dem. Öppenheten har naturligtvis sina givna gränser med hänsyn till källskydd etc. Vi har i vår granskande roll en skyldighet att bidra till granskningen av oss själva. Det innebär att förklara både för allmänhet och makthavare hur vi tolkar vårt uppdrag och mediernas roll.

BBC-programmet Newswatch tar upp publikens frågor och kritik när det gäller BBC:s programutbud. Här medverkar bland andra den erkänt skarpe programledaren Jeremy Paxman, som inte bara bemöter utan till och med medger att tittare kan ha rätt när de klagar över hans sätt att bemöta politiker,

visserligen inte hans frågor utan hans sätt att uppträda. Det borde finnas fler program av denna typ, som också är ett användbart verktyg i ett system som bygger på självreglering.

Vi bör ta de tillfällen som ges för att exempelvis förklara varför SR Ekot ska granska Enskede IF, där Bosse Ringholm under sin tid som finansminister var ordförande. Vi borde också rapporterat att Boforsaffären ledde till allvarliga hot mot journalisterna på Ekot och att Ekot ändå fullföljde sin bevakning. Det fanns också skäl att förklara varför det var nödvändigt att begära ut det band som Inga-Britt Ahlenius hade i sin privata telefon, efter det att hon skickat ut ett pressmeddelande och refererat vad Bosse Ringholm påstods ha sagt till henne. Vi borde också förklara varför vi arbetar med dold mikrofon för att avslöja vissa mäklares sätt att diskriminera invandrare vid husköp, varför vi väljer att avstå från namnpublicering etc.

Vi redaktionella beslutsfattare utgör en del av makten. Granskningen av oss och vår egen diskussion om vad vi gör är en viktig del i den självreglering vi bör ägna oss åt för att slippa att någon annan gör det jobbet åt oss.

Mångfald av olika granskningsorgan

En gemensam nämnd som skulle ersätta befintliga institutionaliserade granskningsorgan har föreslagits. Men en sådan kan aldrig ersätta Granskningsnämnden, som, antingen man vill eller inte, måste granska de programföretag som inte har fri etableringsrätt och som lyder under ett sändningstillstånd. Flera av varandra oberoende granskningsorgan skapar dessutom både ökad mångfald och debatt, något som bara kan gynna den publicistiska kvaliteten.

Frågan år 2006 är om den publicistiska etiken har blivit sämre? Är vi mer hänsynslösa, förråande, förföljande än tidigare? Det är klart att det finns exempel på övertramp, men är de värre än i pressens barndom? Mitt svar är nej. Det är bara andra slags övertramp – främst i form av alltför närgången och

kanske inte alltid helt väl faktakontrollerad bevakning av kändisar, antingen de är kungligheter eller människor som av någon annan anledning är kända.

Mediernas bristande resurser för granskning är ett större etiskt problem, liksom den ibland väl porösa muren mellan affärer och journalistik i form av medieträning och att journalister förslösar sin trovärdighet genom att ta på sig jobb åt olika intressen.

Det finns en tendens att förfasa sig över medierna och det betraktas som fullt tillåtet att i svepande ordalag döma ut kvällspressen, om det så bara är löpsedeln man läst. Kvällstidningar tänjer förvisso de etiska gränserna, men samtidigt innehåller de kvalificerat ledar- och kulturmaterial och framstående politiska reportrar som Lena Mellin, Willy Silberstein, Anders Jonsson och Per Wendel har under årens lopp svarat för ett antal stora avslöjanden i just kvällspressen.

Till de kritiserade hör också vissa kommersiella tv-kanaler varav i varje fall TV4 stått för ett av detta århundrades (det är ännu bara 2006) största avslöjande, det flerfaldigt prisbelönade avslöjande programmet om hur maskerade amerikanska agenter förde ut två terrormisstänkta egyptier från Sverige. Det finns också i dag en kritik mot en oproportionerligt omfattande kriminaljournalistik, men i samma andetag ska nämnas att olika mediers granskning av bristande rättssäkerhet har lett till att människor som felaktigt fällts för brott har fått upprättelse. En självständig granskande kriminaljournalistik är enligt min mening en av de allra viktigaste formerna för journalistik, eftersom den i många fall blir den enda oberoende granskningen av rättssäkerheten.

Hot mot journalister

Ett mindre uppmärksammat hot mot en hög publicistisk etik är de svårigheter som nyhetsreportrar har att verka i konfliktområden ute i världen med risker för repressalier och i vissa fall till och med mordhot. Ett stort antal journalister dödas varje år i sin yrkesutövning. Nyligen tvingades till exempel BBC lämna Uzbekistan efter trakasserier från myndigheterna.

Hoten mot journalister som arbetar i konfliktområden leder till ökat beroende av ett fåtal stora nyhetsleverantörer och därmed mindre av egen journalistik. Hoten framtvingar också särskilda villkor och arrangemang för journalisternas bevakning. Redaktioner kan avstå från att sända egna medarbetare, men hamnar i ett nästan omöjligt val att antingen avstå eller att använda frilansade reportrar som ibland utsätter sig för oacceptabla risker. Det gäller att noga ledsaga rapporteringen med information till publiken om under vilka omständigheter rapporteringen görs.

Dessutom kan effekten bli som i Irakkriget när den norska journalisten Åsne Seierstad, som var en av mycket få som var på plats i Bagdad, ofta blev den enda källan för många medier. Att ett stort antal medier använder samma källa riskerar att leda till likriktning.

Också publiken har ett ansvar för den publicistiska etiken. Publikens uppgift sträcker sig längre än att titta, lyssna eller läsa. I ett land med yttrandefrihet är det en medborgerlig uppgift att vårda mediernas verksamhet genom att vara aktiv som mediekonsument. Likaväl som man kan klaga på vatten i köttfärsen eller dålig prismärkning kan man inta samma konsumentkritiska hållning till medierna. Det innebär att sätta sig in i mediernas uppgift och kanske till och med engagera sig i de förslag eller den debatt som leder till inskränkt yttrandefrihet eller ökad sekretess.

Förslag om inskränkningar av yttrandefriheten föranleder sällan några folkstormar. Tvärtom kan allmänheten ibland till och med tycka det är bra. Det kan bero på att samma allmänhet

kan uppleva mediernas granskning av offentliga personer som för närgången, att media inte ska snoka, eller att förslag om inskränkningar riktar sig mot åsikter eller företeelser som uppfattas som obehagliga eller negativa. Vi i medierna kommer troligen inte att ha en bred folklig uppslutning när vi vänder oss mot JK:s förslag, efter Caroline-domen i Europadomstolen, om en svensk lag om kränkning av privatlivet i medierna.

Drevjournalistiken är enligt min uppfattning sällan något att förfasa sig över, utan är mer ett uttryck för bristande organisationsförmåga hos den som är föremål för granskning eller utfrågning. Den dag medier inte anstränger sig att försöka få tag i en nyhetsrelevant person, den dagen finns det inte längre någon journalistik.

Detta konstaterande leder tillbaka till behovet av en ökad dialog mellan allmänheten och medier. Bara tillsammans med vår publik kan vi skapa förståelse för hur förödande sådana inskränkningar kan vara för allmänhetens insyn. Vi bär en stor del av detta öde i våra egna händer.

Vad medierna inte uppmärksammar

Sammanfattningsvis oroar jag mig mindre för enstaka, och om än ibland också grova, brott mot medieetiken, exempelvis Expressens tidiga namn- och bildpublicering av Hagamannen, den uppdiktade artikeln om Mikael Persbrandts behandling för alkoholproblem eller TV4:s oetiska och pinsamma fejkade sexsäljande tonåring. Sådana händelser kommer att inträffa igen, men borde självklart vara färre. De är uttryck för cynism och bristande publicistiskt regelverk och ledning och påminner därför om det som hände på New York Times. Denna typ av händelser har i alla fall haft det goda med sig att de skapat en debatt som också nått allmänheten.

Mer oroande än dessa enstaka övertramp är de analyser och granskande journalistik jag aldrig får läsa, och de reportage från konflikthärdar som aldrig publiceras på grund av brist på

resurser eller hot mot journalister. Mediernas tystnad är egentligen en större och mer avgörande fråga för en demokrati som ska vara fri från ouppt äckt maktmissbruk och bristande rättssäkerhet.

I det sammanhanget kan man oroas en aning av att privat tyckande i krönikegenren brer ut sig på bekostnad av den kvalificerade nyhetsbevakningen.

Utvecklingen riskerar också att leda till att ett fåtal medier står för en tungarbetad, granskande och dyr journalistik, som bara når en mindre och intresserad och motiverad grupp människor. Den stora delen av befolkningen får då i gengäld hålla till godo med en mer ytlig och snabbproducerad journalistik, som dessutom får en allt större konkurrens av underhållning i ett ökande antal tv-kanaler och andra medieformer.

En naiv förhoppning vore att stora annonsintäkter skulle kunna generera god journalistik nu när kapitalet och journalistiken ofta sitter i samma båt, att var och en tog sitt ansvar för den goda cirkeln, i syftet att bevara ett civiliserat och demokratiskt samhälle.

Mediernas demokratiska betydelse

Låt mig avslutningsvis peka på det uttalande som riksdagen gjorde 1975 om massmediernas funktioner i dagens samhälle. Bakom det uttalandet fanns ett förslag från Pressutredningen, som stöddes av Journalistförbundet, Tidningsutgivareföreningen och Sveriges Radio. Där tog man bland annat upp fyra viktiga punkter som särskilt viktiga för den demokratiska processen.

- *Informationsfunktionen:* massmedierna bör ge den information som är nödvändig för att medborgarna ska kunna ta ställning i samhällsfrågor. De förtroendevalda bör genom massmedierna få löpande information om enskildas och organisationers uppfattning i politiska frågor.

- *Kommentatorsfunktionen:* massmedierna bör fristående eller som språkrör för organiserade samhällsintressen kommentera skeendet i samhället.
- *Granskningsfunktionen:* massmedierna bör som allmänhetens företrädare granska och kontrollera de inflytelserika i samhället.
- *Gruppkommunikationsfunktionen:* massmedierna bör främja en kommunikation inom och mellan politiska, fackliga och ideella grupper i samhället.

Det kunde vara dags för ett nytt uttalande, som skulle kunna vara resultatet av diskussioner mellan branschens olika parter. Det främsta syftet skulle vara att stärka mediernas ställning genom att gemensamt uttrycka och förklara varför den svenska yttrandefriheten måste värnas i en helt ny mediesituation. Syftet skulle också vara att visa att vi kan ta vårt ansvar både genom att publicera och i vissa undantagsfall inte publicera. Därmed skulle vi, genom att följa våra egna regelverk, till varje pris kunna förhindra inskränkningar i dagens lagstiftning.

Härtill kan det behövas frivilliga spelregler för hela branschen med den innebörd som finns i Spelreglerna för press, radio och tv, utöver radio och tv-lagen och public service-företagens sändningstillstånd, med såväl yrkesetiska regler som publicitetsregler.

Men alltjämt måste det enligt min uppfattning finnas flera granskningsorgan, i detta fall PO och Granskningsnämnden. Också i detta avseende anser jag att mångfald är av godo. Ett gemensamt uttalande, frivilliga spelregler och flera olika granskningsorgan kan befrämja debatten. Det är viktigt att medierna själva tar initiativet och vi bättre än i dag kan uppbåda medborgarnas intresse och engagemang för betydelsen av att bevara dagens yttrandefrihet. Medborgarnas förtroende får vi bara genom att verka i yttrandefrihetens anda och att vilja vara öppna för diskussion.

Göran Ellung

6. En gemensam etiknämnd för press och etermedier

Det förs en diskussion i samhället där publiken ofta ifrågasätter vad de ser på tv, hör i radio och läser i tidningarna. Det finns många aktuella exempel: uthängda skådespelare, namn- och bildpubliceringar som försvårar polisutredningar och felaktiga publiceringar. Denna debatt förs dock inte lika kraftfullt på de redaktioner som fått förtroendet att granska makthavarna och deras maktutövning. Medierna måste dock ta etik och moralfrågor på allvar innan tittarens, lyssnarens och läsarens förtroende har eroderats och inte längre kan återvinnas.

Återta initiativet

Tidningar och tidskrifter granskas av Pressens Opinionsnämnd. Nämnden har visserligen skött uppdraget med varierande kraft och tyngd, men faktum kvarstår att här finns en fristående etisk granskning som också stimulerar till debatt. När det gäller kommersiella och statsägda etermedier saknas dock en instans som kan kallas fristående granskare.

För radio och tv får vi nöja oss med en av statsmakten utsedd granskare, Granskningsnämnden för radio och tv. De som stiftar de lagar som gäller för vår verksamhet är alltså de enda som övervakar hur granskningen sköts. Denna modell är lika farlig som att blunda för mediekritik. Om vi inte själva tar ansvar för de granskningar och publiceringar vi gör, utan överlåter till myndigheterna att säga vad som är rätt eller fel, kan

det leda till att förtroendet för journalistiken minskar. Faran är också att etermedierna inte längre vågar eller klarar av den grundläggande uppgiften att kritisera makten.

I den nyligen framlagda public service-propositionen (prop. 2005/2006:112) tar politikerna ytterligare ett steg framåt. Granskningsnämnden ska inte bara se till att lagar och tillstånd efterlevs, de ska också bedöma om den årliga rapport där företagen beskriver sin verksamhet stämmer överens med statsmaktens syn på public service-uppdraget. Tidigare har nämnden enbart granskat om rapporten har varit tillfredsställande, men nu får de maktmedel att in i minsta detalj fingranska hur medierna har skött sitt uppdrag. Den statliga granskningen fullföljs med andra ord fullt ut. Det som gäller för public service kommer sedan troligen också att gälla för TV4, eftersom nämndens granskning av TV4 sker på samma sätt som för public service-tv.

Det måste skapas en instans, fri från statsmakterna, som utan statligt inflytande granskar och bedömer all publicistisk verksamhet inom etermedieområdet. Ett alternativ är visserligen att också etermedierna granskas av Pressens Opinionsnämnd, men det vore ännu bättre med en medieetisk nämnd som med kraft och allvar kan föra den etiska debatten kring etermedierna. Då först kan vi påstå att vi tar ansvar fullt ut för vår publicering.

Ägarmakt

Kommersiell television skulle enligt många belackare innebära att journalistiken förflackades och att ägarmakten stärktes. När jag 1990 lämnade Sveriges Television för att vara med och bygga upp samhällsjournalistiken på TV4 var den vanligaste kommentaren från kollegerna på Aktuellt-redaktionen att det inte gick att bedriva seriös samhällsjournalistik inom en kanal med privata ägare.

Under de 14 år som jag var ansvarig för Kalla faktas samhällsgranskningar, först som redaktör och reporter och sedan som ansvarig utgivare och samhällschef, finns det inte ett enda fall av ägarpåverkan eller försök till begränsning av den makt som grävande journalister utövar på kanalen.

Däremot finns det ett antal exempel på problem som uppkom när vi sände våra granskningar. Reklamkampanjer för banknäringen krockade med en intensiv granskning av bankernas moral när det gäller utlåning och kontroll av svarta pengar. Granskningen av Atlas Copcos och familjen Wallenbergs ekonomiska transaktioner under och efter andra världskriget bör ha bekymrat dåvarande ägarna Investor. Men ingen kommentar, ingen som helst maktutövning gentemot redaktionen syntes till.

Den enda gången jag har mött ett försök till påverkan var när jag och kollegan Jan Scherman bevistade ett medieseminarium som hölls av Industrigruppen JAS i Linköping. En av cheferna för industrigruppen IG JAS, där TV4:s ägare ingick, hajade till när vi helt plötsligt var på plats och representerade TV4. Tidigare hade vi för Aktuelltredaktionen under ett antal år mycket närgånget granskat JAS projektets ekonomi och den politiska hanteringen av Sveriges största industriprojekt. Kommentaren blev: Arbetar ni nu på TV4? Men då äger vi ju herrarna!

Efter ett antal reportage i Kalla fakta om JAS-planet och turerna efter haveriet på Långholmen tror jag att den kommentaren och synen på ägarmakt inom medier är lika obefogad som de tidigare kollegernas snabba omdöme.

I dag finns denna oro för privat ägarkontroll troligen endast kvar inom Sveriges Television, som med en påkostad kampanj hävdar sitt oberoende från privat ägande med parollen »Fri television«. Att det inte finns någon fri television, i bemärkelsen helt utan ägare, det vet de allra flesta. Ägarmakten över Sveriges Television finns hos staten, som för inte länge sedan tillsatte

den avgående vice statsministern som ordförande i Sveriges Televisions ägarstiftelse.

I den public service-proposition, som regeringen presenterade i mars 2006, anges villkoren för Sveriges Television för de kommande sex åren. Utbudet ska breddas så att även de yngsta tittargrupperna känner att det finns angelägna program i tablån. Propositionen slår fast att utbudet ska spegla hela landet och att public service-företagen ska sätta upp tydliga och mätbara mål för verksamheten. Det är Granskningsnämnden som ska avgöra om företagen har nått upp till dessa mål eller ej. Nämnden har därigenom fått en betydligt tydligare och viktigare roll som granskare av verksamheten. Den ska inte bara kontinuerligt granska programverksamheten, utan också vara den instans som bedömer om den årliga rapport där företaget beskriver sin verksamhet stämmer överens med statsmaktens syn på public service-uppdraget. Detta trots att nämndens befogenheter har tilldelats av samma maktinstans som företagen har till uppdrag att granska.

Detta är vad som i dagsläget finns när det gäller granskning av etik, moral, partiskhet och faktakontroll i svensk television. Granskningsnämnden granskar också TV4:s verksamhet eftersom vi fram till och med 2008 har ett statligt sändningstillstånd, som bland annat innehåller ett antal tydliga mål för verksamheten.

Granskningsnämnden fyller därmed vissa av de funktioner som Pressens Opinionsnämnd gör för tidningar och tidskrifter.

De allra flesta anmälningarna till Granskningsnämnden kommer ifrån allmänheten, men nämnden har under senare år tagit alltfler egna initiativ till granskningar. Under slutet av 1990-talet hanterade nämnden i genomsnitt 700 anmälningar per år. Under senare år har antalet anmälningar ökat markant, däremot har antalet fällningar inte ökat i motsvarande mån. Nämndens direktör har rätt att på egen hand fria program som inte strider mot lagar och avtal, men ett stort antal

ärenden går vidare till nämnden som brukar fälla cirka 80–90 program per år.

I mitten av 1990-talet var det främst Sveriges Television som fälldes, men på senare år har fällningarna fördelats ungefär lika mellan Sveriges Television och TV4. En vanlig orsak till fällning är att programmen anses har brutit mot sändningstillståndens krav på opartiskhet eller saklighet. Även otillbörligt gynnande av kommersiella intressen har under de senaste åren blivit en vanlig fällningsorsak.

Vad händer då efter en fällning? I princip ingenting. I bästa fall görs det en ordentlig redaktionell utvärdering. Om det handlar om otillbörligt gynnade kan fällningen resultera i vite och får därmed kännbara konsekvenser. Men i de allra flesta fall publiceras en fällning och sedan är det tyst. Givetvis påverkas allmänhetens tilltro till vår verksamhet. Ett stort antal fällningar som publiceras i det egna mediet påverkar tittaren negativt. Vårt publicistiska förtroende minskar.

Självklart finns det fällningar som är skäliga men ett antal, ett mycket stort antal, har fattats på märkliga grunder. Ett sådant exempel är fällningen av programserien »Lite stryk ska dom tåla« som sändes i TV4 under hösten 2004. Det var en serie som producerades av Liza Marklund, där hon tydligt och med stor kraft tillkännagav att meningen med serien var att försöka förändra lagstiftningen. Syftet var att få åklagare att mer effektivt använda sig av rådande lagstiftning och oftare åtala i mål som handlar om kvinnomisshandel.

Serien, som höll en mycket hög nivå i sin granskning och i sin etiska hållning, avslutades med en studiodebatt. Men Granskningsnämnden fällde programmet eftersom den ansåg att det fanns en semantisk felaktighet i programmet. Liza Marklund drev tesen att en åklagare medvetet använt sig av ett kryphål i lagstiftningen, eftersom han inte samlade ihop ett antal åtalsgrundande misshandelsfall utan i stället bedömde varje fall för sig. Han utnyttjade alltså inte den möjlighet som lagstiftarna

givit, utan valde i stället den utväg som innebar att det aldrig blev något åtal mot den misshandlande mannen.

Uttrycket *kryphål i lagstiftningen* föll inte Granskningsnämnden i smaken. Typiskt nog var det åklagaren som anmält programserien. Det är nämligen inte ovanligt att myndighetsanmälningar får en positiv behandling av Granskningsnämnden, inte minst på grund av deras liknande sätt att resonera och argumentera för sin sak och deras gemensamma kunskap om hur en myndighet fungerar. Fällningen av en genomarbetad och viktig programserie som »Lite stryk får dom tåla« belyser tydligt hur farligt det är att en myndighet bedömer riktigheten och syftet med den granskande journalistiken. Granskningen gick ut på att syna den lagstiftning som åklagarmyndigheten tillämpar. Att den journalistiska granskningen sedan ska granskas av myndigheten Granskningsnämnden visar på det absurda i dagens situation.

Ett annat exempel är ett inslag i Kalla fakta om strålning från mobiltelefoner. Reportern Lennart Ekdal påstod i inslaget att »en stor cancerstudie på Karolinska Institutet hade betalats med industripengar«. Detta påstående var givetvis en stark kritik mot forskarvärlden för att ta emot pengar från industrin och därmed låta sig styras av makten. Nämnden ansåg inte att reporterns kommentar passade in och fällde programmet för bristande saklighet. Efter en lång strid och två överprövningar friades inslaget till slut. Vi visade att påståendet var sant, med den modifieringen att pengarna hade slussats från industrin till Karolinska Institutet via olika EU-organ och WHO. Detta är ytterligare ett exempel på hur nämnden tolkar och vänder på den kritiska granskningen, ofta med ett för makten positivt utslag.

Granskningsnämnden har dessutom bestämt sig för en mycket tuffare och mer långtgående tolkning av regelverket när det gäller program i TV4 än i SVT. Min uppfattning är att denna hårdare attityd bottnar i en medveten vilja att flytta fram positionerna gentemot kommersiell tv för att kunna begränsa dess frihet. I grunden finns en okunskap om kommersiell tele-

vision och en rädsla för privat ägande inom medier.

Ett exempel på hur Sveriges Television granskas mildare är fallet med Agnetha Fältskog, som producerat och finansierat en dokumentär om sitt liv som artist med tonvikt på sin kommande skiva. Ett program som sändes i Sveriges Television, »fri television«. Programmet anmäldes till Granskningsnämnden, som friade trots att det är förbjudet med den här typen av sponsring av program i Sveriges Television. Att tittarna blev lurade och att produktionen var en ren produktplacering ville inte nämnden se.

Däremot fälldes en dokumentär av TV4:s Kalla fakta-redaktion om en helikopterolycka med flera dödsfall. Programmet, som skildrade hur en olycka drabbar de efterlevande, anmäldes till Granskningsnämnden som fällde och utkrävde vitesbelopp. Nämnden ansåg att reklamavbrottet var felaktigt placerat. Till saken hör att upphovsmännen själva hade placerat reklamavbrottet så att det tydligt skulle avsluta ett avsnitt men också visa vad som kommer efter avbrottet. Det innebär självklart ingen kränkning av verket att använda sig av dokumentärfilmens dramaturgi så att tittarens intresse kvarstår efter en reklampaus. Och det finns inget lagligt stöd för den typen av smakpolisutövning som nämnden nu ägnar sig åt.

Lika hård och rigid är nämndens bedömning av populära tv-program som Dr Phil och Oprah Winfrey. Dessa program kommer inte att kunna visas i TV4 i framtiden på grund av Granskningsnämndens hårda linje mot kanalen när det gäller otillbörligt gynnande. Nyligen fälldes ett program där Dr Phil gav sin egen bok utrymme i programmet. Ett annat program av Dr Phil fälldes i slutet av förra året av liknande skäl. Nu väntar ett vite från länsrätten.

Också Sveriges Television har fått känna av märkliga domar. Den senaste var fällningen av programmet Könskriget, där Granskningsnämnden först friade programmet, men senare, efter en egen ny bedömning och efter att ha hört ett an-

tal vittnen, bestämde sig för att fälla programmet för partiskhet. Den organisation som kritiserades var kvinnojouren Roks och i Granskningsnämnden sitter en ledamot som själv är aktiv inom kvinnojourverksamheten. Nämnden ansåg emellertid inte att ärendet kunde betraktas som jäv.

Exemplen visar tydligt att dagens myndighetsgranskning slår fel. Slagsidan åt smakpolis blir allt mer märkbar. En myndighet ska visserligen övervaka att lagar och avtal följs, men under senare år har nämndens arbete alltmer handlat om etikfrågor. Det bör inte vara en av myndigheterna tillsatt nämnd som sköter den etiska granskningen av etermedierna.

Vi tvingas publicera fällningar som enligt min mening inte handlar om bristande etik, utan endast om myndighetskritik som inte passar makten. Jag anser att Granskningsnämnden bör ersättas av en ny etiknämnd gärna gemensam för press och etermedier, en nämnd som på ett bättre sätt kan hantera de viktiga pressetiska frågorna.

Granskningsnämnden skriver själv på sin webbplats att nämnden består av ledamöter med stor erfarenhet av samhället och med bred erfarenhet av kultur och mediefrågor. Nämnden består av sammanlagt elva ledamöter. Det är en blandning av jurister, medieforskare, politiker och public service-journalister, alla tillsatta av staten och ingen har verkat i den kommersiella värld som de anser sig förmögna att granska.

Nya publiceringssätt

Hastigheten när det gäller att fatta riktiga publicistiska beslut har skruvats upp för varje år och för varje nytt publiceringssätt. När nu nätet på allvar kliver in och närmar sig tv-mediet, med en omfattande användning av rörlig bild, så visar också det på behovet av etisk granskning. Vem granskar i dag denna typ av publiceringar? Ingen.

När det blir fel i publiceringen är ett mycket vanligt besked att uppgiften inte längre finns publicerad, att den är korrigerad eller borttagen från sidan. Det är farligt att hantera felaktiga publiceringar så lättvindigt. Det räcker inte att en text eller ett inslag på nätet har ändrats, faktum kvarstår att det har begåtts ett övertramp. Omedelbart efter en publicering kan ett stort antal människor ta del av felaktigheterna och uppgiften kan läsas och citeras av andra medier. Vi riskerar att få en utveckling där medierna ägnar sig åt testpublicering för att sedan korrigera i efterhand. En sådan journalistik undergräver tittarens, läsarens tro på god journalistik.

Ett av de märkligaste synsätten på nätpublicering uppvisade nättidningen Dagens Media, som under en tid lade ut texter med varningen *informationen är obekräftad – läs på egen risk*. Det innebar att redaktionen publicerade sin egen research innan den var färdig för publicering. Syftet var att komma ut först med den eventuellt korrekta nyheten.

Andra exempel på övertramp är bloggtexter som den som beskrev en deltagare i TV4-programmet Let's dance som en omänsklig varelse, en kannibal. Texten togs bort av ansvarig utgivare och reportern fick en reprimand. Men den typen av reaktion är sällsynt. Det vanliga är att ingen kritiserar och att ingen tar ansvar för felaktigheterna. Det synsättet råder även inom andra publiceringsformer. När det riktas kritik mot för tidiga namnpubliceringar, intrång i privatlivet eller direkt felaktiga publiceringar, är den vanligaste reaktionen från de ansvariga att bortförklara eller förneka.

Om etermedia inte själva vågar ta ansvar för sina publiceringar, om vi fortsätter att förlita oss till den granskning som görs på uppdrag av statsmakten, då tror jag att vi riskerar att få en förtroendeklyfta mellan publiken och publicisterna.

Jag vet att det också inom public service finns tankar på en fristående nämnd. Det är möjligt att sådana tankar kan vara svåra att driva och uttala offentligt, eftersom public service i

så stor utsträckning, och under lång tid, har styrts och granskats så hårt av myndigheten Granskningsnämnden.

Men låt oss våga, låt oss gemensamt ta ansvar för våra egna publiceringar och låt oss vara hårda i kritiken och ödmjuka inför uppdraget. Därför behövs det en fristående etiknämnd som kan hantera det svåra arbetet att med kraft kritisera den publicering som i dag går snabbare än någonsin tidigare, förflyttar gränser och berör på ett sätt som vi aldrig tidigare har upplevt.

Nils Funcke

7. Journalistiken, etiken och juridiken

»Det förakt för anständiga publiceringsregler som förekommer inom dags- och veckopressen innebär en allvarlig fara för rättslöshet.«

»Ett antal människor får sina liv formligen krossade av dramaturgin i mediesamhället.«

Det första citatet är från 1976. Det andra från 2005. Bägge är de hämtade ur motioner till Sveriges riksdag. Motionen från 1976 lämnades in av socialdemokraterna med Ingvar Carlsson som första namn. Den andra har kristdemokraten Ingvar Svensson som toppnamn.

Bägge motionerna kräver ändringar i det regelverk som styr medierna och har sitt ursprung i att partierna inte hyser tilltro till pressens förmåga att korrigera sina egna misstag. Det självsanerande systemet med Pressens Opinionsnämnd (PON) förmådde inte fylla en i verklig mening självsanerande funktion.

Det pressetiska systemet växte fram ur kriminaljournalistiken i slutet på 1800-talet. Då hotades pressens anseende av detaljerade artiklar om kriminalitet från »notisjägare«, frilansande journalister, som för att få sina artiklar publicerade skrev sensationsartat och frossade i detaljer. Såväl Journalistföreningen som Publicistklubben försökte komma tillrätta med notisjägareländet genom att verka för att jägarna ersattes av fast anställda medarbetare.

Det blev naturligt för tidningarna och deras organisationer att diskutera en gemensam hållning. Den första rekommen-

dationen, regelsamlingen, antogs av Publicistklubben i april 1900.

Verksamheten hade till en början mer karaktär av en diskussion mellan publicister om vad som var lämpligt att skriva och hur. Verksamheten formaliserades i mars 1916 då PON bildades av Svenska Journalistföreningen (SJF), Tidningsutgivareföreningen (TU) och Publicistklubben (PK). De fick varsin ledamot i nämnden. PON blev en intern hedersdomstol som bland annat skulle diskutera och uttala sig om huruvida anmälda artiklar »står i strid med hederns fordringar eller eljest ur synpunkten av pressens anseende icke bör lämnas opåtalt«.

Under 1960-talet växte missnöjet med hur pressen hanterade människor och sanningen. Till 1967 års riksdag lämnades flera motioner av socialdemokrater med krav på gratis rättshjälp och lagstadgad rätt att få felaktiga uppgifter i massmedierna dementerade, genmälesrätt. Med hänvisning till att pressen tillsatt en sanktionskommitté rekommenderade konstitutionsutskottet riksdagen att avslå motionerna.

Med hotet om lagstiftning hängande över sig arbetade sanktionskommittén. Sommaren 1968 presenterade den sina förslag. Sanktionskommittén ville bland annat att PON skulle få lekmannainflytande med två ledamöter utifrån.

Förslaget uppfyllde inte önskemålen från fyra socialdemokrater i riksdagen. I två motioner 1969 förklarade de att visserligen hade »stora ansträngningar« gjorts för att åstadkomma förbättringar »men resultatet är att opinionsnämnden bibehålls som ett pressorganisationernas eget organ«.

Trycket ökade ytterligare och medan riksdagskvarnen malde skärptes sanktionskommitténs förslag. Hela processen mynnade ut i det system som i dag är allmänt accepterat och av de flesta applåderat. Det viktigaste var att nämnden ändrade karaktär. Förutom de tre ledamöterna från pressorganisationerna skulle justitieombudsmannen (JO) och ordföranden i advokatsamfundet tillsammans utse ytterligare två ledamöter som skulle representera folkbildningen och folkrörelserna.

»Då dessutom ordföranden, som inte tillhör pressen, har utslagsröst, kan man inte längre på samma sätt som tidigare beteckna nämnden som ett internt organ inom pressen«, konstaterade konstitutionsutskottet i sitt yttrande över motionerna.

Utskottet konstaterade vidare att den tänkta ombudsmannen blivit Allmänhetens pressombudsman i och med att han skulle utses av ett tremannakollegium varav endast en representerade pressen.

Därmed ändrade det pressetiska systemet karaktär. Det blev ett halvofficiellt system, godkänt av staten och var med konstitutionsutskottets ord inte längre ett »internt organ« för pressen. Ett system som framtvingats av trycket från riksdagen och dess tunga konstitutionsutskott.

Det finns anledning att ge denna bakgrund eftersom det brukar heta att det pressetiska systemet handlar om »frivilliga restriktioner som pressen av fri vilja stöder«.

Istället för ett diskussionsforum har pressen påtvingats en utomrättslig »domstol« där det inte förekommer några offentliga, muntliga förhandlingar, och vars domar inte går att överklaga och enligt god sed inte bör kommenteras av de fällda tidningarna. Friande utslag får inte publiceras eller omskrivas.

Den »självsanerande« verksamheten blev enligt tidens sed i god korporativistisk anda församhälleligad. Pressens organisationer valde av rädsla för skärpt lagstiftning att ge efter för politikernas påtryckningar. En förvandling under galgen.

Juristeri

Thorsten Cars, PO 1979 till 1990, menade att reglerna måste »tillämpas så att utslagen inte uppfattas som godtyckliga. Liksom vid all normtillämpning skall lika fall behandlas lika«.

Det var juristen som talade och verkade. Cars som efterträtt Lennart Groll, också han jurist, upprättade listor över vilka

regler som överträtts och gav pressetiken och dess tillämpning ett drag av domstolsförfarande.

Den praxis som utvecklades kom att bli en slags uppslagsbok över vad som var lämpligt och inte. Det fick till följd att mycket av den diskussion som förts på tidningarna och inom publicistkretsar ersattes av ett slående i det carska regelverket.

Motreaktionen kom under Cars sista år som PO. Som en första signal infördes portalparagrafen: »Etiken tar sig inte i första hand uttryck i en formell regeltillämpning utan i en ansvarig hållning inför den publicistiska uppgiften. De etiska reglerna för press, radio och tv skall vara ett stöd för den hållningen.«

Det följdes av att Hans-Gunnar Axberger utsågs till ny PO.

– Efter de två första PO:nas tämligen strikta jurist-fögderi, ville man se en utveckling tillbaka mot etiken, bort från juristeriet, berättar Axberger i boken *Tänka fritt är större*. »Man« i det här fallet var Pressens samarbetsnämnd.

Debatt och diskussion blev det. Axberger tog förändringsarbetet på allvar. Bland annat tog han itu med »dubbelprövningen« förkroppsligad i den så kallade »spelskandalen«, där Justitiekanslern (JK) låtit väcka åtal mot Expressen för påstådda läggmatcher och anklagelser om mutor.

Axberger försökte förgäves få opinionsnämnden att inte driva en granskning parallellt med processen i domstol. Två år senare avgick han sedan nämnden prickat en artikel han skrivit. Fällningen skakade om. Bland andra Expressens Bo Strömstedt talade om »missmod i det pressetiska arbetet«. Thorbjörn Larsson, Aftonbladet, menade att det behövdes en genomgripande debatt och om opinionsnämnden över huvud taget skulle finnas kvar borde dess ledamöter »ha praktisk kontakt med redaktionerna och det arbete som bedrivs där«.

Trots Axbergers avgång fortsatte utvecklingen av de pressetiska reglerna i portalparagrafens anda. Flera »skall« och »måste« och »gör inte« ersattes av »tänk på« och »överväg«.

Ett exempel som berör kriminaljournalistiken kan få åskådliggöra förändringen:

Fram till 1993 hette det i punkt 14 i de pressetiska reglerna: »Föregrip inte domstols eller därmed jämförbar myndighets avgörande genom att ta parti i skuldfrågan. Återge båda parternas ståndpunkter. Har ett mål refererats bör även domen eller avgörandet redovisas.«

Sedan 1 juli 1994 lyder punkten: »Tänk på att en person, misstänkt för brott, i lagens mening alltid betraktas som oskyldig om fällande dom inte föreligger. Den slutliga utgången av en skildrad rättssak bör redovisas.«

Det var inte bara punkt 14 som ändrades utan flera än mer strikta och kategoriska regler avskaffades. »Omnämn inte att personer dömts i tidigare brottmål, om inte särskilt starka skäl föreligger«, utmönstrades liksom dåvarande punkt 13: »Publicera inte anmälan om brott utan att noga pröva om anmälan kan anses grundad. Återge inte ovidkommande uppgifter om personer, som har nämnts i samband med brott.«

Även punkt 18 togs bort: »Granska kritiskt uppgifter om personer som är efterlysta vid polisutredning.« Likaså utmönstrades »Undvik bilder som kan kränka och såra«.

Redan tidigare hade bilan fallit över: »publicera inte anmälan om brott utan att noga pröva om anmälan kan anses grundad« och »iakttag stor varsamhet i fråga om anmälningar till JO, KO, NO, advokatsamfundet och andra offentliga instanser«.

Exemplen skulle kunna göras fler om hur detaljregleringen och därmed den strikta regeltillämpningen som följt i dess spår avskaffats. Det kan synas vara en fråga om ord utan större betydelse. Men det handlar inte bara om en formulering utan framför allt om ett förhållningssätt. Synen på pressetiken.

Moraliskt ansvar

Var ska avgörandet ligga och samvetet finnas? Hos den enskilde journalisten, den enskilda redaktionen och dess ansvariga eller hos en riktkarl? Ytterst handlar det om att pressen ska styras av ett mer stramt regelverk med detaljreglering eller övergripande principer som manar till eftertanke och därmed ett eget inte bara strikt juridiskt utan även moraliskt ansvar.

– Någon däremot? Det frågade Stig Fredrikson vid sitt första möte som ordförande för Publicistklubben den 20 september 2004. Reaktionen uteblev och Fredrikson ansåg sig ha fått mandat att driva på en skärpning av de pressetiska reglerna.

Tanken var att kriminaljournalistiken skulle saneras genom en återgång till den formulering som gällde före 1994. Fredrikson iklädde sig därmed sin företrädare Jan Guillous fallna mantel.

Jan Guillou satte med sedvanlig frenesi igång diskussionen. I en intervju i Pressens Tidning i februari 2000 förde Guillou fram idén att medierna självmant skulle avstå från att publicera uppgifter under pågående förundersökning i mer spektakulära brottmål. Om det inte var möjligt uttryckte han sympati för tanken att en domstol enligt engelskt mönster skulle kunna besluta om publiceringsuppehåll. »Det är ingen dum begränsning« förklarade han enligt tidningen.

Samma tankegångar hade han tidigare framfört i Aftonbladet, upprepat i radion i slutet av september och vid olika sammankomster under hösten. Hans illa genomtänkta idéer framstod därmed som övertänkta.

Jan Guillou modifierade sig och i oktober samma år förklarade han att regelverket borde kompletteras med tillägget: »spekulera inte i skuldfrågan under pågående brottsutredning.«

– En avsevärd mängd osanning, som nu inte kan sägas vara oetisk enligt reglerna, skulle kunna rensas bort, menade han och läste punkt 14 bokstavligt som att den som gjort fel kunde

hävda att han »tänkt efter« och därmed levt enligt regelverkets bokstav och följt god pressetik.

Denna läsning av bokstav för bokstav och vantolkning av portalparagrafen har senare upprepats av flera medieforskare och debattörer. I *Mediernas integritet* (SNS Förlag 2005) skriver författarna att paragrafens: »utformning friskriver de facto redaktionerna från en del av deras publicistiska ansvar.«

Men tänk-efter-paragrafen är givetvis inte bara en maning att tänka. Att tänka efter är också att reflektera och dra slutsatser. Att väga för och emot en publicering med de varningsklockor som finns i regelverket, egna erfarenheter och det egna sunda förnuftet.

Det kan tyckas vara ett litet och högst moderat steg som Guillou och Fredrikson vill ta med sin återställare. Och visst kan man instämma i att kriminaljournalistiken i många och långa stycken är skandalartad, spekulativ och snaskig. Det räcker med att erinra om det gatlopp de två läkarna som åtalades för att ha mördat och styckat en prostituerad fick löpa och fortfarande utsätts för efter 20 år.

Men det är en illusion att tro att en striktare regel fri från »tänk efter« skulle sanera i snårskogen av ovidkommande detaljer och vinklingar där misstänkta utmålas som skyldiga. Fällningar i Pressens Opinionsnämnd betyder som regel ingenting för de som bygger sina upplagor främst på brott, blod och bröst.

En återgång till detaljreglering skulle försämra den pressetiska diskussionen ute på redaktionerna. Samvetet skulle flytta från utgivaren och redaktionerna till en korporativistiskt sammansatt nämnd när den i stället borde vitaliseras eller på vissa redaktioner återuppväckas.

Utvecklingen borde i stället gå i Herbert Tingstens riktning. Som chefredaktör för Dagens Nyheter menade han redan i början av 1950-talet att ansvaret och diskussion om pressetiken borde ligga och föras på redaktionerna inte i en nämnd som utfärdar prejudikat. »Det är inte opinionsnämnden som ger unga

journalister känslan av heder«, menade han och förklarade att även om nämnden kan vara kvar vore det: »en aning bättre om den avskaffas«.

Stig Fredrikson väljer i stället för Tingstens den carska linjen, med detaljreglering och därmed prejudikatskapande regeltillämpning.

Och varför nöja sig med att kräva den gamla regeln åter? Vad vore mer motiverat med tanke på frosseriet i den för mordet på Anna Lindh uthängde 35-åringens sexuella preferenser än att till exempel återinföra punkten »återge inte ovidkommande uppgifter om personer, som har nämnts i samband med brott«?

Och varför göra halt vid kriminaljournalistiken? Borde inte ekonomijournalisterna stoppas från att »spekulera« i pågående börsrallyn? Om pressen inte själv skärper kraven och får rättning i ledet befarar Fredrikson, Guillou med flera att staten kommer att gripa in. Då hotas även meddelarfriheten.

Meddelarfriheten i fara

Rättsväsendet kännetecknas av »oral inkontinens« förklarade landshövding Anders Björck på DN-debatt 19 juli 2004.

»Vi har snabbt gått mot att tolerera polisläckor, pratande åklagare, advokater och domare«, fortsatte han och förklarade att »visserligen är meddelarfriheten sund men har inte kommit till för att poliser ska tjäna sig en hacka«. Trenderna är »klara och illavarslande« men de folkvalda hukar och står handfallna och bara tittar på, menade Björck.

Några riksdagsmän har inte nöjt sig med att titta på utan motionerat: »Redan i dag finns undantag från meddelarfriheten. Dessa bör utvidgas att gälla alla uppgifter från pågående brottsutredningar«, heter det i en motion från Susanne Eberstein (s) och Göran Norlander (s).

Deras partikollega Alf Eriksson menar att läckaget är »mo-

raliskt nedbrytande« och förespråkar även han att efterforskningsförbudet bör hävas för poliser.

Ytterligare en riksdagsman har gett sig in i debatten: »Att ifrågasätta meddelarfriheten här kan innebära rena nackskottet.«

Advokaten tillika riksdagsmannen Peter Althin (kd) kunde trots sina farhågor lämna Publicistklubbens möte i Stockholm 2004 för egen maskin. Även han har motionerat om att meddelarfriheten måste ses över. I det kravet har han även fått medhåll från Svenska Advokatsamfundet.

På Publicistklubben kom mothugg från bland andra Carin Götblad, länspolismästaren i Stockholm. »Vi är en repressiv myndighet. Det måste kunna uppdagas när vi gör fel«, förklarade hon och framstod som en person med självinsikt.

Visst har Björck rätt även om han i vanlig ordning är lite yvig och vild. I skydd av meddelarfriheten har enskilda poliser och andra som haft insikt i förundersökningar läckt information. Motivet må vara pengar eller personligt hämndbegär för någon oförrätt. Det är ett bekymmer. Men det är ett bekymmer för polisen inte för medierna.

För lagstiftaren gäller det att hålla fingrarna i styr. Även om meddelarfriheten missbrukats och även i fortsättningen kommer att missbrukas är värdet av dess existens så högt att den bör hållas intakt.

Precis som tidigare kommer det varje år nya riksdagsmotioner med kravet att meddelarfriheten bör kringskäras generellt eller för vissa grupper. Dessa riksdagsmän borde lyssna på sina företrädare. Det gäller inte minst de som skrev förarbetena till 1912 års grundlag som förklarade att »den fortgående självrannsakan, varav samhället är i behov« inte kan »undvara ett effektivt anonymitetsskydd«. Fruktan för »andligt eller ekonomiskt obehag« utövar ett övermäktigt tryck på den enskildes yttrandefrihet.

Det ska tilläggas att de enskilda riksdagsmän som motionerat om inskränkningar av meddelarfriheten inte fått något ge-

hör i till exempel Offentlighets- och sekretesskommittén som utrett bland annat sekretesslagen.

Skilj mellan juridik och etik

Om nu regelverket inte bör ändras, meddelarfriheten ska hållas intakt och lagstiftaren i övrigt håller fingrarna i styr? Vad bör då göras?

Diskussionen måste bli mer livlig inom medierna. En väg dit vore att återgå till den ordning som gällde fram till slutet på 1960-talet. Att pressetiken helt och hållet blir en fråga för redaktionerna och publicisterna. Att det görs en klar och tydlig boskillnad mellan samhället/det allmänna och medierna.

Sedan är det inget som hindrar att pressens organisationer och etermedierna gemensamt eller var för sig tillsätter både två och tre etikombudsmän. Och att varje redaktion med tillräckliga resurser kompletterar med läsarombudsmän.

I stället för en detaljreglering av pressetiken bör ramverk i form av tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetslagen få verka.

Varje gång pressen begått ett misstag följs det av självspäkning. »Vi gjorde fel och har dragit lärdom«, heter det. och ansvariga lovar, precis som Expressens chefredaktör Otto Sjöberg, att rutinerna ska skärpas och källkritiken sättas i högsätet.

Det brukar vara några månader. Men sedan är främst kvällspressen där igen. De flesta minns nog 35-åringen som utsattes för fullständig vivisektion när han satt anhållen för mordet på utrikesminister Anna Lindh. Eller den smutskastning som drabbade den styckmördade ynglingen i Halland för några år sedan.

I åtskilliga år har jag argumenterat för att fler fall av förtal bör avgöras i domstol. Jag har argumenterat för att Justitiekanslern bör ges utökade befogenheter att driva enskildas sak.

Det finns komplikationer i att staten genom JK driver processen åt enskilda. Men det uppvägs trots allt av behovet och att det är en stor sak för enskilda att driva en process mot ett medieföretag. I flera utredningar har det påtalats att »tröskeln« för enskilda är hög, för att inte säga oöverstiglig.

Frågan är värd att utredas på nytt. Lämpligen tillsammans med JK:s förslag från våren 2006 om en lagändring. Hans utkast till lagtext lyder: »Den som utan att det är försvarligt grovt kränker någon annans privatliv skall utge skadestånd för kränkningen.« Paragrafen borde enligt JK tillämpas på såväl grundlagsskyddade yttranden som på publiceringar/exponeringar som inte omfattas av vare sig tryckfrihetsförordningen, yttrandefrihetsgrundlagen eller det pressetiska systemet.

Omgärdat av reglerna för hur tryckfrihetsmål ska föras med bland annat juryprövning skulle inte behöva utgöra något bekymmer för mediernas nyhetsförmedling i dagens samhällssituation. Men samhällsklimatet är inte statiskt. Kommande politiker och myndigheter kan tänkas söka ändra lagen eller förändra praxis så att uppgifter som balanserar mellan det privata och offentliga skulle omfattas av integritetsskyddet. Därför är en mer vid regel för när JK kan väcka åtal för förtal och missaktning att föredra när det gäller grundlagsskyddade medier.

Flagranta övertramp mot enskilda har förekommit men JK har vilat på hanen eftersom han inte ansett att det varit »påkallat av allmän synpunkt« att väcka åtal. Med Expressens publicering om Persbrandt och hans påstådda sammanbrott och intagning på behandlingshem fick JK det fall han väntat på som han anser lever upp till kriterierna för att väcka åtal. Det första på tio år.

Otto Sjöberg har gjort en pudel men bör ges en volta. Själv till straff – androm till varnagel. Det är dessvärre det enda som biter och kan få en preventiv effekt som består åtminstone något år.

Så kommer det att fortsätta. År efter år. På gott och ont glömmer vi som individer och kollektiv och så är vi där igen. Då uppstår nya diskussioner om pressetiken och nya krav på regelverk och lagskärpningar. Då kanske det handlar om att skydda religionen och trosfriden. Krav på trosfrid har också väckts av enskilda riksdagsmän.

Detta ekorrhjul gagnas bäst av en säkerställd meddelarfrihet, en aktiv etikdiskussion på redaktionerna och verkliga bataljer i domstol som visar att vi har en levande grundlag.

Torbjörn von Krogh

8. Från Machiavelli till MAS*

Mediekritik som samhällskritik och kvalitetskontroll

Rejäla och organiserade hot är enda sättet att påverka oetiska och oansvariga medier utifrån.

En cynisk machiavellian skulle uttrycka sig så. Och det finns en del som talar för att påståendet stämmer. Men debatt, förslag till förändringar och användarmedverkan är metoder som ger mer hållbara resultat.

Först några rader om den gängse mediekritiken. När jag skriver detta i april 2006 läser jag på Svenska Dagbladets hemsida en läsarkommentar med anledning av en omdiskuterad namnpublicering: »Kvällspressen lever alldeles för mycket på att publicera skvaller och att hänga ut kändisar.«

Har jag inte läst detta förut? Jo, tusen gånger – i tusen tider. Nu har jag förmodligen blivit miljöskadad som redaktör för branschtidningen Pressens Tidning. Över mitt skrivbord har i stort sett alla inbjudningar till mediekritiska seminarier strömmat i en aldrig sinande flod. Presskritiska utredningar, essäer, pamfletter och tipslistor har fyllt min postlåda. Tidningar, webbplatser, tv-program, radiodebatter och filmer med upprörda frågor om »vem granskar granskarna?« har pockat på ivrig uppmärksamhet, som om frågan vore evigt ny.

Jag har tittat på mina första kolumner i Pressens Tidning. Några citat:

---

*Media Accountability Systems

I augusti 1996 citerade jag ur en text författaren Björn Ranelid skrivit i Svenska Dagbladet under sommaren (22 juli): »Kvällstidningarna har ett kloaksystem som sträcker sig under byar, städer och landskap. Det stinker från avlopp och dagbrunnar.« Ranelid kritiserade Expressens och Aftonbladets exploatering av våldsverkare och mördare.

I september 1996 skrev jag om oetiska inslag i bevakningen av Mona Sahlin: »Var det nödvändigt att skriva om en försenad betalning på 200 kronor för en dagisfest om det hängde ihop med att ett barn var inblandat i betalningen? …Vem var det som frågade sexårige Gustav om mamma Mona brukar handla leksaker med kontokort eller med kontanter? … om vi beställer en kreditupplysning om någon som beskrivs som en slarvmaja och får besked att det inte finns några betalningsanmärkningar – ska vi inte publicera det då?« Medier fotograferade in genom fönster i det sahlinska hemmet, försökte mjölka små barn på löpsedelsstoff och förteg sådant som talade till den jagades fördel.

Hösten 1997 skrev jag om mediernas reaktioner efter att prinsessan Diana omkommit i en bilolycka i Paris: »'En dag efter nyheten om Dianas död känns det som om jag har fått ett slag i mitt professionella ansikte. Jag krackelerar… vi gräver vår grav som yrkeskår…'«

Så ungefär skrev en reporter på diskussionslistan Media. Den omedelbara reaktionen var mycket stark, självkritiken påtaglig både hos reportrar och hos chefredaktörer. … Beredskapen att ta på sig skulden var hög. Många företrädare för branschen ansåg att det var möjligt att fotograferna, och det system de ingår i, var en orsak till olyckan. De böjde sina huvuden och rannsakade sina hjärtan och lovade bättring. Det var bra att så skedde, synd bara att en del ångrade sig när det kom fram att chauffören var berusad.

Det verkade som de skämdes för sina omedelbara reaktioner. I stället startade nedtonings- och bortförklaringsmaskinerna: Diana var inget helgon, hon utnyttjade medierna, mc-gäng-

et var inga paparazzi utan fast anställda fotografer, läsarna var hyenor, marknadens lagar vinner alltid.«

Ändå är tio år bara en droppe i Riddarfjärden om man ser till hur länge pressen anklagats för grava brister. Några exempel:

1988. »Den svenska journalistkåren i dag är ett av de mest vedervärdiga pack man kan se. Där finns lögnen, slarvet, lättjan, alkoholen, fåfängan, genvägen, ytligheten, forskandet kring känt folks genitalier.« Jan O Karlsson, då statssekreterare (s) i finansdepartementet, intervjuad i Aftonbladet 10 januari.

1974. »Ofta missbrukar ni er makt, en tendens som ökats i vissa tidningar. … svensk press består i dag av troende gerillasoldater som vill ändra världen efter sin egen övertygelse.« Stig Ramel, då vd för Nobelstiftelsen, i en debatt på Publicistklubben i Stockholm 28 februari.

1968. »Det händer inte mer i Sverige nu än förr i tiden, men pressen publicerar flera nyheter än förr. Bedömningen av nyhetsvärdet i händelserna har undergått en markant förskjutning till förmån för det bagatellartade och betydelselösa.« Författaren Vilhelm Moberg jämför pressen på 1960-talet med sina egna journalistår ett halvsekel tidigare i boken »Berättelser ur min levnad« (Albert Bonniers förlag).

1953. »Liksom kråkorna söka sig till avskrädeshögarna söker sig denna slags nyhetstjänst med osviklig instinkt till allt det slippriga och lasciva i den mänskliga samlevnaden. Varhelst kättjan kommer till orda finns det en lyssnare till hands med penna och pappersblock redo att skriva upp. Ingenting blir dessa rapportörer för smaklöst, solkigt eller motbjudande.« Göteborgs Handels- och Sjöfartstidnings huvudredaktör Knut Petersson angriper Expressen i en ledare 11 december.

1948. »Kan det försvaras, att reporters och fotografer trängde som hungriga hundar kring det bostadshus, där polisen förvarade pojken under de första förhören? … Kan det försvaras, att tidningsmän kastade sig över pojkens fader, när denne nedbruten av nyheten om sonen första gången kom till det hus där

pojken vistades? … Det kan icke försvaras. … Kan icke det fria ordets företrädare själva hålla sina tidningsorgan fria från att snuska omkring i av olyckan drabbade människors intima angelägenheter, då måste lagen träda till.« Torsten Eriksson, då expert i Socialstyrelsen, skriver i Tidens oktobernummer om pressens uppträdande mot en fjortonårig pojke i samband med mordet på en nioårig flicka i Perstorp.

1932. »… om blott en enda av de stora dagliga tidningarna fortsätter att hänsynslöst offra på sensationens och skandallystnadens altare, tvingas även de organ, som hysa andra åsikter om en god journalistik, att åtminstone i viss mån slå in på samma väg …« Insändare i Aftonbladet 3 februari om att pressens detaljerade brottsbeskrivningar försvårar polisens arbete.

Så ser klagomålen ut. År efter år, decennium efter decennium. I land efter land. Får då denna kritik ingen effekt alls eftersom den flyter som en kontinuerlig ström genom historien?

Det är nu det är frestande att säga att det enda som ger resultat är rejäla hot. Jag tänker för Sveriges del på två tydliga exempel; ett ekonomiskt hot och ett politiskt hot.

Ekonomiskt hot

Stärkta av en lyckosam kampanj mot detektivhäftena om Nick Carter på 1910-talet gick dagstidningarna Arbetaren, Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet 1926 till attack mot skandalkonkurrenten Fäderneslandet. Tidningen hängde ut höga herrar i spalterna på lösa grunder, spred skvaller och utövade enligt kritikerna även utpressning mot dem som skulle omskrivas. Fäderneslandet tog läsare från andra tidningar och sänkte den samlade pressens anseende; riksdagen muttrade allt högre om behovet av ingripanden.

De politiska ungdomsförbunden, olika kvinnoförbund och ABF engagerade sig hett i kampanjen mot »smutsbladet«.

ABF:s distriktsstyrelse i Örebro antog ett uttalande som slog fast att »de tidningsutgivare, som införa … sådant som skadar ett folks moraliska liv, måste anses som brottslingar i detta ords lägsta bemärkelse«.

När Fäderneslandet framhärdade i att komma ut i stora upplagor tog konkurrenterna till storsläggan: beslut om bojkott fattades den 17 december. »Detta beslut innefattar, att de cigarraffärer och kolportörer, som sälja Fäderneslandet, avstängas från försäljningen av såväl de dagliga huvudstadstidningarna som Idrottsbladet och samtliga de publikationer, vilka utgivas av Bonniers och Åhlén & Åkerlunds förlag.« Tio månader senare var Fäderneslandet nedlagd och död.

Politiskt hot

Sargade av att två viktiga socialdemokratiska organ dukat under, göteborgska Ny Tid och Stockholms-Tidningen, och oroliga över att borgerlig tidningsdominans på ledarsidorna skulle färga nyhetsbevakningen – gick s-politiker till attack mot pressen. I tunga motioner 1967 och 1969 krävde ledande socialdemokrater utredningar om statlig kontroll av pressetiken.

Pressens organisationer var redan på defensiven, pressade av skandaler och rättsaffärer kring dålig journalistik. S-offensiven ledde till att tidningsägarna föreslog en Allmänhetens pressombudsman och att allmänheten skulle få representanter i Pressens Opinionsnämnd.

Ingvar Carlsson, då avgående SSU-ordförande och tillträdande statssekreterare hos statsminister Tage Erlander, har senare (i Pressens Tidning) förklarat att strategin var att genom hot om lagstiftning få pressen att skärpa sin självsanering. Det gav önskat resultat.

Men så enkelt som att hot alltid ger effekt är det inte. Då hade vi inte sett något annat än en oändlig räcka av hot tills medierna förlorat både mening och förtroende.

De politiska hoten var stora under andra världskriget, och de stannade då inte vid enbart hot. Även under senare år används vapnet då och då. Men riksdagen är inte så inflytelserik som tidigare och politiska hot kan slå tillbaka i form av beskyllningar om överkänslighet och censur. Fast för nyhetsmedierna gäller att deras ställning i opinionen (och därmed deras förmåga att stå emot politiska hot) inte är starkare på sikt än deras verksamhet motiverar; underhållningstrenden kan på sikt underminera grundlagsgarantierna.

Opinionshoten – förbjud det onda! – återkommer med en sådan regelbundenhet att bara den aspekten devalverar effekten. Tänk på alla krav om förbud av nya medieformer som formulerats: video, parabol, såpor, dataspel. De föregicks av förbudskrav riktade mot veckotidningar, serietidningar och kvällstidningar. Går vi längre tillbaka så kritiserades »skvallerpressen« på 1770-talet, Aftonbladet vid grundandet 1830, romanens framväxt på 1800-talet och Dagens Nyheter vid grundandet 1864. Det är inte bara mediet i sig, det är framför allt förändringen från en etablerad mediestruktur till något nytt, okänt och farligt som hotar att rubba den existerande mediehierarkin och dess föreställning om samhällsmoral och högkultur.

Tro alltså inte att dagens kritik av innehållet i dagens medier enbart handlar om dagens medier. Här finns en lång tradition av angrepp som har sitt ursprung i en kamp om inflytandet över samhällets dagordning och kontroll över tolkningen av agendans olika ärenden. Denna del har dessutom förstärkts av att det tidiga 1900-talets opinionsorganisering via de politiska partierna har minskat i betydelse. I stället sker en större del av ansträngningarna att påverka och hantera den allmänna opinionen i medierna. (Därmed inte sagt att alla de viktigaste besluten fattas i öppenhet under allmän insyn.)

En del av mediekritiken är konstant, här finns rädslan för det hotfulla, okända, okontrollerbara nya som rubbar en etablerad rangordning. Denna rädsla kan liera sig med krafter

som ser som sin uppgift att definiera vad som är fin respektive inte är fin kultur – och där den senare kan upplevas som ett hot mot civilisation och samhällsordning. Plus en allians med krafter som oroas av ungdomens obändiga livslust och vill tämja vad som kan störa samhällsfundament som familjebildning och sexuella/sociala normer. De återkommande generationsmotsättningarna kan inlemmas. Den ständigt återkommande kritiken för pressens sensationslystnad och smaklösa intresse för sexualia är några exempel inom det här området.

En annan röd tråd genom mediekritikens historia handlar om synen på vad som tillhör privatlivet. (Här finns ju naturligtvis – förutom skillnader över tid – skillnader mellan kulturkretsar, exempelvis mellan konfucianskt, katolskt och protestantiskt präglade länder.)

Jag har läst ett indignerat inlägg i en svensk veckotidning från 1930-talet där skribenten, en man i statsbyråkratin, klagar högljutt över en fråga om favoritmaträtt i en tidningsenkät. Pressen kan möjligtvis få intressera sig för vad jag gör i mitt arbete, men den ska för höge böfvelen hålla sig borta från vad jag har på mitt middagsbord!

I dag visas identifierade kvinnor och män som har samlag i direktsänd tv. Tala om en förflyttning av synen på gränsen mellan privat och offentligt liv.

Många stora samhällsförändringar får synbara uttryck i medierna. Demokratisering märks i urvalet av personer som intervjuas i en tidning; inte längre enbart samhällets toppar. Sexuell frigörelse märks i ämnen som är möjliga att ta upp; instruktion i onaniteknik i en familjetidning var otänkbar bara för 20 år sedan.

Sekularisering, kommersialisering, internationalisering – exemplen är otaliga. Utvecklingen syns i medierna, men trots att medierna mera är en arena än en motor för förändringen, så finns det en del av mediekritiken som stämplar medierna som syndabockar. Aftonbladet var ett pöbelblad på 1800-talet för att den sänkte priset och breddade läsekretsen. Expressen var

ett sexsnuskblad på 1950-talet för att den gjorde artikelserier om ungdomens syn på livet.

Och när Expressen (med nya ämnesområden och ett nytt tilltal) klättrade förbi alla konkurrenter och blev Sveriges största tidning var det lättare att kritisera tidningen för cynisk profitjakt än att kritisera en samhällsutveckling med inflyttning till städer och tätorter, ökad köpkraft och ökad fri tid – vilket bland annat gav utrymme för ökad kvällstidningsläsning.

En del av mediekritiken är kontinuerlig och återkommande. Men de sociala och samhälleliga konjunkturerna skiftar.

I början av 1900-talet var de sociala spänningarna stora. Oron för vad den oborstade arbetarklassens ökade inflytande skulle medföra bidrog till uppståndelsen kring de i våra ögon harmlösa detektivmagasinen om Nick Carter. Samtidigt ville vänstern framstå som rumsren för att bli accepterad som en politisk kraft. Forskarna kallar uppblossande tillstånd av moralisk panik för gränskriser som »tillfredsställer ett samhälleligt behov av ordning och klarhet« (Boëthius, 1989).

Men när Expressen kom 1944 och så småningom upprörde stora delar av pressetablissemanget uppstod ingen moralisk panik. Höger och vänster kunde inte förena sig om samma måltavla, andra fejder var viktigare. Och dessutom hade presskritiken svårt att få brett fäste i riksdagen, där höll man nämligen på med att göra upp med allt det trixande som skett under kriget för att hålla pressen tyst och foglig. En ny tryckfrihetsförordning skrevs där en friare roll för tidningarna försvarades.

Så småningom bleknade minnena från krigsåren och s-kritiken mot den borgerliga pressen ökade. Mot slutet av 1960-talet darrade samhällets stöttepelare till av olika proteströrelser och mediekritiken fick bränsle från olika håll; hoten om skärpt lagstiftning hade en resonansbotten och fick effekt. Allmänhetens pressombudsman tillsattes efter förhandlingar mellan pressorganisationerna och riksdagen (för en färsk detaljerad genomgång, se Pressens Tidning 2006, nr 4–6).

Medieklagomuren

Delar av mediekritiken har naturligtvis en saklig grund i verkliga problem. Det är dessa ständiga tillskott av reella missförhållanden som göder och legitimerar den kritik som levereras av konkurrerande maktcentra i samhället som jag hittills har skildrat. Fem områden är särskilt angelägna att förbättra:

1. Medier som underpresterar. De anstränger sig inte tillräckligt för att förse medborgarna med underlag för egna omdömen om den fortlöpande samhällsutvecklingen. Ser inte sin roll. Gräver inte tillräckligt i internationella frågor och inte inom näringslivet; några exempel ges i boken »Varför fick vi inget veta?« (Konstruktiva åtgärder – se senare avsnitt om Media Accountability Systems, MAS.)

2. Medier som (oftast omedvetet) bidrar till fortsatt segregering och stämpling av människor med invandrarbakgrund, som upprätthåller ett system av »vi« och »dom«. (Konstruktiva åtgärder: utbildning om samhällsförhållanden, om medieforskningens resultat, regelbundna möten mellan redaktioner och människor med invandrarbakgrund – i sig ett MAS – samt breddad rekrytering till redaktionerna.)

3. Medier som drabbas av mentala härdsmältor i samband med stora nyhetshändelser och högt tempo på webben. Resultatet blir drevmentalitet, låg tröskel vid nyhetsvärdering och kränkande publiceringar. (Konstruktiva åtgärder: system för utvärdering och eftertanke – se MAS.)

4. Medier som använder okänsliga eller rentav brutala metoder för att få fram information av anhöriga och bekanta till brottsoffer och drabbade. (Åtgärder: skärpt system för att kritisera mediernas arbetsmetoder behövs. Plus bättre möjligheter till möten mellan redaktioner och drabbade personer i efterhand för ökad empati – inlevelse och förståelse – i sig ett MAS. Läs till att börja med Lennart Noréns skildring av hur han och familjen upplevde mediernas uppträdande i samband med styckmordet på sonen Marcus.)

5. Medier som skadar enskilda personer med sina publiceringar genom obetänksamhet och slarv, inte på grund av oavvisligt allmänintresse. (Konstruktiva åtgärder: ökad kännedom bland allmänheten om det pressetiska systemet. Plus möten mellan redaktioner och dem som drabbats för att ge möjlighet till ökad förståelse och inlevelse på redaktionerna, i sig ett MAS.)

MAS återkommer jag till. Men först om något om det krångliga pressetiska systemet. Det är i dag uppdelat i flera olika ansvarsområden.

För att öka tillgängligheten föreslår jag en enda ingång för den som blivit sårad och vill klaga. En gemensam portal, medieklagomuren, dit man vänder sig och sedan blir slussad till rätt instans. Denna funktion kan införas på försök i morgon dag, med de befintliga institutionerna/regelverken som bas. En webbtjänst, en telefon, en postadress. Den kan finansieras gemensamt av Pressens Samarbetsnämnd och etermedierna. Den kan under försöksperioden handhas av PO/PON-kansliet.

Den som känner sig misshandlad i medierna behöver då bara vända sig till ett ställe med sin klagan. Klagomuren skickar sedan i förstone anmälan vidare till PO, YEN, OFCOM eller GRN för behandling.

Införandet av Medieklagomuren kombineras med kraftig lansering i samtliga medier; poängen är ju att portalen ska vara känd av allmänheten. Den bör också finnas angiven i alla tidningar, på webbsidor och i eterinformation.

Nästa steg blir, bland annat som en följd av det ökade trycket från en bättre informerad allmänhet, att se över de nuvarande institutionerna och efter gemensam utredning finna den mest ändamålsenliga mixen. Min gissning är att yrkesetiska frågor då inlemmas i PO/PON-systemet. Då kan klagomål angående Mona Sahlins barn eller Torsten Erikssons synpunkter på jakten i Perstorp 1948 medföra ett annat svar än det Torsten Eriksson fick i Expressen (»… häva ur sig sådant trams …«).

PO är redo, skriver Allmänhetens pressombudsman Olle Stenholm i sin senaste årsberättelse.

Ansvar och integritet

En strategisk fråga i sammanhanget är mediebranschens syn på ansvar och integritet. Hur många politiker och potentater har inte krävt: Medierna måste ta sitt ansvar! Ofta finns det då ett hot under ytan. Men att inte falla till föga för hotet kan inte vara hela svaret, mediernas företrädare måste vara beredda att diskutera i ett större perspektiv.

Hur ofta har inte SNS-forskaren Olof Petersson påpekat att svenska språket inte skiljer mellan responsibility och accountability? Och även antytt defekter inom mediesystemets förmåga till ansvarsutkrävande.

Jag föreslår att lämplig pressorganisation gör en egen studie av begreppen ansvar och ansvarsutkrävande. Frågan är aktuell på många nivåer; en genomgång görs exempelvis i Katastrofkommissionens tsunamiutredning. Medieforskningen kan bidra med en systematisk sortering av begreppen.

Enligt min mening bör både medieorganisationer och enskilda medier fundera över vilket ansvar de är beredda att axla och varför. Lagen, ok. Men ibland är det kanske rätt att ifrågasätta lagen? Den är kanske både odemokratisk och obsolet? Hur långt kan man obstruera för att driva opinion? Och är skälet informationsfrihet eller affärsfrihet? En kombination?

Hur ser »kontraktet« ut med samhället? Som nu är finns speciell reglering i grundlag. Har »kontraktet« någon kostnadssida eller är det enbart fråga om intäkter i form av särskilt förmånliga rättegångsregler och en särskilt låg moms? Hur länge finns de posterna kvar om man inte är beredd att diskutera nya aspekter av ansvarsutkrävande?

En affärskalkyl räcker inte. Självsaneringen blir mindre värd om den enbart bygger på en ekonomisk bedömning. Det är skillnad på det man gör för att man anser att det är moraliskt rätt och det man gör för att nå ekonomiska fördelar eller för att undvika straff.

Vi kan tala om en inre och en yttre zon inom pressens prestationer. Det gäller såväl det som publiceras som det arbets-

sätt som används för insamling av material.

Enligt lagstiftaren och självsaneringsorganen har medierna ett ansvar för det de publicerar. Detta döms och bedöms. Den inre zonen.

Men medierna har också ett ansvar för det de inte publicerar. Om de inte tillräckligt ihärdigt följer ett spår i en viktig händelse. Om de inte försöker sätta in händelser i ett sammanhang. Om de inte tar upp tidens avgörande frågor. Om de inte försöker gräva i näringslivet, fastän det är besvärligare än i offentliga sektorn. Om de är undfallande, lata och fega. Den yttre zonen. Men detta går inte att lagstifta om.

Likadant är det med arbetssättet och relationen till dem man skriver om. Trakasseri mot anförvanter i sorgliga och chockartade tillstånd och utnyttjande av en vuxens övertag mot barn i snart sagt alla situationer kan beskrivas och ansvar bör kunna utkrävas. Den inre zonen.

Men enligt min mening finns också ett ansvar för det reportrar och redaktörer inte gör i sin kontakt med allmänheten. Om de exempelvis inte ställer upp och efter den akuta fasen hjälper brottsoffer att diskutera vad som hände i mötet med medierna. Även om det inte finns någon paragraf att luta sig mot. Den yttre zonen.

När det gäller de yttre zonerna – det som *inte* skrivs och inte görs – och kvaliteten på de inre zonerna måste det till andra medel än lagar och paragrafer. Och lyckligtvis finns här en uppsjö av metoder att tillgå.

Den franske pressforskaren och entusiasten Claude-Jean Bertrand (se litteraturlistan) har ett namn för dem: MAS eller Media Accountability Systems; en myriad av ickestatliga sätt att påpeka mediernas brister och förtjänster och höja deras kvalitet. Han har gjort det till en livsuppgift att notera och systematisera MAS och är såvitt jag vet uppe i 110 olika kartlagda modeller. Här är några av hans exempel (jag visar i en del fall på en svensk tillämpning, det betyder inte att detta är det enda svenska exemplet):

Text/radio/tv/webb

- Nedskrivna nationella etiska regler (de första svenska kom 1900, uppdateras regelbundet sedan dess).
- Nedskrivna redaktionella etiska regler som är tillgängliga för läsarna (Göteborgs-Posten är ett bra exempel).
- Fast plats för rättelser (Metro uppmuntrar läsarna att hjälpa till med felfinnandet).
- Chefredaktören skriver regelbundet om publicistiska överväganden (Sofia Olsson Olsén i Norra Västerbotten skriver både kolumner i tidningen och har en löpande blogg).
- Chefredaktören svarar på läsarnas frågor (Anders Gerdin svarar varje söndag i Aftonbladet).
- Chefredaktören utvärderar offentligt publicistiken (jag skrev en gång om året i Pressens Tidning om mina publicistiska misstag och vad jag lärt av dem).
- Problematiserande separat text i samband med svåra publiceringar (kvällstidningarna uppmärksammade läsarna på källkritiska problem i samband med rapporteringen från kriget i Irak 2003).
- Kontinuerlig journalistik om mediers innehåll (sker i bransch- och specialpress, i radions Vår grundade mening, på åtskilliga kultursidor, periodvis i SVT och i tv-recensioner; borde ske mer allmänt på nyhetsplats).
- Sporadisk journalistik om mediers innehåll (ingår numera som fast ingrediens vid större nyhetshändelser).
- Redaktion beställer utomstående granskning av den egna journalistiken i specifik fråga och publicerar resultatet (sällsynt; VLT gjorde det för några år sedan om en inflammerad lokal fråga; Smålandsposten lät härom året en frilansreporter granska den egna chefredaktören i en serie om länets makthavare; DN lät Carl Hamilton granska Bonniers i en artikelserie om mediemakt).
- Etikkolumn (Hans Månson i Pressens Tidning).

- Bloggar som faktakollar och debatterar mediers innehåll (finns åtskilliga som har sådant material, men få som renodlar).
- Webbplats för mediekritik (www.mediekritik.nu – paus för tillfället).
- Årsbok med mediekritik (Publicistklubbens årsbok).

Individer/grupper

- Reporter i nyhetsmedium som bevakar medier (det har skett en glidning mot att rapporteringen mer handlar om medier som affärer än om mediernas innehåll och inverkan).
- Intern kritiker som inte publicerar sina synpunkter utåt (flera svenska redaktioner påpekade behovet av en »djävulens advokat« vid utvärderingen av rapporteringen om mordet på Anna Lindh, detta för att inte hela redaktionen ska präglas av tunnelseende och drevmentalitet).
- Läsarombudsman (Dagens Nyheter).
- Yrkesetisk kontrollapparat (Journalistförbundets nämnd har fått hård kritik för inaktivitet).
- Läsarpanel som ger reaktioner på tidningen (VLT bland andra).
- Opinionsnämnd – press council (inrättades 1916 i Sverige, i drift 1924 och har sedan fått utvidgad verksamhet).

- Allmänhetens pressombudsman (inrättades 1969 i Sverige).
- Diskussionsorgan om medieetik (Publicistklubben bildades 1875).
- Specialgranskare av medieinnehåll (Röda korsets Quick Response synar nyhetsrapporteringen om invandring, integration och främlingsfientlighet).
- Mediekritiskt nätverk (nätverket Allt är Möjligt bevakar och ifrågasätter könsstereotyper i medierna).
- Intern grupp som utvärderar redaktionens journalistik (Ekot och Svenska Dagbladet granskade i efterhand egna misstag i bevakningen av mordet på Anna Lindh).

- Interna grupper som vill höja journalistikens kvalitet (Nätverket för god journalistik; Grävande journalister).
- Externa institut som vill höja journalistikens kvalitet (Institutet för mediestudier; SNS; Demokratiinstitutet).

Processer

- Högre utbildning av journalister (vid folkhögskolor, högskolor och universitet).
- Fortbildning av journalister (statligt program sedan början av 1970-talet, framför allt veckokurser på internat; finns även i andra former).
- Utbildning av journalister i läsarkunskap (sporadiskt förekommande, finns dock universitetskurs i Göteborg).
- Utbildning av läsare i mediekunskap/mediekritik (mycket sporadiskt, har skett inom ABF).
- Utbildning av barn/ungdom i mediekunskap/mediekritik (stimuleras bland annat av organisationen Tidningen i skolan).
- Forskning om journalistik och medier (växande, med varierande inriktning och aktualitet).
- Regelbundna mätningar av allmänhetens inställning till medier och mediernas praktik (sker vid SOM-institutet i Göteborg sedan 1986).
- Regelbundna mätningar av tidningsinnehåll kopplat till attitydstudier av redaktioner och läsare (Publicistiska bokslut som görs på dagstidningar runt om i landet av medieforskare i Göteborg och används i redaktionernas utvecklingsarbete, bland annat på Västerbottens-Kuriren; liknande bokslut kommer också för tidskrifter).
- Medborgarjournalistik/public journalism där journalistiken inte bara handlar om problem utan också om lösningar (har vunnit insteg i valbevakningen och påverkar även andra medier; Nerikes Allehanda är aktiv; färska Södra Si-

dan som vill vara ett forum för lokal problemlösning i södra Stockholm).

- Medborgarrapportering/citizen reporting (bland annat om medier; Aftonbladet, Metro och Stockholms Fria Tidning är några som är tidigt ute med aktiv läsarmedverkan; detta är en växande trend).

Men Claude-Jean Bertrand pekar också på åtskilliga MAS som vi, såvitt jag känner till, inte har i Sverige (eller enbart i mycket begränsad omfattning) och gärna kan importera:

Text/radio/tv/webb

- Frågeformulär till dem som omskrivits/omnämnts och till dem som intervjuats i nyhetstexter/inslag med återkoppling om hur dessa personer tycker de har behandlats av redaktionens medarbetare och i den färdiga publiceringen (först stickprov, om systematiska problem upptäcks så används metoden flitigt under åtgärdsfasen, och sedan tillbaka till stickprov igen).
- Redaktionella uppföljningar av det egna nyhetsarbetet med självkritiska inslag om vilken bild som gavs på nyhetsplats i det akuta skeendet och varför.
- En webbplats som systematiskt publicerar rättelser hämtade från ett brett urval av medier.
- En webbplats som lär allmänheten hur man kan värdera innehållet i medier, både med tidlösa tips och länkar och med exempel ur den aktuella nyhetsfloden.
- En samlande webbplats med länkar till det senaste dygnets mediejournalistik och mediekritik.

Individer/grupper

- En utomstående kritiker betalas av redaktionen för att publicera regelbundna krönikor om det redaktionella innehållet.

- Regelbundna möten läsare/redaktion om den gångna veckans innehåll.
- Läsare inbjuds sitta med på nyhetsmöten (med beaktande av källskyddet).

Processer

- Släpp in forskare som får följa redaktionens arbete över tid (med beaktande av källskyddet).
- Kontinuerlig kontakt/debatt mellan redaktioner och medieforskare om forskningens resultat och redaktionernas praktik.
- Kontinuerlig mätning av medieinnehåll (har funnits periodvis i Sverige).
- Stipendier som gör det möjligt för journalister att under ett år följa valfri undervisning eller valfri kombination av undervisningar på universitet/högskolor (sådana stipendier finns på flera universitet i USA och under 2006 har ett sådant instiftats på Syddansk universitet i Odense i Danmark).
- Bygg en databas med alla rapporterade fel och rättelser i nyhetsmedierna som är sökbar på kategorier och orsaker för att spåra mönster och vidta åtgärder.
- Årlig konferens om mediekritik arrangerad av journalisthögskola.
- Årlig konferens med debatt om mediernas roll och utveckling där redaktionella toppchefer, politiska ledare och företrädare för medborgargrupper deltar.

Många av mediernas skevheter har, som framgår av det förda resonemanget, upplevts och påpekats tidigare. Diskussionen om bristerna i alla former och i alla fora och förslagen till förbättringar är ett livsviktigt MAS. Diskussionen måste föras kontinuerligt, med skärpa och gärna ytterst konkret.

Men i grunden handlar mycket om redaktionernas ambitioner och deras möjligheter att uppfylla dessa ambitioner. I juni

1997 skrev jag om begreppet »lagom kvalitet«, det vill säga att enbart erbjuda läsarna den kvalitet på tidningen som de nätt och jämt är beredda att betala för; att satsa mer vore slöseri enligt vissa tidningsekonomer.

»Jag håller inte med. För mig kan inte omsorgen om en tidnings innehåll upphöra så fort man nått en 'acceptabel' nivå. Man kan inte ha lagom slarv med fakta, lagom koll av källor, lagom rätt stavade namn. Om någon skulle tala om lagom yttrandefrihet skulle vi ana ugglor i mossen. Jag menar att det finns rovfåglar i sumpmarkerna även när det heter 'lagom kvalitet'.

Kvalitetens uttryck är olika för en lokal tidning, en nationell dagstidning eller en branschtidning. Men det finns gemensamma kännetecken:

- Att inte ge sig förrän man fått svar på sina frågor eller visat att de inte går att besvara.
- Att försöka se en fråga i sitt sammanhang och vara intresserad både av historia, framtid och kulturella mönster.
- Att söka förstå och återge alla relevanta parters bästa argument.
- Att hellre komma tvåa och ha rätt än vara först och ha fel.
- Att vara väldigt 'genomskinlig' när faktaunderlaget har brister eller texten tillkommit i en hast.
- Att odla inlevelse, eftertanke, gestaltning och analys – även i det lilla formatet.
- Att stå fri från påtryckningar och göra självständiga bedömningar.«

Lästips

Claude-Jean Bertrand (2000). *Media Ethics & Accountability Systems*. Transaction Publishers, New Brunswick.

Ulf Boëthius (1989). *När Nick Carter drevs på flykten*. Gidlunds, Stockholm.

Bill Kovach och Tom Rosenstiel (2001). *Elements of Journalism*. Crown Publishers, New York.

Torbjörn von Krogh och Claus Nowotny (1981). *Varför fick vi inget veta? En studie av hur pressen missade BT Kemi och Viggen.* Tiden, Stockholm.

Torbjörn von Krogh, Ur mediekritikens historia, artikelserie i *Pressens Tidning* under 2001 och 2002, särskilt avsnitt om Nick Carter och Fäderneslandet nr 10–11, 2001.

Torbjörn von Krogh, Så föddes PO 1965–1969, artikelserie i *Pressens Tidning* nr 4–6, 2006.

Torbjörn von Krogh (2006). »Värst i världen? Kritiken mot Expressen 1944–1954«, *Presshistorisk årsbok*, 2006.

Lennart Norén (2005). *Styckmordet i Halmstad*, Bonnier Fakta, Stockholm.

Stig Fredrikson

9. Publicistklubbens roll

Vilken är Publicistklubbens roll i det svenska mediesystemet i dag? Grundad 1874 är PK den äldsta »pressorganisationen« i Sverige. Länge uppfattades PK som en social klubb för groggande herrar, och med tiden några få damer. I takt med att Sverige moderniserades, moderniserades även PK. Länge utgavs en porträttmatrikel med klubbens medlemmar. När det skulle sammanställas en matrikel till 75-årsjubiléet 1949 (den utkom först 1952), beslöt redaktören om två radikala ändringar: utländska resor skulle inte längre tas med i förteckningen över medlemmarnas bedrifter, inte heller andra förtjänsttecken än ordnar!

I modern tid hyrde PK länge permanenta lokaler i Rosenbad. Men den ordningen upphörde 1978 då Rosenbad skulle byggas om till regeringskansli. Då var det slut med PK som en social klubb med samvaro i bruna lädersoffor. Möbler, bibliotek och tavlor som PK samlat på sig under många årtionden skingrades, och klubben började föra en tämligen ambulerande tillvaro. Sedan några år har PK en fast punkt i tillvaron på Kulturhuset, och den del av tavelsamlingen som består av porträtt av tidigare PK-ordförande, finns samlad och hängd i en underjordisk korridor mellan Radiohuset och tv-huset på Gärdet i Stockholm.

PK bör inte få vidgat ansvar

Enligt våra stadgar är Publicistklubbens viktigaste uppgift att slå vakt om tryckfriheten och yttrandefriheten. PK ska föra publicistisk debatt och främja meningsutbyte bland publicister och andra som verkar på massmediernas område. PK ska vidare behandla frågor som rör yrkesetiska normer i publicistiskt arbete, vårda yrkets ansvar och företräda offentligt i press, radio och tv i gemensamma angelägenheter.

Som jag ser det, är och förblir debatterna den viktigaste aktiviteten för de sex PK-kretsar som i dag finns i landet. Det är PK Stockholm, PK Väst, med bas i Göteborg, Södra kretsen (Malmö), Östra kretsen (Linköping-Norrköping), Södra Norrlandskretsen-Nordsvenska Pressföreningen (Härnösand) och Norra Norrlandskretsen (Umeå). De senaste åren har kretsarna arbetat aktivt för att förnya debattformerna och finna samarrangerande organisationer. Målet är att ordna så aktuella och angelägna debatter som möjligt och vara centralt forum när publicister och journalister ska debattera den egna verksamheten. Några kretsar har framgångsrikt startat underavdelningar, sektioner, med lokal förankring i en viss stad.

Uppgiften att behandla »yrkesetiska normer i publicistiskt arbete« uppfattar jag som en syftning framför allt på PK:s roll i Pressens Samarbetsnämnd. Där är PK-ordföranden ordförande, och PK har ytterligare två representanter. I nämnden ingår vidare Tidningsutgivarna (TU), Svenska Journalistförbundet (SJF) och Sveriges Tidskrifter. Det är Pressens Samarbetsnämnd som står som gemensam utgivare av och garant för det s.k. etiska regelverket för press, radio och tv.

Under min tid hittills som PK-ordförande är det låsningen mellan TU och SJF som har dominerat mötena i Samarbetsnämnden. När avtalsförhandlingarna har kärvat eller helt gått i stå mellan de båda organisationerna, har det smittat av sig till Samarbetsnämnden. Det frostiga förhållandet har gjort det omöjligt att komma framåt exempelvis i frågan om en even-

tuell uppdatering av de etiska spelreglerna. Som ordförande i Samarbetsnämnden har jag betonat att parternas misslyckande i pågående avtalsförhandlingar inte får innebära att arbetet i Samarbetsnämnden förlamas. Men det har varit uppenbart att bristen på förtroende mellan organisationerna följer med också i Samarbetsnämnden.

Att företräda offentligt kan innebära att skriva debattartiklar, som PK-ordförande, mot exempelvis hot mot tryck- och yttrandefriheten eller att ställa upp i intervjuer och kommentera oroande tendenser med konsekvenser för publicistik och journalistik. UD:s påtryckningar för att få SD-kurirens webbsida nedsläckt är ett färskt och uppmärksammat fall där det var självklart och viktigt att PK:s kritik framfördes och fick spridning.

Att försvara det svenska etiska regelverket som bygger på självsanering, alltså att medierna själva sköter om efterlevnaden av reglerna för att slippa inblandning av myndigheter och politiker, är en av de allra tyngsta uppgifterna för Publicistklubben. Men skulle PK i allmänhet och PK:s ordförande i synnerhet kunna göra ännu mer?

I skriften *Mediernas integritet*, som SNS Förlag gav ut våren 2005, gjorde fyra medieforskare en ambitiös och stimulerande genomgång av hur de svenska spelreglerna för medier fungerar. Det gäller huvudsakligen tre områden: publicitetsregler, yrkesregler för journalister och textreklamregler.

När det gäller yrkesetiken, är det Yrkesetiska nämnden, utsedd av Journalistförbundet, som ska se till efterlevnaden. Enligt SNS-forskarna har Yrkesetiska nämnden »en oklar status och fungerar otillfredsställande«. De ställde också frågan om det är lämpligt att SJF ansvarar både för att företräda sina medlemmar fackligt och övervaka yrkesetiken. Kanske borde etikfrågorna i stället tas om hand av Publicistklubben »som därmed skulle återfå sin gamla roll«. Som äldsta pressorganisation i Sverige var Publicistklubben först med att införa s.k. journalistiska hedersregler.

Naturligtvis är det smickrande att SNS-forskarna vill tilldela PK ännu mer ansvar. Ändå tror jag att deras förslag är orealistiskt. Säkert skulle PK i allmänhet och PK:s ordförande i synnerhet kunna göra ännu mer för att försvara det etiska regelverket. Men det ska ske i debatter och uttalanden, inte genom att PK som institution byggs på ytterligare. Till det finns enligt min mening inte några resurser.

Ordförandeskapet i Publicistklubben är ett oavlönat hedersuppdrag. Alla de elva ledamöterna i PK Stockholms styrelse arbetar ideellt och oavlönat. Samma gäller för de övriga kretsarna. Det handlar om både viktiga och tidskrävande hedersuppdrag. Jag tror att jag för min del lägger ned nästan en halvtid för att hinna med alla de olika uppgifterna för en PK-ordförande.

Det förutsätter en PK-ordförande som antingen är ekonomiskt helt oberoende i sig själv eller har en mycket förstående arbetsgivare. I mitt fall gäller det senare. Alternativet till den nuvarande ordningen är en PK-ordförande som är avlönad på förslagsvis en halvtidstjänst. Men då handlar det om en tjänst till en kostnad av en halv miljon kronor om året. Den tanken är helt orealistisk. Publicistklubben bygger sin ekonomi i allt väsentligt på medlemsavgifterna, och klubbens ekonomi tillåter inte några anställningar. PK bör förbli en organisation där ledningen bygger på ideellt arbete och där inkomsterna kommer medlemmarna till godo i form av bra debatter och välskrivna angelägna årsböcker. PK har genom sin långa tillvaro inte heller mottagit några bidrag eller något stöd från någon utomstående part eller organisation.

Jag vill gärna se en reformering av våra etiska regler, och det innan de politiska partierna får för sig att de ska ingripa, med hänvisning till att självsaneringen inte fungerar. Jag skulle vilja att de etiska reglerna får en översyn, för eventuell modernisering och uppdatering. Ett av de viktigaste argumenten för det är alla de nya publiceringsformer som tillkommit efter att reglerna senast sågs över i början av 1990-talet. Jag skulle önska att

det även i framtiden finns inte bara regler om textreklam, utan också någon form av instans dit det går att vända sig för att få efterlevnaden undersökt. Och jag tycker att det vore väldigt naturligt och mera trovärdigt om Allmänhetens Pressombudsman kunde få ha hand om inte bara pressetiken, alltså resultatet av en journalists arbete, utan också yrkesetiken, alltså journalistens arbetsmetoder för att komma fram till ett resultat.

Men jag tror inte på att Publicistklubben skulle kunna byggas på med ytterligare permanenta, institutionella, uppgifter. Själva namnet säger att PK är en klubb, med medlemmar som kommer och går, och med en styrelse och en ordförande som också kommer och går. PK ska verka i den dags- och tidsaktuella journalistiska debatten och helst uppfattas som en auktoritet i fråga om angelägna publicistiska ställningstaganden. Att PK skulle utvecklas till mer av en ständig medieinstitution, kanske rent av en medienämnd, och ta på sig ansvaret för efterlevnaden av de journalistiska spelreglerna, skulle kräva en helt annan organisation och helt andra resurser än vad PK förfogar över.

Hoten mot yttrandefriheten efter Muhammedbilderna

Jag skriver det här i efterdyningarna efter stormen kring Muhammedteckningarna i Jyllands-Posten. Kanske ska det visa sig att det var den största yrkesetiska stötestenen även för Sveriges medier på mycket länge. Ännu är det för tidigt att slå fast vilka följderna blir på sikt. Men det som från början var ett publiceringsbeslut, utvecklades efter några månader till en internationell politisk och diplomatisk storkonflikt. Vi vet inte var det slutar. Men det går att dra några journalistiska och publicistiska slutsatser.

När Jyllands-Postens kulturredaktör Flemming Rose beslöt sig för att publicera de tolv teckningarna (och hans ansvarige utgivare Carsten Juste sa ja), skrev han i en avsiktsförklaring

att han ville agera mot de tendenser till självcensur som han sett på olika håll i Västeuropa i förhållande till islam. Men han skrev också att i en sekulär demokrati där det råder yttrandefrihet, »måste man vara redo att finna sig i hån, spott och förlöjligande«. Detta har tolkats som ett bevis för att Jyllands-Postens publicering var en kalkylerad provokation mot Danmarks muslimska invånare.

Jag tror att Flemming Rose avsåg att vara provocerande. Men han kunde inte förutse reaktionerna över stora delar av den muslimska världen. Hela historien (med betoning på att vi inte har sett slutet ännu) leder till några slutsatser som tyvärr inte är uppmuntrande, ur perspektivet yttrandefrihet.

Efter Muhammedteckningarna har en ansvarig utgivare i Danmark eller Sverige en ännu svårare uppgift än någonsin tidigare. I fortsättningen måste utgivaren på ett helt annat sätt än tidigare sätta sig in i de tänkbara följderna av en publicering. Att förneka det är bara oärligt.

Konsekvensneutraliteten kan slutgiltigt förpassas över bord i det globaliserade mediesamhället. Med hjälp av sms och webbmejl går det i dag att på nolltid få ihop en »flash mob« nästan var som helst på jordklotet, för att protestera mot en förment kränkning i någon annan del av världen. Visa mig den chefredaktör som i framtiden inte måste fundera över det! Även om det inte låter särskilt heroiskt, kan en ansvarig utgivare inte undgå att ägna en tanke även åt andra tänkbara konsekvenser, utöver själva publiceringsbeslutet. Men var drar vi gränsen? Går den vid risken att det krävs danska eller svenska liv vid mobbens protester? Eller ska vi också väga in förlusten av arbetstillfällen och exportinkomster i våra egna länder?

Förmodligen är svaret, som alltid, att sådant här måste avgöras från fall till fall. Muhammedteckningarna gav oss en viktig debatt om utgivarens ansvar för att också välja bort, alltså att inte publicera. Vi fick även en debatt om behovet av att visa respekt för religiös övertygelse, något som det sekulariserade Sverige hade »vuxit ifrån«. Utgivarens roll är i dag svårare än

någonsin tidigare, och utgivaren måste i fortsättningen dessutom stå emot tryck från svenska myndigheter.

När en politisk tjänsteman på UD hjälpte till att få Sverigedemokraternas hemsida nedsläckt, hävdade utrikesministern att »svenska personer och svenska intressen« hade hamnat i uppenbar fara. Och i utrikesdeklarationen i riksdagen i februari i år förklarade regeringen att pressfriheten måste åtföljas av respekt och ansvar. Betyder det att regeringen i framtiden förväntar sig att en ansvarig utgivare också väger in omsorgen om svensk utrikespolitik i sina publiceringsbeslut och bör medverka till att skydda svenska intressen utomlands? Det som hände med SD-kuriren leder till slutsatsen att i orostider börjar det klia i fingrarna på en del myndighetspersoner att ingripa mot yttrande- och tryckfriheten.

En ansvarig utgivare ska även i fortsättningen hävda rätten att fatta sina beslut utifrån gällande lagstiftning i vårt land, inte utifrån en politisk påtryckning. Samtidigt vore det enligt min mening bara dumt att hävda att en utgivare, efter Muhammedteckningarna, inte också måste fundera över tänkbara följder på platser långt, långt borta från publiceringsorten.

Efter Muhammedteckningarna sitter yttrandefriheten trängre i Sverige än före. Det är en nedslående men oundviklig slutsats. Det har visat sig att demonstranter i Syrien och Libanon kan påverka vad som publiceras hos oss. En annan slutsats är att de som kämpar för demokratiska fri- och rättigheter i muslimska länder där sådana friheter inte existerar i dag, har fått det ännu svårare. Deras kamp för yttrande- och tryckfrihet riskerar att kastas många år tillbaka i tiden.

Och i vårt land måste vi våga ställa frågan om en tilltagande försiktighet, kanske rent av rädsla, håller på att smyga sig in i spåren av Muhammedteckningarna. Efter de häftiga protesterna i flera muslimska länder, efter flaggbränningar och stormning av ambassader stod det klart att det inte längre var möjligt att publicera teckningarna som en manifestation av vad yttrandefriheten tillåter i vårt land. Då hade en publicering bara varit en meningslös provokation.

Men jag har svårt att förstå argumentet att det inte någon enda gång, från Jyllands-Postens ursprungliga publicering och framåt, var lämpligt eller möjligt att publicera åtminstone några av teckningarna. Jag anser att det under rätt lång tid, från oktober 2005 och fram till början av februari 2006, var självklart och nödvändigt att för tidningsläsare eller tv-tittare göra begripligt vad konflikten gällde. När teckningarna höll på att bli internationell storpolitik, var väl nyhetsvärdet så stort att konflikten måste ha tett sig obegriplig för den som inte fick se något av vad det hela handlade om. Ställningstagandet mot publicering ens av ett par av de mer oskyldiga teckningarna riskerar att leda till tal om en smygande rädsla eller tendenser till självcensur också här.

När den danska journalisthögskolan gjorde en sammanställning, visade det sig att 143 tidningar i sammanlagt 56 länder visade någon eller några av teckningarna. I Sverige kunde man bara finna Expressen, GT och Kvällsposten. Jag hoppas att det inte var rädsla som var förklaringen till denna blygsamma siffra.

Under alla omständigheter kommer Sveriges alla ansvariga utgivare mycket snart att ställas inför nya chanser att stå upp för yttrande- och tryckfriheten. Vi kan vara förvissade om att det uppstår nya situationer som påminner om kontroversen kring Muhammedteckningarna och som kan väcka likadan vrede och känsla av kränkning. Vi vet vad som gäller. Det är ansvarige utgivarens suveräna rätt att besluta om vad som ska publiceras. Utgivaren har att hålla sig inom ramarna för gällande lagstiftning, i vårt land. Så länge utgivaren inte publicerar något brottsligt, kan utgivaren vara både osmaklig och omoralisk. Detta insåg även statsminister Anders Fogh Rasmussen då han vägrade lyssna på kravet att han skulle »ingripa« mot Muhammedteckningarna. Men det insåg inte den politiske tjänstemannen på svenska UD, och inte heller hans chef utrikesministern, eftersom ingripandet skedde »efter samråd« med Laila Freivalds.

Agneta Lindblom Hulthén

10. Självsanering

Självsanering. Uttrycket är inte tilltalande. Låter som en motsats till det viktorianerna kallade självbefläckelse. Doftar lätt av klorin och desinfektionsmedel.

Men tanken är bättre än ordet och innehållet bättre än begreppet.

Tanken bakom den självsanerande svenska pressetiken såsom den uttrycks i Spelregler för press, radio och tv är vacker. Den svenska mediebranschen och de svenska journalisterna vill bedriva en anständig journalistik och undvika att exploatera enskilda individer, utan att för den skull avstå från att granska och avslöja.

Journalisterna slår vakt

Genom att sätta sina egna gränser och i en levande debatt diskutera var dessa går, slår journalisterna vakt om tryck- och yttrandefriheten. När medierna själva försöker hålla rent kring egen dörr minskar risken för ingrepp från lagstiftarna.

Föregångarna, de kloka journalister på vilkas axlar vi står, talade om »självtukt«, för att förhindra den lagstiftande församlingen från att strama åt i yttrande- och tryckfrihetslagstiftningen.

Jag är övertygad om att majoriteten av de svenska journalisterna fortfarande står bakom de värderingar som kommer till uttryck i Spelreglernas tre delar. Jag är inte lika övertygad om att majoriteten av medieägarna står bakom värderingarna.

Tidningsutgivarna har dragit tillbaka sitt engagemang i Textreklamkommittén, ensidigt och på ett sätt som markerar att de helt fjärmar sig från de övriga medlemmarna i Pressens samarbetsnämnd: Journalistförbundet, Publicistklubben och Sveriges Tidskrifter. Den inställning de deklarerar och det budskap de förmedlar är tydligt. I grunden anser de att etiken enbart är en fråga för utgivarna. Deras intresse av förändringar ligger i att flytta fokus från branschansvar till utgivaransvar.

Samtidigt som utgivarna fjärmar sig från systemet närmar sig lagstiftarna. Lagstiftningslustan och klåfingrigheten har slagit till mot såväl grundlag som sekretesslag och sekretessförordning under det senaste decenniet. Härtill kommer den tilltänkta tvångsmedelslagstiftningen, där grundlagens meddelar- och källskydd undermineras genom en kringgående rörelse. Detta sker under en period då samhället visar föga intresse för mediepolitik. Riksdagsledamöternas kunskaper om yttrande- och tryckfrihet och offentlighet, och dess betydelse för demokratin, är, med vissa glädjande undantag, inte vad den har varit. Politikerna borde inse att journalisterna är demokratins vänner.

Ett demokratiskt problem

Vi har således ett problem. Problemet är inte specifikt branschens eller journalistikens även om effekten blir tydligast där. Problemet är demokratiskt.

Dagens svenska pressetiska system har en officiell historik, som sträcker sig tillbaka till 1916 då Pressens Opinionsnämnd inrättades. Men den etiska debatten bland medborgare och makthavare i allmänhet, och inom journalistkåren i synnerhet, daterar sig till tiden långt före såväl Publicistklubbens som dåvarande Svenska Journalistföreningens grundande.

Pressens Opinionsnämnd tillkom ur en specifik händelse, »Den ljunglundska brevskandalen« 1914, som väckte en häftig intern debatt inom journalistkåren.

Utvecklingen av systemet har, liksom vår tryckfrihetslagstiftning, styrts av en blandning av slump, medvetenhet och politisk med- och motvilja. Enskilda individers initiativ har också spelat in.

Om vi följer den etiska debatten som den förekommit och skildrats i framför allt branschpressen tycks utformning och tendenser i det etiska regelverket i stor utsträckning drivits fram av krafter utanför det publicistiska området. Systemet har anpassats efter politiska och kulturella trender i samhället, mindre utifrån interna journalistiska diskussioner. Detta brukar journalister inte tycka om att höra.

En jämförelse kan göras med vår svenska yttrande- och tryckfrihetsrätt. Där anses ansvarig utgivar-skapet närmast heligt som princip. Vi tänker sällan på att systemet faktiskt sprungit ur den enväldiga maktens behov av att ha en fysisk person att hänga när enligt makten förgripliga ord uttalats eller tryckts.

Att själva framväxten av systemet skulle göra det oantastligt eller vara av den karaktären att det inte skulle tåla en diskussion om förändring, är inte relevant.

Pressens Opinionsnämnd var i begynnelsen ett partssammansatt organ som behandlade såväl pressetiska frågor som rent arbetsrättsliga och personrelaterade tvister på redaktionerna. Inte förrän långt senare blev det ett organ som sysslade med mer renodlade pressetiska frågor.

Textreklamreglerna, som numera kallas Riktlinjer för textreklam, startade som arbetsgivar-/utgivarregler. Somliga journalisters allt för välvilliga behandling av näringsverksamheten i omvärlden minskade behovet för företagen av att annonsera. På den punkten tycks utgivarnas inställning fram till i dag ha vänt 180 grader.

Yrkesreglerna har vandrat en lång och delvis slingrande utvecklingsväg från Publicistklubbens yrkeskodex. När Journalistförbundet 1968 tog ställning till yrkesreglerna, var diskussionen om behov, syfte och verkan het och delvis upprörd. Var-

nande röster höjdes för att systemet, ordet »kamratdomstol« förekom flitigt, skulle splittra kåren och ge arbetsgivarna argument när de av olika anledningar ville göra sig av med journalister.

Jag är också övertygad om att en viktig bieffekt, eller rent av ett bisyfte, är, eller i vart fall varit, att systemet bidragit till ett etiskt förhållningssätt och givit underlag för en intern debatt om etiska frågor. Hittills har det inte varit allmänt accepterat att i större utsträckning exploatera enskilda individers olyckor och tillkortakommanden om det inte finns ett oavvisligt allmänintresse. Min kvalificerade misstanke är att Spelreglerna bidragit till en anständigare personjournalistik, i meningen varsamhet när det gäller enskilda individer, i Sverige jämfört med den som utövas i anglosaxiska länder eller på vissa delar av kontinenten.

Mediernas etiska ansvar är en del av mediedebatten, en debatt som behöver föras i det offentliga rummet, eftersom mediemakten är så stor. Medieetiken är inte enbart en fråga för dem som är verksamma i medierna utan en demokratifråga som angår alla. Den medieetiska debatten har en dignitet som innebär att den behöver föras på många plan och i många fora.

Förtroendekris

I närtiden har mycket hänt som lett till intensiva debatter om mediernas ansvar: bevakningen av mordet på utrikesminister Anna Lindh, reportage med dold kamera, dokusåpakändisarnas kullerbyttor i sänghalmen, intervjuer med offer för tsunamikatastrofen och nu senast namngivningen av den i de flesta medier kallade Hagamannen är bara några exempel.

En generation brukar räknas som 33 år om jag minns rätt. Ungefär så många år har, när detta skrivs, förlupit sedan de senaste mer omfattande ändringarna i det etiska systemet gjordes. Då skapades de yrkesetiska reglerna, de samlade spelreg-

lerna och PO-institutionen. PON fick representation från allmänheten. Med dagens snabba medie- och samhällsutveckling är tre decennier en lång tid. En grundläggande diskussion om medieetiken är angelägen, men inte för att avskaffa självsaneringen utan för att stärka och förankra den.

Journalistik är inte vilken vara som helst. Den har en demokratisk funktion som medborgarnas ögon och öron och den kräver trovärdighet för att frodas. Även om vi inte vill använda ord som mediebranschens förtroendekris så får vi inte blunda för de problem som är aktuella.

- Hur gärna vi än vill och även om förtroendemätningar har sina svagheter är det svårt att tolka forskningen från Göteborgs universitet på annat sätt än att allmänhetens förtroende för medierna sjunker sakta men långsiktigt. Om människors tilltro till det redaktionella innehållet förändras har det samband med hur medierna klarar sitt etiska ansvar.
- Tillfälliga opinionsstormar leder till inskränkningar i tryck- och yttrandefrihetslagstiftningen. Den tidigare inställningen i riksdagen att grundlagarna som reglerar tryck- och yttrandefriheten borde ändras i minsta möjliga mån, finns inte längre. För att lättare komma åt pedofiler gjordes innehav av barnpornografi brottsligt. Utan genomgripande debatt infördes en helt ny princip som innebär att det kan vara brottsligt att ha utgivna skrifter och andra verk i bokhyllan.
- En enskild mediehändelse gjorde olaga hot till ett tryckfrihetsbrott. Det försvårar mediernas möjligheter att rapportera om hot, eftersom de riskerar att själva bli en del av ett brott.
- Hanteringen av integritetskänsliga frågor, speciellt namngivning av icke dömda brottslingar och kändisars fyllor och sexliv, leder till en tuffare debatt om mediernas ansvar. Konkurrens med det ständigt publicerande internet har minskat tiden för diskussion och eftertanke vid publicering av namn, bilder och bakgrundsfakta i pappersmedierna. In-

ternationella trender får större genomslag och det påverkar den försiktighet, vid till exempel publicering av namn, som präglat svenska medier.

- Sammanblandningen av journalistik och kommersiella intressen ökar. Dörren mellan marknadsavdelning och redaktion som förr var stängd fladdrar på många håll på vid gavel. Ibland är hela väggen riven. På en del redaktioner sitter marknadsavdelningarnas representanter med på redaktionsmötena. Den traditionella ledstjärnan att publiken ska kunna skilja på redaktionellt innehåll och kommersiella budskap lyser svagare. Sponsringen ökar. Om ett program eller en artikel sponsras är det omöjligt för publiken att avgöra om och i vilken mån sponsringen påverkat innehållet. Det är möjligt att EU antar ett direktiv som kan göra det omöjligt att avvärja produktplacering i etermedierna. Speciellt fantasifulla behöver vi inte vara för att inse vad det skulle betyda för framför allt tidskrifterna och deras annonsering. Det är i detta läge, när journalistiken riskerar att bli en snabbt smältande klimp i den digitala mediesoppan, som Tidningsutgivarna väljer att ensidigt kliva av arbetet i Textreklamkommittén.

Hoten mot den redaktionella friheten är många: inskränkningar och försök till inskränkningar i tryck- och yttrandefrihetslagstiftningen och de pågående attackerna mot offentlighetsprincipen, mediekoncentration med minskad mångfald i släptåg, försöken att ta över journalisternas upphovsrätt, angreppen på arbetsrätt i allmänhet och anställningstrygghet i synnerhet och kortsiktiga och ensidiga vinstintressen.

Det kommersiella trycket ökar

Av alla faktorer som styr, sätter gränser och formar journalistiken, är det ekonomin som ökar mest i tyngd. Ekonomisk bulimi går hand i hand med redaktionell anorexi.

Det kommersiella trycket har ökat på de flesta redaktioner. Vinstintressen styr i högre grad än publicistiska intressen. På grund av vinstintresse har många redaktioner även i lönsamma företag utmärglats. Arbetsuppgifterna som läggs på redaktionerna blir fler och journalisterna färre. Den försämrade arbetssituationen är inte bara plågsam för de enskilda journalisterna, den påverkar också journalistiken och därmed samhället.

När arbetsbelastningen blir övermäktig blir det ingen tid över till genomarbetade reportage, ordentliga kartläggningar och undersökande journalistik. Då måste de enkla jobben prioriteras. Vi får en ur hand i mun-journalistik. Tiden för samhällsbevakning blir försvinnande liten.

När alla arbetar upp till och över sin maximala förmåga för att hålla näsan ovanför vattnet, finns inget utrymme över till att diskutera och reflektera över uppdrag, uppslag och arbetsuppgifter. Faktakontrollen brister, inte av slarv eller lättja men av tidsbrist, och de etiska övertrampen hotar att öka.

Journalisterna är som grupp otroligt lojala mot sitt yrke, sin uppgift i samhället och mot läsare, tittare och lyssnare. De flesta tänjer sig till bristningsgränsen för att göra ett bra jobb oavsett arbetssituationen. När bemanningen på redaktionerna minskar kommer arbetet i första hand, och den fort- och vidareutbildning som är nödvändig för att varje journalist ska hålla sin kompetens och förmåga uppe under yrkeslivet, sätts på undantag.

De högre krav som den tekniska utvecklingen ställer på journalisterna, motsvaras inte av en utbildning som journalisterna, redaktionerna och samhället har rätt att kräva.

Människor blir rädda när deras utkomst och möjlighet att försörja sig hotas. Otrygga anställningsvillor gör otrygga män-

niskor. Journalister är inte mer än människor. När redaktionerna krymps och anställningsformerna luckras upp, blir också de rädda. Rädda människor opponerar sig sällan, sticker inte ut hakan i onödan, tar färre initiativ och finner sig hellre i omständigheterna än tar strid för att förbättra dem. Ekonomernas intåg och publicisternas uttåg har också fört med sig en uppluckring av journalistrollen. Journalister förutsätts gå marknadsavdelningarnas ärenden, journalistrollen smetas ut och det undergräver journalistikens och redaktionernas trovärdighet.

Alla medborgare har ansvar för samhällsdemokratin, journalisterna har det och framför allt medieföretagen. De snäva ekonomiska gränser som många ägare sätter, sätter också gränser för journalistiken. Ansvaret för det vilar enbart på ägarna. Om detta råder en förvånande tystnad i den offentliga debatten. När såg vi senast en efterlysning efter medieföretagens publicistiska ansvar uppspikade på väggen i det offentliga rummet?

En fri och livlig debatt är nödvändig på alla arbetsplatser; utan debatt ingen demokrati. En fri och öppen debatt är livsnödvändig på en redaktion. Utan debatt, om journalister aldrig ifrågasätter det de gör, stagnerar journalistiken. Att de ekonomiska ramarna krympt har inte befrämjat ett öppet debattklimat.

Erfarna journalister som skapat sig en ställning på redaktionen kan överleva och till och med göra ett bra jobb även i en dålig redaktionskultur. För de unga, nya och oerfarna är det värre. Många unga vill så gärna komma in i yrket att de ställer upp på nästan vad som helst för att få in en fot. Det är ett faktum som utnyttjas av skrupelfria ledningar som ser mer till kortsiktiga ekonomiska vinster än till journalistiken och inte tar tillvara det energi- och idétillskott som nya krafter kan syresätta en redaktion med. Därför är det viktigt att redaktionerna slåss för att alla nya, praktikanter, vikarier eller tillsvidareanställda, får möjlighet till en bra introduktion på arbetsplat-

sen. Därmed vet de vart de ska vända sig om de får problem, så de vet vilka regler som gäller, så de kan leva upp till sina skyldigheter och ta tillvara sina rättigheter.

Gemensamt agerande verkar omöjligt

Därför är det nu, mer än någonsin, viktigt att alla goda krafter håller den journalistiska debatten på redaktionerna vid liv. Naturligtvis är det redaktionsledningens uppgift och ansvar att utveckla, suga upp idéer, stimulera debatten och ge positiv och negativ kritik, men saknar ledningen den förmågan måste journalisterna själva försöka skaffa sig tid och ork att upprätta och upprätthålla sådana goda strukturer.

Om inte branschen tar problemen på allvar, skärper sitt etiska ansvarstagande och arbetar för att bygga förtroende för medierna, så är risken stor att de fördjupas och leder till ytterligare inskränkningar i lagstiftningen.

Vi får inte heller negligera europaperspektivet på medieetiken. Inom såväl EU som Europarådet har förslag till gemensamma europeiska etiska regler för press, radio och tv lagts fram. Tanken har varit att reglerna ska införlivas i de olika ländernas nationella lagstiftning. Det är en alldeles främmande tanke för svensk tradition. Hittills har förslagen gått att avvisa. Men tyvärr är nya förslag att vänta och med ett medieetiskt system under diskussion kan de bli svårare att avvisa i framtiden.

Pressens Samarbetsnämnd borde vara den institution som leder den pressetiska/medieetiska debatten. Det gör den inte. Den etiska debatten i nämnden är inte speciellt livaktig och det är hart när omöjligt att få till stånd ett gemensamt agerande i nämndens namn även om alla är ense i sakfrågan. Huvudorsakerna till detta är dels antagonismen mellan Tidningsutgivarna och Journalistförbundet, som grundar sig i helt andra frågor än de etiska och tryckfrihetsrättsliga, och dels Tidningsutgivarnas

inställning som numera tycks vara att etiken är utgivarnas ensamansvar. Aldrig någonsin tidigare, inte ens i konfliktsituationer, har relationerna mellan Tidningsutgivarna och Journalistförbundet tillåtits spilla över på det gemensamma ansvaret för yrkesfrågorna. Det är djupt sorgligt att det sker i dag när journalistiken kläms som aldrig förr mellan kommersiella intressen och hungriga lagstiftare.

Vad gör vi åt detta? Förhoppningsvis går det att åter få konsensus och samarbete i nämnden om viljan finns hos alla inblandade. Misslyckas detta är det nödvändigt att de som är kvar och villiga att samarbeta tar på sig ansvaret och gör det utan att snegla åt tillfälliga opinioner eller det ökande kommersiella trycket. Förhoppningsvis går det också i ett sådant läge att få andra intresserade ledamöter i nämnden som är villiga att slå vakt om Spelreglerna och det svenska pressetiska systemet. Public service-företagen står redan bakom regelverket »i tillämpliga delar« även om företagen har att ta hänsyn till lagstiftning och avtal med staten dessutom.

Barbro Fischerström

11. Den förebyggande vården är viktigast

De stora etiska frågorna

God etik – vad är det?

För oss som jobbar med medier är det nästan undantagslöst så att när vi träffas med vänner och bekanta så uppstår diskussion, oftast mycket engagerad och livfull sådan, om hur medierna fungerar. Medier och journalistik är ett kärt diskussionsämne. Och naturligtvis angeläget. Vi berörs alla på ett eller annat sätt, och det finns säkert lika många självutnämnda experter på detta område som det finns exempelvis på skolans område och i trafiken. Inte minst är det etiken i medierna som diskuteras, alltså vad som är rätt och fel i moraliskt hänseende.

Kritiken är många gånger hård mot hur medierna rapporterar viktiga händelser och mot journalisternas arbetsmetoder. Ofta får man höra att de som säger sig veta hur det *verkligen* förhåller sig faktiskt inte känner igen sig i den bild som medierna förmedlar. Journalisterna å sin sida ser sig som allmänhetens tjänare med ett demokratiskt uppdrag. När detta uppdrag inte utförs på det sätt som allmänheten förväntar sig uppstår ett etiskt problem.

Den främsta tillgången hos ett medieföretag är dess trovärdighet, och de flesta medieföretag har mycket starka varumärken. Det starka varumärket borgar för att läsarna/tittarna/lyssnarna kan lita på mediets oberoende och dess självständighet, och vi mediekonsumenter kan veta hur vi ska förhålla oss till det som presenteras för oss.

De flesta medier vill förstås rikta sig till oss på ett sätt som vinner vår respekt och vårt gillande. Men så behöver det inte nödvändigtvis vara. Ett medieföretag måste inte alltid utmärka sig för ett gott etiskt förhållningssätt för att vinna uppskattning. Det kan gälla pornografiska publikationer och det kan gälla medier som ger oss möjlighet att gotta oss i detaljer om kändisarnas privatliv, även om vi inte tror att allt vi läser är sant.

Det är naturligtvis inte heller så, att det finns en för all tid given kodex för vad som är god etik, utan vad som är de rätta etiska ställningstagandena ska – förutom i fakta – ha sin grund i våra just nu mest omfattade normer och värderingar. Alltså en uppsättning regler för vad man just i denna tid tycker speglar ett gott uppträdande.

Vad är problemet?

Journalistikens etik ställer krav på att rapporteringen ska ge en så objektiv och begriplig bild som möjligt av det som behandlas. Kan detta krav upprätthållas i dagens mediebrus? Komplicerade händelseförlopp ska redovisas inte bara så att de speglar den verklighet som ska beskrivas utan också så att publiken kan förstå vad som avhandlas. Nyhetsrapporteringen sker numera kontinuerligt, och det ställer särskilt stora krav på kunskap, en resurs som ofta är en bristvara.

Ett annat område som återkommande ger upphov till diskussioner med kritiska förtecken är den närgångna exponeringen av enskilda individer. Granskningen av makthavare är ofta brutal. Inte minst är så fallet när många medier samtidigt engagerar sig i granskningen av en person, alltså när »drevet« går. Den samlade kraften i ett »drev« kan inte överskattas, och inte sällan är det arbetsmetoderna snarare än själva bevakningen som leder till kritik.

Politikerna är beroende av medierna. Kändisarna likaså. Kändisarnas symbiotiska förhållande till medierna ger möjlighet till mycket närgångna inblickar i deras privatliv. Vissa me-

dier tycker sig ha rätt att exponera detta långt mycket längre än vad som är bekvämt för den berörda. Då uppstår konflikt, och de personer som »lånar sig« till närgångna reportage upptäcker att de inte har möjlighet att själva bestämma när det är nog med bevakning.

Vad skall man då behöva tåla?

Enskilda ska inte kränkas. Naturligtvis är det så. Det gäller såväl makthavare och kändisar som vanliga medborgare. Men var går gränsen för vad man får tåla? Det tycks mig alldeles klart att denna gräns ständigt förflyttas inte bara för makthavare och kända personer, utan också för alldeles vanliga människor. Vad som i detta avseende kan betraktas som god etik är förstås också det en produkt av sin tid.

Det sker en fortlöpande förflyttning av våra normer och värderingar. I dag kan man se många exempel på hur människor, alldeles vanliga sådana, är självutlämnande och utan anspråk på en privat sfär. Man låter mediepubliken ta del av ens mest intima personliga tankar och förehavanden. Det finns till och med de som är beredda att genomföra samlag med nyfunna vänner inför tv-kamerorna. Obscena bilder läggs ut på internet till allmänt beskådande eller skickas i mobiltelefoner. Detta gör det naturligtvis svårare för oss andra, som kräver en privat sfär, att hävda denna. Och hur medierna ska förhålla sig till detta fenomen är en delikat fråga.

God etik – för vem?

Vad som är god etik är som sagt en produkt av sin tid. För att kunna upprätthålla god etik krävs att det som vi definierar som god etik också uppfattas så av flertalet människor i vårt samhälle. Den goda etiken ska vila på normer och värderingar som vi har tillsammans, som tillräckligt många av oss delar. Finns det längre några sådana eller består vi av en alltmer heterogen

samling människor som bildar ett stort antal mindre grupper med var sin uppsättning av värderingar och var sin etik?

Här spelar internet en allt tydligare roll. Det stora gemensamma torget där information utbyts och där gemensamma värderingar skapas människor emellan ersätts av ett oändligt antal små torg. Dessa små torg samlar människor med gemensamma intressen, ofta på väldigt smala områden. Det kan vara till exempel intresset för krogbesök, hälsa, tennsoldater eller pokerspel som knyter dem samman. På dessa »kvarterstorg« etableras egna regler för hur man ska förhålla sig både till presentationsformen och till varandra. De värderingar som gäller i en grupp behöver ingalunda delas av andra grupper.

I dag förekommer publicering i former där man väljer att inte följa de pressetiska reglerna. Något som etablerade medier med höga etiska ambitioner väljer att inte informera allmänheten om kan i stället dyka upp på mer samvetslösa internetsajter. Det gäller exempelvis namn- och bildpublicering. Att förhålla sig till detta är naturligtvis en utmaning för de medier som vill uppträda i överensstämmelse med de spelregler som branschen har lagt fast. Är det då rätt att de »rumsrena« medierna inte befattar sig med den information som ändå finns tillgänglig?

Kanske är det största problemet för medierna just svårigheten att etablera ett gemensamt förhållningssätt som ska utgöra mediernas etik.

Det etiska regelsystemet

Regler eller etik?

Det finns en motsättning mellan begreppen »etik« och »etiskt regelverk«. Etik handlar alltså om ett förhållningssätt som har sin grund i rådande normer och värderingar om vad som anses vara rätt och riktigt. Om etiken förvandlas till, eller betraktas som, ett regelverk som kräver slavisk efterföljd handlar det inte längre om etik. Då är det en form av rättstillämpning.

Våra etiska regler skall skydda enskilda mot oförskyllt lidande genom publicitet. Det centrala i publicitetsreglerna är dess portalparagraf. Där sägs just att etiken inte i första hand tar sig uttryck i en formell regeltillämpning utan i en ansvarig hållning inför den publicistiska uppgiften. De etiska reglerna ska stödja den hållningen och fungera som vägledning för den ansvarige utgivaren.

Röster har höjts för att reglerna ska ges en mer detaljerad utformning, att de i högre grad borde vara regler som till punkt och pricka ska följas. Alltså, i regelverket ska bestämmas att så ska man få göra, men inte så! Den som inte vill ställa sig bakom detta synsätt stämplas av regelivrarna som motståndare till etiken. Även om regelivrarnas ambitioner är goda anser jag att deras resonemang leder fel. Ett gott etiskt förhållningssätt till publicering säkerställs bäst genom ett ansvarsfullt sätt att hantera uppgiften.

Med utgångspunkt i synsättet att ett etiskt förhållningssätt är den i varje tid gällande synen på vad som är gott och ansvarsfullt så kan de etiska reglerna, så som de nu är utformade, ha en lång hållbarhetstid. Vårt förhållningssätt kan med andra ord förändras från tid till annan utan att det för den skull blir oetiskt. Detaljregler däremot skulle vara behäftade med svagheten att bäst-före-datum passeras om och om igen med krav på förändringar som följd.

Bör arbetsmetoderna prövas?

Kritiker har också pekat på att vårt pressetiska system inte får träff på de arbetsmetoder som använts vid det journalistiska uppdragets utförande. Som jag redan nämnt är det ofta som det inte är själva publiceringen utan just arbetsmetoderna som är föremål för kritik.

Det pressetiska systemet avser publiceringar och det gäller därmed sådant som faller under den ansvarige utgivarens ansvar. Min uppfattning är att det sätt som redaktionens arbete

utförs på är – precis som på alla andra arbetsplatser – en fråga för arbetsledningen. Det är i dialogen mellan arbetsgivaren och arbetstagaren som det klargörs vad som är ett gott uppförande och vad som är tillåtna metoder i arbetet med att inhämta material för publicering. Den som använder sig av otillåtna arbetsmetoder kan ha förbrutit sig mot sitt anställningskontrakt.

Självfallet är det så att man genom att använda oacceptabla arbetsmetoder kan kränka enskilda människor minst lika mycket som genom en ansvarslös publicering. Vid prövningen av den senare torde det sällan vålla problem att tillräckligt väl klarlägga de faktiska förhållandena. När det däremot gäller frågan om arbetsmetoderna i det enskilda fallet är klandervärda eller inte måste vi utgå från att uppfattningarna om vad som faktiskt har hänt kan gå isär och besvärliga bevisproblem uppstå.

Processen i Pressens Opinionsnämnd är anpassad till just det förhållandet att prövningen avser publiceringar och den som ställs till svars är den ansvarige utgivaren. Om processen skall omfatta också arbetsmetoder blir saken annorlunda. För klander måste rimligen krävas att någon bevisligen betett sig klandervärt, och det är långt ifrån klart att klandret kan riktas mot den ansvarige utgivaren eller mediet ifråga. Det kan ju till och med vara så att det inte finns någon publicering som har samband med de klandervärda arbetsmetoderna.

Är allt bra som det är då?

Såväl PO som PON åtnjuter respekt, och legitimiteten i branschen för vårt självsaneringssystem är hög. Visst förekommer kritik mot enskilda avgöranden. Det vore snarast oroande om så *inte* var fallet.

Kritik förekommer också från enskilda och i debatten hävdas inte sällan att den enskilde är rättslös mot medierna. Jag kan förstå att det finns de som uppfattar det så. I många

uppmärksammade fall av ifrågasatt publicering står den enskilde individen ensam mot det resursstarka medieföretaget. Och har man lidit av en publicering är det naturligtvis salt i såren att få sin historia återberättad i samband med sakens behandling i Pressens Opinionsnämnd eller i en förtalsrättegång. I det senare fallet är prövningen dessutom förenad med en icke oväsentlig ekonomisk risk. Från detta underläge kan man på goda grunder tycka att man som enskild individ har svårt att hävda sin rätt. Det är ett problem. I den bästa av världar skulle den som känner sig kränkt mycket oftare göra sak mot förövaren till gagn inte bara för den drabbade utan också för rättsbildningen på området.

Men det är den förebyggande vården som är allra viktigast och som resurserna ska koncentreras på. En ständigt pågående debatt i medierna om deras roll och uppträdande, en livfull diskussion på redaktionerna om vad som är god journalistik och vad som är ett godtagbart uppträdande »i tjänsten«, en ständigt närvarande omprövning av vad som är god etik i det journalistiska arbetet. Det är vad som kan bidra till försvaret av den ordning som vi i dag är betrodda med på det tryck- och yttrandefrihetsrättsliga fältet.

Vilket system vi än har är det som räknas ändå hur man lever upp till de förväntningar och krav som systemet ska tillgodose. Vi ska kunna lita på att det som publiceras är riktigt och att medierna i publiceringen visar den hänsyn till och den respekt för människor som dessa, som för övrigt också är mediekonsumenterna, har rätt att kräva.

För detta krävs en god vård av det som bär upp den goda journalistiken. Det krävs ett gott journalistiskt kunnande, det krävs varumärkesvård för trovärdigheten och det behövs erfarenhet. Det är på dessa områden som ansträngningarna ska inriktas.

Östen Johansson

12. Ett nytt medieråd

De tryckta medierna har genomgått stora förändringar under senare år. Det mest påtagliga är morgontidningarnas övergång till tabloidformat, vilket kraftigt minskat informationsmängden och kvällstidningarnas väg bort från fokus på samhällsfrågorna till mera personalrelaterade kändis- och kvasikändisnyheter. Det är en mycket stor innehållsmässig skillnad mellan Aftonbladet och Expressen i dag jämfört med när de nådde sina toppupplagor på 1970-talet.

En stor positiv förändring är utvecklingen mot en omfattande och kvalitativt allt starkare tidskriftsutgivning. Kännetecknande för alla tryckta medier är en starkt moderniserad layout- och bildbehandling samt att de trycktekniskt tagit stora steg framåt.

Sammansatt bild av dagens medier

Debatten i Tyskland har till exempel visat att när de stora tabloidtidningarna under senare år blivit alltmer kommersiella och satsat på ett innehåll med fokus på kändisskandaler, brott och skvaller så har de dragit med sig morgontidningarna till en mindre seriös journalistik.

Den engelska så kallade tabloidpressen har numera starkt influerat svenska tidningar bland annat genom den skandaljournalistik kring engelske landslagstränaren Sven-Göran »Svennis« Eriksson och andra som refererats och vidareut-

vecklats här hemma. En stor roll har också symbiosen mellan tv, de nya dokusåpornas aktörer och kvällspressen.

De tidningar som måste hitta sina köpare varje dag prövar, som till exempel de svenska kvällstidningarna, nya grepp som alltmer rör privatlivets förhållanden. Det kan gälla persbrandtares och tv-kändisars liv och leverne, ministrars anhörigas kärleksliv och ibland närgångna skildringar av vanliga men ibland halvkända personer som utpekas och får sin ära kränkt. Vad vi ser är en mindre hänsynsfull och mindre seriös behandling av människors tillkortakommanden. Det torde inom medierna i dag vara oomtvistat att den så kallade tabloidpressen nu även i Sverige fjärmat sig från samhällsfrågornas belysning och tidigare folkbildningsambitioner.

Bilden av svenska medier är emellertid mycket sammansatt. Vid sidan av dagstidningarna finns ett starkt varierat utbud av tidskrifter som ger läsarna möjligheter till saklig, intressant information och läsupplevelser på en rad olika intresseområden. Historietidskriften Populär Historia har nyligen fått en stark konkurrent i Allt om historia. Läkartidningen och Dagens medicin finns i frontlinjen om svensk medicinsk forskning. Tvärsnitt, Illustrerad vetenskap och Forskning och framsteg ger läsarna vetenskapsnyheter och översikter i populär form. Motor- och bilintresserade har en rad tidskrifter att välja emellan. Privata Affärer och Affärsvärlden svarar på sina områden för genomgående god journalistik liksom Land och Vår bostad. Mer än femtio fackförbundstidningar ger sina medlemmar kunskaper och information. Rader av specialtidningar erbjuder läsning om mat, boende, mode och mycket annat. Så långt ett axplock från en mediesektor som inte drabbats av kändisfrossa och skandaler, även om enstaka exempel förstås finns. I majoriteten av dessa tidskrifter med seriös journalistik finns inte en antydan om den »etikupplösning« som nu, dikterad av kommersiella eller andra skäl, blivit allt vanligare.

Dagstidningar, facktidskrifter och de hundratals övriga publikationer som ges ut med varierande periodicitet har en sak

gemensamt med radio och tv, internet och andra nya medier – de skyddas av de starka svenska tryckfrihets- och yttrandefrihetsgrundlagarna. De är en del av en robust och stabil yttrandefrihet som det är mycket angeläget att slå vakt om och att ta ansvar för.

Tryckfrihetstraditionen har tillsammans med mångfalden av tidningar, tidskrifter och andra medier i det svenska samhället visat sig vara en grund för att olika typer av beslut från makthavare kan bli föremål för öppen debatt och kritik. Medierna medverkar till att stärka skyddet mot maktmissbruk och övergrepp.

Onödiga grundlagsändringar

Svensk yttrandefrihet har en lång tradition som går tillbaka till 1700-talet då tryckfrihetslagstiftningen kom till. Inte minst därför är det viktigt att hålla fast vid det yttrandefrihetssystem med ensamansvar som visat sig vara mycket hållfast och har stått sig mycket väl i århundraden. På senare tid har dock en del olyckliga förändringar skett.

Det är två viktiga inskränkningar i grundlagsregleringen, det vill säga i tryckfrihetsförordningen (TF) och yttrandefrihetsgrundlagen (YGL), som riksdagen beslutat om på senare år. Den så kallade brottskatalogen har utökats och gjort det möjligt att ställa utgivare till ansvar för två nya typer av ifrågasatta brott. Ändringarna tycks, vad vi kan se så här långt, ha varit onödiga. Det tycks i och för sig inte ha skapat några större problem, men de har knappast löst några.

Det som åsyftas är att det öppnats för två nya brottsområden som kan leda till åtal mot en ansvarig utgivare. Det som tillkommit är olika hotelsebrott och sexuella våldsskildringar.

Justitiekanslern, JK, har som ensam åklagare i tryck- och yttrandefrihetsbrott givits en möjlighet att i dessa frågor väcka åtal mot en ansvarig utgivare, vilket hittills inte funnits anled-

ning till. För det krävs dock att målsägare först angivit till åtal. Bägge ändringarna har frammanats av starka opinioner, som i och för sig haft vällovliga syften, men drivit krav på ändringar i grundlagsregleringen utan tillräcklig varsamhet om tryck- och yttrandefriheten.

Bakom förändringarna i TF och YGL finns händelser som varit upprörande men som inte egentligen haft med publiceringsfrågor att göra. De har ändå lett fram till inskränkningar i yttrandefriheten. Ändringarna har tillkommit som en följd av moralisk upprördhet som haft den effekten att medierna fått klä skott för företeelser som funnits på annat håll i samhället. Detta visar på vikten av varsamhet med grundlagsändringar. Tillfälliga opinioner, även om de i sak kan synas aldrig så behjärtansvärda, bör inte tillåtas ingripa i yttrandefrihetslagstiftningen. Det krävs ett starkt ansvarstagande från politiker från alla partier att inte medverka till nya inskränkningar.

Det kan konstateras att det för överblickbar framtid saknas behov av förändringar i de grundlagsfästa yttrandefrihetsreglerna. De bör hållas undan från nya ingrepp. Det är även önskvärt med ett stopp på införandet av ytterligare sekretess i olika frågor. Sådana ingrepp, som varit många under senare tid, försvagar yttrandefriheten och möjligheten till öppenhet. Rätten för medierna och allmänheten att fritt ta del av allmänna handlingar hos myndigheterna har ett starkt samband med den övriga yttrandefrihetsregleringen.

Allmänt åtal för förtal

Däremot kan det finnas skäl att diskutera enskilda personers faktiska möjligheter att få sin rätt prövad i domstol när det gäller förtal. I dag finns en laglig möjlighet för en privatperson att väcka åtal mot en ansvarig utgivare för förtal. Om så sker har Justitiekanslern som ensam åklagare i tryckfrihets- och yttrandefrihetsmål möjlighet att gå in och ta över åtalet. Men det är

viktigt att komma ihåg att JK inte kan ingripa på egen hand och agera för det allmännas räkning.

JK har under senare år ingripit i ett enda fall. Det var när Expressen åtalades för publiceringen av en omfattande spelskandal. Rätten friade då tidningen. Ett andra fall är aktuellt i år, målet mellan Persbrandt och Expressen. Ribban för att det allmänna ska agera ligger således mycket högt.

Den utveckling som framför allt dagspressen genomgått på senare år har ibland lett till publicitetsskador som även drabbat vanliga icke-kända medborgare. De har visserligen rätt att väcka talan om de anser sig ärekränkta men deras möjlighet att få upprättelse är starkt beskuren av ekonomiska, men också av rättsliga skäl. Lagstiftningen om förtal är otymplig och det är svårt för en enskild person att få sin sak prövad i domstol. En ändring i lagstiftningen som ger en bättre möjlighet för den som känner sig kränkt av ett offentligt yttrande borde kunna medverka till en sanering av avarter i medierna.

Skyddet för den enskilde kan förbättras genom en förändring i reglerna om förtal. Rättsväsendets ansvar borde utökas. I dag är det endast den kränkta personen själv som kan åtala en tidningsutgivare. Till detta är kopplat den mycket restriktiva möjligheten för JK att väcka allmänt åtal om det finns särskilda skäl.

En person som känner sig kränkt kan inte vända sig till polis eller åklagare för att få sin sak om en ärekränkande publicering prövad. Därmed finns det en stark begränsning eftersom det vanliga rättssystemet med till exempel rättshjälp inte kan komma ifråga. Den juridiska hjälp som behövs måste bekostas av privata medel. Det är en stark spärr för många.

En ny ordning bör införas så att brottet förtal faller under allmänt åtal. De lagändringar som behövs rör två punkter, dels ett utökat ansvar för åklagare och dels att det arbetet kan hanteras av allmän åklagare. Ordningen i utgångsläget bör vara densamma som i dag. Den som känner sig kränkt har ansvaret för att väcka åtal. När det har skett ska en allmän åklagare

pröva om det finns ett befogat samhällsintresse att saken prövas. Om så anses vara fallet kan åklagare gå in och ta över åtalet. Det behöver inte vara Justitiekanslern som ensam kommer ifråga som åklagare i sådana mål utan med den nya åklagarorganisationen är det möjligt att uppdra sådana frågor till några åklagare med specialkompetens.

För att undvika att klart obefogade åtal tar samhällets resurser i anspråk ska åklagarens bedömning präglas av restriktivitet. För att inte få rättegångar om struntsaker ska allmänt åtal endast kunna komma ifråga om det finns ett befogat samhällsintresse att få saken prövad. Ett exempel på när en sådan ordning skulle vara verkningsfull är då någon blir utpekad som brottslig utan att det finns någon grund för detta.

Som argument mot den föreslagna ordningen kan hävdas att de pressetiska reglerna ger tillräckligt skydd. Men eftersom förtalsbrott är av allvarlig art lämpar det sig bättre att pröva frågan i domstol. En eventuell fällning i Pressens Opinionsnämnd har inte den rättsverkan som en domstolsprövning har.

Som komplement borde möjligheterna förstärkas för den som inte besitter ekonomiska resurser att kunna agera. Man kan tänka sig att i förtalsmål utnyttja samma tänkande som var grunden när den så kallade småmålslagen tillkom för åtskilliga år sedan. Tanken med den var att åstadkomma ett enklare rättegångsförfarande för tvistefrågor om mindre belopp. Denna ordning är nu inarbetad i rättegångsbalken. Innebörden är att ett mål ska kunna handläggas i tingsrätten utan att stora ekonomiska kostnader uppstår.

Det kan inte vara rimligt att den som tvistar om några tusenlappar har det enklare att få sin rätt prövad än den som anser sig förtalad och kanske fått sitt anseende förstört.

Förtalsmål skulle kunna prövas enligt en liknande princip, med begränsad juridisk hjälp som till exempel rådgivning. Det jurysystem som tillämpas i tryckfrihetsmål bör bibehållas även efter förändringarna.

Öka PO:s makt

Utöver dessa lagändringar finns det anledning att fundera över mediernas självsanerande verksamhet. De pressetiska reglerna har en viktig roll. Den som känner sig personligen kränkt eller på annat sätt orättvist behandlad av en publicering kan vända sig till Allmänhetens Pressombudsman (PO) vars instruktion är tydlig och klar.

»Allmänhetens Pressombudsman (PO) har till uppgift att råda och bistå enskilda som känner sig förfördelade av publicitet i periodisk skrift och internetpubliceringar, på eget initiativ eller efter anmälan undersöka avvikelser från god publicistisk sed, eventuellt hänskjuta sådana ärenden till Pressens Opinionsnämnd (PON) för avgörande samt genom opinionsbildning verka för god publicistisk sed.«

I det pressetiska regelverket finns en uttalad regel om krav på rättelser och genmälen som utgör en grundbult i systemet.

»Felaktig sakuppgift skall rättas, när det är påkallat. Den som gör anspråk på att bemöta ett påstående skall, om det är befogat, beredas tillfälle till genmäle. Rättelse och genmäle skall i lämplig form publiceras utan dröjsmål och på så sätt att de kan uppmärksammas av dem som har fått del av de ursprungliga uppgifterna. Observera att ett genmäle inte alltid kräver en redaktionell kommentar.«

PO har en viktig uppgift att medverka till att en tidning ska ge »skäligt utrymme för genmäle för den förfördelade«. Han ska även »skyndsamt försöka lösa tvister mellan enskilda och tidningar, som orsakats av publicitet, genom att på ett tidigt stadium erbjuda medlande och rådgivande tjänster«. Det läggs även fast ett ansvar för PO att vända sig direkt till berört medieorgan för att snabbt åstadkomma en rättelse eller införandet av ett genmäle.

Tyvärr har rätten för den enskilde att få ett genmäle publicerat blivit alltmer illusorisk. Det finns därför anledning att diskutera förändringar i det pressetiska systemet på den punkten

med målet att stärka den vanliga medborgarens sak.

Medierna har på senare år utvecklat olika sätt att slippa införa genmälen. Ett förslag som bör diskuteras är att öka PO:s befogenheter. Det borde vara möjligt att ge PO rätt att fatta beslut om att genmäle ska införas. I dag har han en möjlighet att medverka till en diskussion med berörd ansvarig utgivare. Det har inte hjälpt. Det borde därför inte vara svårt för utgivarna att acceptera att PO får en utvidgad och skarpare formulerad roll beträffande genmälen.

PO bör i fortsättningen ha rätt att fatta ett beslut om att ett genmäle ska publiceras, och att utgivarna åläggs en otvetydig skyldighet att följa PO:s beslut. Man skulle kunna överväga en ordning som innebär att utgivarna skulle kunna få ett PO-beslut överprövat av Pressens Opinionsnämnd. Kvar finns till sist utgivarens rätt att enligt TF säga nej. Hela denna prövning måste gå mycket snabbt så att rättelser och genmälen inte blir inaktuella.

Detta förslag med en ny roll för PO är dock betydligt bättre än den modell som tidigare diskuterats, nämligen att ge domstolar rätt att besluta om införande av genmäle. Det skulle i det fallet vara frågan om att samhällets rättsorgan skulle besluta i utgivarfrågor. Här rör det sig om en förändring i mediernas gemensamma saneringssystem.

Mediernas etiska råd

Utöver dessa för allmänheten och dess tilltro till medierna viktiga frågor finns det ytterligare problemområden i relationen mellan medierna och allmänheten. PO-institutionen svarar för övervakning av etiska frågor i förhållande till det som publiceras. I detta ingår inte att övervaka yrkesreglerna för journalister eller de regler om förbud mot förtäckt reklam i texter som finns, så kallad textreklam.

I dag är det journalisternas fackliga organisation, Svenska

Journalistförbundet, som vakar över att de yrkesetiska reglerna följs vilket i sig är ett problem både för allmänheten och för förbundet. Journalistförbundet ska ta itu med den journalist som inte följer yrkesreglerna samtidigt som fackföreningen i förhållande till dennes arbetsgivare ska stödja och företräda honom eller henne. Denna motsättning ger inget bra resultat, vilket medfört att yrkesreglernas övervakning på senare år i praktiken har havererat.

Ett annat problem är att Tidningsutgivarna numera har frånträtt den reglering som ska förhindra och beivra textreklam. För tilltron till mediernas opartiskhet är det dock nödvändigt att den viktiga rågången mellan reklam och journalistik upprätthålls.

I frågan om yrkesetiken är det centrala att åstadkomma en praxis, att skapa vägledande principer för hur ett sunt och ansvarsfullt journalistiskt arbete ska utföras. Det är mindre frågan om att uttala kritik mot enskilda journalister eller än mindre att vara en dömande instans. Därför behöver det tillskapas ett oberoende organ för detta ändamål som utses av medieorganisationerna, men i övrigt fungerar som de andra etikkommittéer och liknande frivilliga organ som finns inom andra samhällsområden. Ett sådant råd skulle alltså bedöma om det anser att ett visst handlande i en situation är förenligt med god yrkesetik.

Detta råd, som skulle kunna kallas »Mediernas etiska råd«, kan ges i uppdrag att hantera yrkesetiska frågor, textreklamregler och angränsande frågor. Rådet skulle kunna arbeta relativt formlöst och utan alltför styrande stadgar. Målet med rådet är att få till stånd ett aktivt och självständigt organ som har till uppgift att ge vägledning för utformningen av en bra yrkesetik för all typ av publicering, det vill säga i tidningar, radio och tv, internet och andra publikationer. För radio och tv:s del ska rådet inte inkräkta på Granskningsnämndens arbete, som ju endast har till uppgift att pröva om verksamheten följer reglerna i sändningsavtalet med staten.

Mediernas etiska råd bör utses i en process där mediernas organisationer deltar. Medierådet bör vara effektivt och inte alltför stort, till exempel fem personer som väljs för en mandatperiod på tre år. De bör ha till uppgift att fatta eniga beslut eller i vart fall agera så att fyra av dem står bakom ett vägledande beslut.

Till ledamöter i rådet bör utses personer som är oberoende och har möjlighet att delta i en aktiv diskussion om medieetik som har betydelse i medievärlden. Samlokalisering bör kunna ske med Pressombudsmannen och kostnaderna fördelas mellan mediernas organisationer, det vill säga på motsvarande sätt som för PO-verksamheten.

De som bör stå bakom Medierådet och delta när ledamöterna i rådet ska utses är radio- och tv-företagen, internet-organisationerna, Tidningsutgivarna, Sveriges Tidskrifter, Publicistklubben och Journalistförbundet.

Om de förslag på olika förändringar som presenterats här genomförs bör två viktiga mål kunna nås. Genom att medierna och deras organisationer förstärker de press- och yrkesetiska systemen kan allmänhetens förtroende för medierna öka. Med ett ökat samhällsansvar för att enskilda personer inte orättfärdigt ska kunna kränkas så kan eventuella krav på förändringar i TF och YGL avvisas.

Med den rikhaltiga flora av olika medier som vi i dag har – tidningar, tidskrifter, tv, radio, internet, etc – blir det allt angelägnare att försöka åstadkomma gemensamma publicistiska regler. Dels för att underlätta för allmänheten, dels för att inte olika medieformer ska dra med sig andra ner i den etiska dyn.

Invändningarna som hittills riktats mot sådana tankar, att Sveriges Radio, Sveriges Television och TV4 enligt avtalet med staten granskas av Granskningsnämnden, gäller dock inte den publicistiska etiken utan endast om avtalet med staten följs. Något hinder för dessa företag att ansluta sig till och bli prövade enligt etiska publiceringsregler finns knappast. Det kan ald-

rig vara det ena eller det andra, i det här fallet är det både och som gäller.

Med denna utgångspunkt borde samtal inledas mellan de olika mediegrupperna som dels skulle gälla en modernisering av de nuvarande publiceringsreglerna och dels ett system som gör att den som vill få sin publiceringsskada prövad har ett enda välkänt ställe att vända sig till.

Med de föreslagna förändringarna kan den etiska standarden i medierna hållas högt.

Johan Munck

13. Kravet på opartiskhet i etermedierna

Granskningsnämnden för radio och tv är en statlig myndighet som har till uppgift att i efterhand övervaka att innehållet i redan sända program som riktar sig till den svenska allmänheten följer de lagregler och tillståndsvillkor som finns. Om sändningarna är nationella, regionala eller lokala spelar ingen roll, men nämnden kan bara granska svenska programföretag. Utländska programföretag som sänder till den svenska allmänheten lyder normalt under lagstiftningen i det land där de är etablerade.

Nämndens övervakning omfattar således allt från public service-företagens (Sveriges Television, Sveriges Radio, Utbildningsradion) och TV4:s sändningar till digital-tv-sändningar och sändningar i när- och lokalradio samt svensk kabel- och satellit-tv. Nämnden har också till uppgift att följa utländska satellitsändningar som riktas mot Sverige.

De mest omfattande innehållsreglerna har SVT, SR, UR och TV4, och när jag i det följande använder uttrycket etermedierna avser jag i första hand de programföretagen. Dessa står för den klart största delen av nämndens ärenden. De har alla fått särskilda sändningstillstånd från staten, i vilka det bl.a. slås fast att sändningarna ska vara *opartiska* och *sakliga*. Vidare ska man i sändningarna ta hänsyn till *mediets särskilda genomslagskraft*, vilket bl.a. innebär att man måste vara varsam med skildringar av våld, sex och droger eller med material som kan uppfattas som diskriminerande. De måste också respektera den *enskildes privatliv* och *beriktiga* felaktiga sakuppgifter

samt ge den som har ett befogat anspråk på att få bemöta ett påstående tillfälle till någon form av *genmäle*.

Granskningsnämnden övervakar också hur de som sänder program i radio och tv efterlever reglerna om *reklam* (får inte sändas av SVT, SR och UR), *sponsring* och *otillbörligt gynnande* av kommersiella intressen. För lokal- och närradio finns dessutom regler om att en viss mängd av det som sänds måste vara producerat för den egna verksamheten.

Granskningsnämndens verksamhet kan jämföras med den granskning som görs av Pressens Opinionsnämnd. Pressens Opinionsnämnd – som till skillnad från Granskningsnämnden är ett branschorgan – behandlar ärenden som gäller tillämpningen av god publicistisk sed i periodisk press. Pressens Opinionsnämnd har enligt sina stadgar att fritt pröva innebörden av detta begrepp men hämtar vägledning bl.a. från de inom branschen antagna etiska publicitetsreglerna. Huvudpunkterna i dessa är att man skall meddela korrekta nyheter, vara generös med bemötanden, respektera den personliga integriteten, vara varsam med bilder, höra båda sidor och vara försiktig med namn.

Varför ifrågasätts Granskningsnämnden?

Det kan alltså konstateras att prövningen i betydande avseende är likartad. Ledamöterna i de båda nämnderna utses efter huvudsakligen samma kriterier. Ändå är det ett faktum att medan Pressens Opinionsnämnd är förhållandevis allmänt accepterad så har Granskningsnämnden alltsedan sin tillkomst ständigt ifrågasatts, särskilt i journalistkåren. Både fällande och friande beslut kritiseras ofta, och kritiken gäller också nämndens själva existens. Vad beror detta på?

Skälet skulle naturligtvis kunna tänkas vara en kvalitetsskillnad mellan besluten i de båda nämnderna. På grund av an-

knytning till Granskningsnämnden sedan tolv år tillbaka är jag nog jävig att ha någon åsikt i den frågan. Men jag tror dock inte att detta kan vara förklaringen eftersom förhållandet har varit detsamma så länge de båda nämnderna existerat, och således oavsett vilka som från tid till annan har varit ansvariga för utformningen av besluten. Till en del kan skillnaden kanske hänga samman med att etermedierna på gott och ont ofta engagerar mer än tidningspressen. En orsak är säkerligen också att det är lättare för en journalist att acceptera ett avgörande som fattats av ett organ vars ledamöter utsetts av branschen själv än ett beslut av ett statligt organ. Huvudskälet tror jag dock är att de kriterier som Granskningsnämnden använder vid prövningen inte till alla delar är accepterade, i varje fall inte inom journalistkåren. Jag återkommer strax till detta.

Borde man då inte slå samman de båda nämnderna eller åtminstone förvandla även Granskningsnämnden till ett branschorgan? Den uppfattningen har kommit till uttryck från många håll. Bland annat har Allmänhetens pressombudsman Olle Stenholm energiskt förfäktat denna mening.

Från Granskningsnämndens sida har man brukat passa i den frågan som det ju inte ankommer på nämnden själv utan på dess huvudmän att bedöma. I detta sammanhang vill jag dock hävda att det inte skulle vara någon särskilt bra idé. Det är väl ändå rätt naturligt att det på detta liksom på andra områden är det organ som ställer upp regler som också svarar för utformningen av kontrollen av reglernas efterlevnad. När det gäller tidningspressen är det branschen själv som har antagit reglerna vilka är korta och kärnfulla men allmänt hållna. På etermediernas område – med etermedier menar jag här i första hand SVT, SR och TV4 – skall emellertid tillämpas ett ganska invecklat regelverk som har lagts fast av statsmakterna efter ingående överväganden. Det skulle te sig rätt egendomligt om branschen själv skulle svara för kontrollen av regler som statsmakterna har ställt upp, och det skulle enligt min mening – till

skillnad från vad Olle Stenholm och andra har gjort gällande – knappast bidra till nämndens trovärdighet.

Men skulle inte lösningen kunna vara att etermedierna släpps fria från den nuvarande detaljregleringen? Frågan förtjänar att ställas. Det finns anledning att granska hur pressens och etermediernas regelverk förhåller sig till varandra.

När det gäller kraven på saklighet och korrekthet och på respekt för den personliga integriteten är regelverken ganska likartade. I andra avseenden finns det emellertid betydelsefulla skillnader. Dessa sammanhänger huvudsakligen med det förhållandet att vem som helst har rätt att ge ut en tidning medan tillträdet till etern är begränsat. För rätt att sända i radio eller tv i hela landet fordras tillstånd av regeringen. SVT och SR får därtill sin verksamhet bekostad av allmänhetens avgifter och uppfattas därför närmast som ett slags statliga organ, även om detta sedan länge inte är förhållandet formellt sett. Slutligen kommer man nog inte ifrån att beakta att etermedierna och särskilt televisionen har en genomslagskraft som inte fullt ut gäller för pressen.

Reklam och gynnande av kommersiella intressen är därför omgärdade med stränga regler för etermediernas del. Statsmakterna och förmodligen en majoritet av tittarna och lyssnarna vill helt enkelt ha det så, och detta är ingenting som man kan göra så mycket åt. Ett önskemål skulle visserligen vara att reglerna om reklam var lättare att tolka och tillämpa men själva principen måste nog ligga fast.

Av de skillnader som i övrigt föreligger är det särskilt en som har varit och fortfarande är svår att få riktigt allmänt accepterad, och det är det krav som ställs på etermedierna på opartiskhet. Enligt de generella etiska publicitetsreglerna ställs det kravet också på pressen så till vida att man som förut har sagts måste vara generös med bemötanden i fall då allvarlig kritik framförs mot en klart utpekad part och att man såvitt möjligt skall höra båda sidor.

Opartiskhet: förbud att driva en viss linje

Men vad som skiljer är det principiella förbudet för etermediernas del att driva en viss linje i omstridda frågor. Kravet på opartiskhet tillämpas enligt Granskningsnämndens praxis i princip fullt ut på programledare, reportrar och andra som genom sin ställning i programmen kan uppfattas som företrädare för programföretaget. Bestämmelsen innebär även att en programledare eller reporter inte får göra värderande uttalanden eller ta ställning i kontroversiella spörsmål.

Däremot kan krav på opartiskhet naturligtvis inte ställas på personer som inte tillhör programföretagets personal och som tillfälligt medverkar i egenskap av exempelvis intervjuade debattdeltagare. Men också när det gäller personer som i och för sig är knutna till programföretaget men som presenterar ett personligt inlägg – ibland kallat personlig krönika – finns ett något större utrymme för kritiska och värderande uttalanden än annars, förutsatt att inslagets karaktär kan antas stå klar för publiken.

Som jag ser det är det svårt att hävda annat än att denna princip i grunden är befogad. Med hänsyn till särskilt tv-programmens genomslagskraft är det inte svårt att tänka sig vad som skulle bli följden om etermedierna utan några reservationer tilläts driva en egen linje i en kontroversiell samhällsfråga. Vare sig frågan gäller vilket beslut man menar att statsmakterna, en domstol eller en förvaltningsmyndighet bör eller hade bort fatta i ett visst fall eller en efterhandsgranskning av hur man menar att en viss person eller en viss myndighet har skött sin uppgift skulle man med lätthet kunna piska upp en opinion till förmån för den mening som programföretaget hävdar. Och den som har annan mening skulle – även om han eller hon fick komma till tals i programmet – ohjälpligt komma till korta. Han eller hon skulle vara nästan chanslös, eftersom det i praktiken inte skulle finnas någon möjlighet till bemötande på lika villkor. Särskilt när det gäller SVT och SR – företag som enligt

vad som nyss konstaterats uppfattas som statliga organ – skulle en sådan ordning väcka stora betänkligheter.

Principen om opartiskhet svår att tillämpa

Detta hindrar inte att principen kan vara svår att tillämpa och att få förståelse för i vissa fall. Ett par exempel som när detta skrivs är tämligen färska och som blivit mycket diskuterade kan lämnas på tillämpningen av denna princip.

I programmet Ring P1 kan lyssnarna diskutera vad de vill och få sina argument prövade i en debatt där vidsträckt yttrandefrihet ska råda. Att människor som i vanliga fall inte hörs i det offentliga samtalet får komma till tals är en för demokratin viktig fråga som ligger i linje med SR:s uppdrag. Det leddes tidigare av Kjell Albin Abrahamson som också är SR:s korrespondent i Östeuropa. Programledaren har en viktig roll när det gäller att pröva argumenten ur olika perspektiv, bjuda motstånd, ge debatten konkretion och komma med belysande motargument. Det ingår i programmets förutsättningar att han eller hon kan provocera för att driva debatten framåt. I Ring P1 har programledaren till uppgift att vara personlig och att fungera mer som samtalspartner än som traditionell programledare.

I Ring P1 den 23 december 2004 kommenterade Kjell Albin Abrahamson ett lyssnarbrev där han anklagades för att ha uttalat sig vanvördigt om kungen. Abrahamson sa bland annat: »att jag är republikan och alltid har varit republikan och alltid kommer att vara republikan det kan jag bara inte hjälpa«. Detta uttalande anmäldes. I sitt beslut konstaterade Granskningsnämnden helt kort att programledarens uttalande att han var republikan var ett politiskt ställningstagande i en fråga som är kontroversiell. Nämnden kunde inte finna annat än att inslaget därmed stred mot sändningstillståndets krav på opartiskhet.

Beslutet upprörde Kjell Albin Abrahamson och många an-

dra, och det är klart att det kan tyckas en aning kitsligt, eftersom uttalandet nog inte var alltför allvarligt menat. Men som reglerna är skrivna är slutsatsen svår att komma ifrån.

Ett annat exempel rör Björn Elmbrant som inom ramen för en personlig krönika tog upp den synnerligen kontroversiella frågan om USA:s behandling av misstänkta terrorister. Där uttalade han bland annat:

> USA har fått många svagt misstänkta och några lite starkare misstänkta men i regel har man inte haft så mycket att ta på. Därför har man inte kunnat ställa folk inför rätta för då skulle både skyldiga och oskyldiga frias på löpande band eftersom man saknar i juridisk mening hållbara bevis. Och för att då få fram bevis så har tortyr blivit lösningen. Eftersom tortyr inte får förekomma i USA och i ett antal andra länder, bland annat i Sverige, så fraktar USA misstänkta till länder där tortyr kan utföras. Det var ett sådant amerikanskt plan, som far jorden runt och forslar terroristmisstänkta, som hämtade egyptierna på Bromma den här decemberkvällen.

Granskningsnämnden konstaterade att inslaget var en krönika med personliga kommentarer av krönikören. Även med denna utgångspunkt ansåg nämnden att det kunde diskuteras om krönikören inte gick väl långt. Vid en samlad bedömning ansåg nämnden emellertid att inslaget – med hänsyn till etermediernas skyldighet att kommentera aktuella frågor och till att dess karaktär av personlig krönika framgick – inte stred mot kravet på opartiskhet i sändningstillståndet.

Trots att beslutet var friande gjorde det Björn Elmbrant mycket upprörd. Han ansåg att det arbete han varje vecka lägger ner för att underbygga sina krönikor reducerades till något slags löst tyckande. Beträffande sakfrågan hänvisade han till ett flertal artiklar och intervjuer som, vid tiden för krönikans sändning, behandlade frågan om de hemliga flygplansturerna. Granskningsnämndens beslut rymde, menade han, principiella konsekvenser genom att medarbetarna på Sveriges Radio där-

med fick en signal att saklighet är att hålla sig till mainstream-journalistiken. »Man ska akta sig för att gå utanför vad de stora svenska tidningarna skriver och för att självständigt söka andra källor.«

Vad Björn Elmbrant i likhet med så många andra i samma situation missade var att Granskningsnämndens ställningstagande inte utgjorde något angrepp på sakunderlaget för hans krönika utan på att han i en fråga där uppgift i allra högsta grad stod mot uppgift gav uttryck för sin egen åsikt, på ett sätt som medförde att det skulle ha legat nära till hands att tolka inslaget på det sättet att programföretaget tog ställning.

Samtidigt som jag alltså är beredd att försvara dessa båda beslut i vilka jag själv tog del har jag en viss förståelse för kritiken i synnerhet i det senare fallet.

Ännu svårare att hantera är sådana fall då till exempel ett programföretag tar upp ett avgjort brottmål för att på grundval av egen undersökning försöka belägga att avgörandet har varit felaktigt. Många gånger har detta som bekant lett till framgång. Oftast har sådana program presenterats av mycket skickliga journalister som verkligen lyckats förena kritiken med kravet på opartiskhet, och i andra fall brukar Granskningsnämnden i sådana fall vara så liberal som det mot bakgrund av regelverket är möjligt med beaktande av intresset av en vidsträckt yttrande- och informationsfrihet.

Jag menar ändå att det nuvarande kravet på opartiskhet inrymmer vissa problem. Vikten att samhällskritiska reportage får göras är så fundamental att kravet på opartiskhet inte kan undgå att ibland framstå som alltför onyanserat och trubbigt. Redan enligt nuvarande reglering måste kravet på opartiskhet få vika om det skulle komma i konflikt med den s.k. demokratibestämmelsen i radio- och tv-lagen, enligt vilken programverksamheten som helhet skall präglas av det demokratiska statsskickets grundidéer, principen om allas lika värde och den enskildes frihet och värdighet.

Även om man behåller den grundläggande principen, me-

nar jag att det skulle vara möjligt att något modifiera kravet på opartiskhet även när det är fråga om samhällskritik i vid mening. Med lite ansträngning skulle det nog gå att formulera en mera nyanserad regel för sådana fall utan risk att därigenom helt riva upp gärdet. Men det är statsmakterna och inte Granskningsnämnden som i så fall måste vidta åtgärder i denna fråga.

Olle Stenholm

14. En klanderlista är ej alltid vad den synes vara

Vilka tidningar klandras oftast av Pressens Opinionsnämnd (PON)? Jag får med jämna mellanrum den frågan. Den som frågar brukar då inte sällan uttrycka sin förmodan att kvällstidningarna klandras mest. Även om man bör akta sig för förutfattade meningar så är det bara att konstatera att det i detta fall rör sig om en alldeles korrekt förutfattad mening.

Under de sex åren 2000–2005 har Expressen klandrats 24 gånger, dvs. i genomsnitt fyra gånger per år, och Aftonbladet 17 gånger, således nästan tre gånger per år. Därefter kommer GT och Kvällsposten, som i stor utsträckning är regionala upplagor av Expressen, med 13 respektive 9 klander. Många av dessa gäller dock samma publiceringar som stått i huvudtidningen.

Också Dagens Nyheter har 9 klander, varav 5, alltså mer än hälften, på ett enda år (2004). Sedan följer Se & Hör med 7, Västerbottens-Kuriren med 6 och Nya Wermlands-Tidningen med 5 klander från PON.

Ett steg längre ner i klanderligan står sex tidningar med 4 klander var under de sex åren: Dala-Demokraten, Hallands Nyheter, Falu Kuriren, Norrländska Socialdemokraten, Hudiksvalls Tidning och Hänt Extra. Sju tidningar har fått 3 klander var under perioden: Blekinge Läns Tidning, Norrbottens-Kuriren, Norrköpings Tidningar, Smålänningen, Svenska Dagbladet, Vestmanlands Läns Tidning samt Värmlands Folkblad.

Sju tidningar har 2 klander under perioden 2000–2005: BFF News, Borås Tidning, Karlskoga Tidning, Lokaltidningen Mitt i Värmdö, Länstidningen Östersund, Oskarshamns-Tidningen och Svensk Damtidning.

Sedan följer en större grupp dags-, vecko- och månadstidningar som hittills under 2000-talet fått 1 klander var.

Olika kategorier av tidningar

Om man vill ha en rimlig uppfattning om brister i pressetiken i Sverige såsom de speglas i kritiska beslut av PON, ger emellertid klanderligan otillräcklig information. En relevantare bild framträder om man dels delar in pressen i kategorier efter var och hur ofta tidningarna ges ut, dels relaterar dessa klander till hur många PO-anmälningar som de klandrade skrifterna fått. Jag har delat upp publikationerna i kvällstidningar, morgontidningar i storstad (Stockholm, Göteborg, Malmö), övriga morgontidningar, kändistidningar samt övrig vecko- och månadspress.

Under de sex första åren av detta sekel gjordes sammanlagt 2 226 PO-anmälningar och PON fattade beslut om 256 klander. Det innebär att 11,5 procent av anmälningarna ledde till pressetisk kritik. Beträffande antalet anmälningar mot enskilda tidningar ligger Expressen och Aftonbladet i topp med 204 respektive 151 under seklets första sex år. DN har 139, Sydsvenskan 80, SvD 60 och GP 51. De har alla, som framgår ovan, fått två eller fler klander under perioden. Bland övriga morgontidningar med minst 2 klander på sex år, alltså i huvudsak regionala tidningar, ligger många på 20-25 anmälningar årligen. Men några ligger under 20, och en, Västerbottens-Kuriren, är uppe i 38. De tre kändistidningarna Se&Hör, Hänt Extra och Svensk Damtidning ligger på 15, 12 och 3 anmälningar under de sex åren. Övrig periodisk press har få anmälningar. I den kategorin ingår publikationer av de mest skiftande slag: kommersiell

press, fackpress, fackföreningspress och annan organisationspress, ja även medlemsblad.

Slutsatsen beträffande dagspressen är uppenbar: Ju större upplaga desto större antal PO-anmälningar. Benägenheten att anmäla kvällstidningarna som ju ges ut i de tre storstadsområdena är dock större än att anmäla de morgontidningar som utkommer i samma områden. När det gäller regional dagspress anmäls de tidningar, som ges ut fem gånger i veckan eller mer, oftare än de med glesare utgivning. De som kommer ut 5–7 dagar i veckan har ju också generellt större upplaga än de dagstidningar som publiceras fyra gånger per vecka eller mindre.

Att det skulle finnas ett samband mellan upplagestorlek och antal PO-anmälningar är en självklar hypotes och det är föga överraskande att den stämmer. Ju större spridning desto fler PO-anmälningar. Men det finns ett annat och ännu intressantare förhållande beträffande upplaga och anmälningar, vilket framträder när man studerar PO:s och PON:s statistik från 2000-talet. Det gäller hur stor del av anmälningarna inom olika kategorier av periodiska publikationer som leder till klander i opinionsnämnden.

För de morgontidningar i Stockholm, Göteborg och Malmö som klandrats 2 eller fler gånger åren 2000–2005 är det 4,8 procent av anmälningarna som fått kritik i PON. Expressen och Aftonbladet ligger på 11,8 respektive 11, 3 procent. Den regionala morgonpressen – och i den kategorin återfinns det stora flertalet titlar – ligger på 17,8 procent. De tre kategorierna ligger alltså i tur och ordning under genomsnittet (som är 11,5 procent), på genomsnittet och över genomsnittet.

Andelen klander av det totala antalet PO-anmälningar är 3,7 gånger större för landsortspress än för storstädernas morgontidningar och 1,5 gånger större för landsortspress än för de två stora kvällstidningarna.

Går vi sedan till kändistidningarna Se & Hör, Hänt Extra och Svensk Damtidning så har under 2000-talets första sex år 43,3 procent av anmälningarna medfört klander.

För övrig periodisk press som fått minst 2 klander under perioden ligger andelen på 80 procent. Men det rör sig bara om fem anmälningar mot två tidningar varav alltså fyra medförde klander i PON, två för vardera publikationen. Under perioden 2000–2005 var det 29 tidningar i gruppen övrig periodisk press som klandrades en gång av PON. 14 av de tidningarna, således nästan hälften, hade bara en PO-anmälan under dessa sex år. För dem har 100 procent av anmälningarna resulterat i pressetiskt klander. Flertalet av de här tidningarna har små upplagor och vänder sig till mycket specifika målgrupper, läsare som förenas av intresse för det ämne som tidningen behandlar.

Om man jämför anmälningarna mot morgon- och kvällspress i storstad med dem som riktas mot morgonpress i resten av landet framstår en skillnad tydligt. Storstadspressen har en större andel anmälningar som innehåller allmän mediekritik och där anmälaren inte är personligen berörd. Det senare är som bekant ett krav för att en anmälan skall behandlas av PO och PON. Oavsett om tidningarna kommer ut på morgonen eller senare på dagen, har storstadspressen fler anmälningar som gäller tidningens typ av journalistik eller dess redaktionella linje i en viss fråga. Ju närmare en tidning står sina läsare bokstavligt och kulturellt desto större del av anmälningarna uppfyller kravet på att anmälaren skall vara personligen berörd. De som känner sig utpekade på ett kränkande sätt i en landsortstidning utgår i högre grad än de som anmäler storstadspressen från att tidningens läsare förstår vem det handlar om. Detta oavsett om namnet är utskrivet eller inte. »Det här är en liten ort där alla känner alla« är ett argument som ofta återkommer i PO-anmälningar mot regional och lokal press.

Närheten till läsarna är den regionala och lokala dagspressens stora styrka jämfört med storstadspressen. Men den geografiska närheten och anmälarens antagande att många i hans eller hennes omgivning läser den anmälda tidningen gör också dem som känner sig utpekade i ett kritiskt eller negativt sam-

manhang mer benägna att anmäla. Och statistiken visar att PON finner att en större del av dessa anmälningar är befogade.

De regionala tidningarna ställs inför större journalistiska problem än storstadspressen när de skriver om frågor som har stort och legitimt allmänintresse men där det samtidigt av pressetiska skäl är viktigt att inte utpeka någon enskild. En enkel uppgift om t.ex. hemort och ålder kan innebära ett utpekande i ett regionalt eller lokalt sammanhang. I storstaden är sannolikheten lägre för att samma sorts uppgifter skulle medföra att läsarna förstår exakt vem det handlar om. Står det om en 35-åring i Farsta eller Frölunda, är det få som listar ut vem det är. Med en 35-åring i Grangärde eller Bygdsiljum är det en helt annan sak. Som sagt: »Det här är en liten ort där alla känner alla.«

Pressetiken förändas med samhället

Pressetikens satser är inte ristade i sten. Pressetiken är och måste vara en levande organism som står i samklang med det samhälle där den praktiseras. Samhället förändras. Därför måste också pressetiken och dess tillämpning förändras. Vårt samhälle har blivit ett utvecklat mediesamhälle. Medierna genomsyrar varje skrymsle och vrå av vår vardag. Det går inte för medborgarna att ställa sig utanför mediesamhället. Utvecklingen har inneburit att den offentliga sfären i vår tillvaro har vuxit och den privata har krympt. Sådant som för några decennier sedan tveklöst hänfördes till den privata sfären hör i dag till den offentliga sfären. Detta kan man bejaka eller beklaga men inte upphäva.

På det konkreta pressetiska plan där PO och PON verkar har det framför allt medfört större acceptans för utpekande genom publicering av namn och bild eller på annat sätt i kritiska eller negativa sammanhang. Identifiering av personer som anklagas eller döms för framför allt grova och uppmärksamma-

de brott är ett exempel. Anna Lindhs mördare Mihajlo Mihajlovic namngavs av ett par dagstidningar redan vid häktningen. Han PO-anmälde dem. Såväl PO som PON ansåg dock att allmänintresset för det exceptionella mordfallet vägde tyngre än publicitetsskadan. Tidningarna friades. Några decennier tidigare hade namngivning, när domen föll, säkerligen betraktats som godtagbar. Men namngivning redan vid häktningen hade möjligen bedömts annorlunda på 1970-talet än i dag.

Göteborgs-Posten namngav 1986 ett antal läkare och sjuksköterskor som varnats av Hälso- och sjukvårdens ansvarsnämnd (HSAN). Opinionsnämnden tog ställning till anmälningar från en överläkare, en underläkare och en sjuksköterska. Nämnden uttalade:

> Att misstag och felgrepp förekommer inom sjuk- och hälsovården är självfallet av sådant allmänintresse att förhållandet förtjänar publicitet. Vilka enskilda personer som gjort sig skyldiga till det ena eller det andra av de fel som här är i fråga har däremot inte sådant allmänintresse att en namnpublicering, med uppenbara skador som följd, varit motiverad.

Det var alltså enligt PON 1986 generellt fel att meddela namn på varnad sjukvårdspersonal. Det var klandervärt även om de publicerade uppgifterna var korrekta. Publicitetsskadan vägde tyngre än allmänintresset.

Femton år senare, 2001, tryckte Expressen namnen på samtliga läkare som varnats av HSAN föregående år. Den oftast varnade personalkategorin, sjuksköterskor, var däremot inte medtagna i den här publiceringen. Det var 80 läkare vars namn publicerades tillsammans med en kort beskrivning av vad de varnats för. Sammanlagt 22 av dem PO-anmälde Expressen. PON klandrade Expressen dels för några fall där varningarna i god tid före publiceringen undanröjts av länsrätten, dels för några fall som överklagats till länsrätten men ännu inte blivit avgjorda. God publicistisk sed krävde enligt PON att tidningen upplyste om den saken. I de fall där varningarna vunnit laga

kraft hade PON ingen invändning mot själva namnpubliceringen. Allmänintresset för vilka läkare, som begått sådana misstag under sin yrkesutövning att det ledde till en varning från det statliga tillsynsorganet, ansågs vara så stort att de berörda fick tåla namngivningen, trots att den givetvis innebar en publicitetsskada. Offentlighetens vågskål bedömdes i dessa fall väga tyngre än integritetens.

Pressens Opinionsnämnd hade således helt och hållet ändrat uppfattning. År 1986 ansågs publicering av namn på varnad sjukvårdspersonal vara ett brott mot god publicistisk sed även om uppgifterna var sanna. Femton år senare, år 2001, befanns namnpublicering ligga inom ramen för god publicistisk sed förutsatt att informationen var korrekt och varningen hade blivit fastställd i domstol eller inte överklagats alls.

Varken PON eller PO är pionjärer för utpekande av personer i kritiska eller negativa sammanhang i pressen. Det är rimligt att anta att den förändring i nämndens inställning till publicering av namn på varnade läkare, som skett från mitten av 1980-talet till början av 2000-talet, speglar en förändring i samhället. Allmänintresset har uppvärderats. De flesta medborgare kommer förr eller senare att utnyttja sjukvårdens tjänster och alla bidrar till finansieringen. I det moderna mediesamhället ter det sig för många fullständigt självklart att man skall bli upplyst om vilka som begår felgrepp i en yrkesverksamhet som är strikt reglerad och kontrollerad och vars utövare till och med kan råda över liv och död för dem som söker deras hjälp. Att opinionsnämnden på femton år ändrat uppfattning beträffande namngivning av varnade läkare reflekterar den växande förväntan om insyn och öppenhet i stort och i smått som skapats av det moderna mediesamhället. Det speglar också en förändring i maktrelationen mellan sjukvård och patienter.

Utrymme för egen pressetisk ideologi

PO:s verksamhet definieras och styrs av en skriftlig instruktion från de fyra pressorganisationer som är huvudmän för det svenska systemet för pressetisk självreglering. Men det finns utrymme för den som innehar PO-uppdraget att tillämpa ett mått av egen pressetisk ideologi i bedömningen av vad som är god publicistisk sed. Min principiella uppfattning är att personer, som i yrket eller i ett förtroendeuppdrag fattar beslut som berör många andra människor, får tåla att bli utpekade i närgången kritisk granskning i pressen. Då avser jag en betydligt större krets av »makthavare« än verkställande direktörer i börsbolag och statsråd.

De får också finna sig i ett visst mått av raljans och ironi även i sådana fall då tidningens stilistiska förmåga lämnar en del i övrigt att önska. För några år sedan hade jag en anmälan från en företagsledare som kände sig kränkt av att en tidning bl.a. hade reflekterat över om han i sin hantering av en viss fråga hade givit uttryck för »spelad eller äkta dumhet«. Det var insinuant intill oförskämdhetens gräns. Jag förstod att han kände sig sårad men menade att en person i hans ställning ändå fick försöka lära sig att svälja förtreten. PON hade ingen annan uppfattning.

Den arena där den pressetiska bataljen rasar som hetast i dag gäller skydd för privatlivet. Om jag har en liberal syn på utpekande av personer med viss makt när det gäller hur de utövar denna makt så har jag en återhållsam – en del kanske skulle säga viktoriansk – syn på frågor som gäller privatliv. Människor som inte önskar få sitt privatliv exponerat i pressen har rätt till respekt för denna önskan. Viss exponering är naturligtvis fullständigt acceptabel. Om statsministern skiljer sig är det inte ett brott mot god publicistisk sed att skriva det i tidningen.

Visserligen är det de mest påträngande publiceringarna om kända människors privatliv som väcker störst uppmärksamhet och som blir föremål för offentlig debatt. Men det är ovar-

samma skildringar av okända människors privatliv som orsakar de svåraste publicitetsskadorna. Då handlar det om enskilda, som saknar de möjligheter som offentliga personer oftast har, att tillvarata sina intressen gentemot medierna. Ofta rör det sig om extremt försvarslösa människor, t.ex. barn. Svenska tidningar skriver inte sällan om barn som har det svårt – barn som är föremål för vårdnadstvister, barn som omhändertas av myndigheterna, barn som brottsoffer, barn som möjliga brottslingar, sjuka barn och barn i miljöer av missbruk, fattigdom eller andra former av marginalisering. Exponeringar av den typen av privatliv tillhör de mest upprörande ärenden som jag handlagt under fem år som PO. Naturligtvis har ingen tidning avsikten att skada dessa de mest försvarslösa individer som finns i vårt samhälle. Det är obetänksamhet, aningslöshet och bristande professionalism som förklarar att det sker. För den kollektiva trovärdighetens skull är det viktigt att tidningarna gör sitt yttersta för att inte vålla den här typen av publicitetsskador.

Man kan tänka sig flera olika förklaringar till att pressen i dag exponerar människors privatliv oftare och grundligare än för någon generation sedan. En del tidningar uppfattar det säkerligen som kommersiellt tacksamt. Därtill gör den allt hårdare konkurrensen på mediemarknaden att tidningar måste använda alltmer iögonenfallande metoder för att locka till sig uppmärksamheten. Då ingår beskrivningar av människors privatliv i arsenalen. Påverkan från andra medier spelar också en roll i sammanhanget. TV är till sin natur ett påträngande medium. På internet finns mängder av aktörer som är obekanta med den etiskt motiverade återhållsamhet om integritetskänsliga privatlivsfrågor som den etablerade pressen länge iakttagit. Ännu för något tiotal år sedan var konkurrensen från utländsk press knappast något som svenska tidningar behövde bekymra sig särskilt mycket om. Internet har delvis ändrat även på den saken.

Större acceptans

Men den viktigaste förklaringen är nog ändå samhällsutvecklingen i stort. Framväxten av det fullfjädrade mediesamhället har som sagt skapat de fysiska möjligheterna för medierna att tränga tillbaka den privata sfären och utvidga den offentliga. Ovanpå den materiella grunden vilar den ideologiska överbyggnaden i form av människors större acceptans för exponering av privatlivsfrågor.

En ansvarig hållning inför den publicistiska uppgiften kräver att tidningarna inte reservationslöst och aningslöst accepterar de här förändringarna. Rätten till ett skyddat privatliv måste fortfarande respekteras. Det måste finnas en allmän insikt i pressen om de oacceptabla publicitetsskador som ovarsam eller hänsynslös belysning av människors privatliv kan medföra. Brist på sådan insikt eller ovilja att ta hänsyn kan dessutom få sådana konsekvenser som den svenska pressen kollektivt skulle sky. I dag finns inte politiska förutsättningar för att göra kränkning av privatlivets helgd till ett tryck- och yttrandefrihetsbrott. Men det är inget orubbligt naturtillstånd. Ett antal grova förlöpningar i pressen kan snabbt skapa ett annat politiskt klimat. Riksdagsman Ingvar Svensson (kd) skulle plötsligt kunna förvandlas från ensamvarg till galjonsfigur.

I det fullfjädrade mediesamhället väcker journalisters arbetsmetoder ibland lika stor eller större ovilja än det som publiceras. Människor upplever understundom journalister i arbete som påträngande, hänsynslösa, okänsliga och oärliga. De som t.ex. råkat ut för att ha blivit fotograferade i publiceringssyfte utan att de vetat om det betraktar vanligen det som oerhört integritetskränkande. Det spelar ingen roll om själva bilden har fullständigt oskyldig karaktär. Vad den enskilde tycker sig ha blivit utsatt för är en vidsträckt makt som utövas med nedfällt visir. Allmänintresset kan i enstaka fall göra det etiskt försvarbart att arbeta med dold identitet, dold kamera, dold mikrofon och andra paparazzometoder. Mediebranschen för-

dömer praktiskt taget med en mun att den nya buggningslagen inte räknar redaktioner till sådana lokaler som under inga förhållanden får buggas. Den bör övertänka vilket hot mot trovärdigheten som ett flitigt bruk av egna dolda arbetsmetoder utgör. Det är min övertygelse att om branschen inte visar återhållsamhet beträffande intrång i privatlivet och beträffande olika former av paparazzojournalistik så kommer riksdagen att fylla ansvarsvakuumet med lagstiftning. I så fall skulle pressen inte längre behöva utöva eget ansvar utan i stället vara hänvisad till att koncentrera sig på laglydnad. Det är inte en ansvarig utgivares önskedröm. En sådan lagstiftning skulle också göra PO och PON överflödiga.

Hur står det då till med det frivilliga pressetiska systemet i dag? Jo tack, ganska bra. Systemet har givetvis varken kunnat eller velat rida spärr mot det framväxande fullfjädrade mediesamhället. Dess uppgift är i stället att bidra till att god publicistisk sed respekteras under publicistiska förhållanden som ständigt förändras. Det finns två grundförutsättningar för att systemet även fortsättningsvis skall kunna göra avsedd nytta: en vidsträckt tryck- och yttrandefrihet och sammanhållning om systemets uppdrag och resurser mellan de organisationer som äger det. Jag är inte orolig för vare sig det ena eller det andra. Den som tycker att den så kallade självsaneringen är otillräcklig må vara medveten om att det minsta man kan säga är att det skulle vara värre om det inte fanns ett pressetiskt regelverk och institutioner som ska bidra till att det respekteras. År efter år är det en stor mängd människor som finner det värt mödan att göra en PO-anmälan och som utgår från att deras ärende då skall få en kompetent och rättvis behandling.

Yrkesetik och pressetik hänger ihop

Det finns en svaghet i systemet som jag menar att det vore lätt att göra någonting åt. Den svenska pressen är världspionjär ifråga om att skapa ett frivilligt system för upprätthållande av god publicistisk sed. Dess största styrka är inte att systemet har så många år på nacken utan att det innehåller två delar – PO och PON – som är fristående från varandra men ändå delar av en helhet. Som systemet är uppbyggt utsätts alla viktiga ärenden för två självständiga bedömningar, först av PO sedan av PON. Däri skiljer sig den svenska modellen från andra länder med liknande frivilliga pressetiska system.

Svagheten är den åtskillnad vi gör mellan yrkesetik och pressetik. Andra länder betraktar de två områdena som en helhet. Det borde vi göra i Sverige också. De hänger organiskt ihop. En etiskt bristfällig publicering föregås ofta av ett etiskt bristfälligt arbete. Det skulle gynna pressens trovärdighet om det ingick i PO:s och PON:s uppdrag att vid behov bedöma även arbetsmetoder i sådana fall där det finns brister i det som publicerats.

Avslutningsvis vill jag tacka SNS Demokratiråd, som är utgivare av den här antologin, på ett uppriktigt men okonventionellt sätt: med en kritisk anmärkning. Demokratirådets rapport 2005 handlade om mediernas integritet och innehöll många tänkvärda synpunkter som mediebranschen har anledning att ta till sig. Men där finns en bedömning som berör det område som PO och PON verkar på och som jag anser vara en feltolkning. Det står i rapporten att publicitetsreglernas normerande kraft är oviss. Det kan jag medge. Det har aldrig gjorts någon mätning av denna kraft. Men sedan står det: »Portalparagrafens utformning friskriver de facto redaktionerna från en del av deras publicistiska ansvar…«. Jag menar tvärtom att paragrafen inskärper ansvaret. Den lyder: »Etiken tar sig inte i första hand uttryck i en formell regeltillämpning utan i en ansvarig hållning inför den publicistiska uppgiften.«

En ansvarig hållning är den innersta kärnan i begreppet god publicistisk sed. Det är det svenska regelverkets styrka att den betonar att sådan sed är något organiskt, något levande, något som inte ägnar sig åt ett mekaniskt iakttagande av skrivna regler. God publicistisk sed är en aktiv och medveten hållning. Portalparagrafen friskriver inte dem som verkar i den publicistiska arbetsprocessen från ansvar utan inskärper tvärtom ansvarets övergripande betydelse.

För PO och PON innebär portalparagrafen dessutom att de inte är hänvisade enbart till att bedöma om en anmäld publicering brutit mot någon av de 17 numrerade punkterna i regelverket. Varje bedömning måste nämligen också beakta om publiceringen är uttryck för en ansvarig hållning, oavsett vad som står i de 17 punkterna. För PO och PON har portalparagrafen i praktiken inneburit en utvidgning av mandatet.

Pär-Arne Jigenius

15. Tänk om vi fick börja om

Tänk om vi liksom de nya demokratierna i öst fick börja om. Dagens system för självsanering skulle inte återskapas.

Under några år har jag för Europarådets räkning fungerat som »handelsresande« i pressfrihet och pressetik. Målet för dessa missionsresor har varit länder i det forna östblocket som Kroatien, Litauen och Georgien. På kort tid skall dessa länder försöka ställa om från kommandoekonomi till marknadsekonomi, från statsstyrda och statsägda medier till pressfrihet och etableringsfrihet med privatägda och i vissa fall utlandsägda medier.

En rad västländer och internationella organisationer har tävlat om att med råd och dåd bistå dessa länder under den mödosamma omvandlingen från diktatur till demokrati. Ibland har jag fått intrycket att välviljan varit i största laget och att det i vissa av de gamla kommunistländerna utvecklats ett särskilt skikt av mediemänniskor som tar del i påkostade konferenser och får förmånen av många utlandsresor i studiesyfte.

I andra länder som varit demokratier innan de slukades av Sovjetimperiet har man haft bättre förutsättningar att försöka återskapa ett fritt samhälle. Litauen är ett sådant exempel. Där mötte jag några eldsjälar bland journalister och utgivare som skissat på ett förslag till en tryckfrihetslagstiftning och till ett mycket ambitiöst pressetiskt regelsystem.

Förslaget till pressetiskt regelverk var omfattande och detaljerat och omfattade både yrkesetik och pressetik, dvs. hur journalisterna skall agera under insamlandet av material och

hur utgivarna skall agera vid urvalet av material inför publiceringen. Förslaget var som sagt mycket ambitiöst och skulle om det till fullo respekterades ha lett till en medial präktighet som inte ens Kyrkans Tidning når upp till i Sverige.

Samtidigt kunde jag konstatera att det fanns konkurrerande utgivarorganisationer och journalistförbund, att organisationsgraden var låg och att utbildningsnivån på de oftast mycket unga journalisterna var om möjligt ännu lägre. Lönenivån var miserabel och risken för korruption påtaglig. Det var uppenbart att en underbetald journalist med svag yrkesidentitet kunde frestas att mot betalning avstå från att skriva eller att mot bättre vetande skriva välvilligt om tvivelaktiga företeelser.

Mitt råd blev därför att starkt begränsa den pressetiska regelsamlingen till de mest väsentliga punkterna som att pressen inte skall ta ställning i skuldfrågan före domstolsbeslut, att berörda parter skall få komma till tals osv. Om man koncentrerade sig på de grundläggande reglerna för en ansvarsfull journalistik var det större chans att de skulle respekteras av den brokiga skaran av huvudmän.

Det visade sig att man plockat det bästa ur en rad länders pressetiska koder och dessutom lagt till en del ur egen fatabur och resultatet hade blivit ett himmelskt dokument. Jag försökte förklara att det inte handlade om en skönhetstävling för pressetiska regelverk. Snarare handlade det om att skapa en kod som hade förutsättningar att förstås och respekteras av utgivare som i första hand var entreprenörer och medarbetare som inte tyngdes av ett starkt medvetande om vad journaliströllen krävde. Allmänhetens tilltro till en detaljerad kod som inte ens seriösa tidningar skulle kunna följa torde också bli liten. Det vore som om staten skulle kriminalisera beteenden och införa lagar som staten inte hade möjlighet att kontrollera efterlevnaden av.

När jag satt där i Vilnius medeltida universitetskvarter hade jag ingen aning om att medieforskare i USA just skulle komma att ägna sig åt pressetiska skönhetstävlingar. Jag trodde inte

att forskare skulle göra det så lätt för sig att de bedrev jämförande studier av en rad länders pressetiska regelverk för att sedan dra slutsatser rörande den pressetiska standarden i landet. Men mina vänner i de gamla öststaterna kan nu glädja sig åt att de inte följde mina spartanska råd. Med vidlyftiga pressetiska regelverk hävdar de sig bättre i forskarvärldens listor över nominell pressetisk standard.

De nyblivna demokratierna i östra Europa väljer alla olika modeller av pressetiska system beroende på nationella förhållanden och statens och mediebranschens mognadsgrad. Föga förvånande avviker de alla från den traditionsrika svenska modellen.

Risken är att man som representant för världens äldsta pressetiska självsaneringssystem – Pressens Opinionsnämnd var först i sitt slag – kan framstå som något självgod och präktig i överkant. Inspirerad av samtalen med mediemänniskor i öst – som på kort tid skall bygga något som vi för vår del haft ett sekel på oss att utveckla – har jag ställt mig den hypotetiska frågan hur ett svenskt självsaneringssystem skulle se ut om vi, liksom de, i dag fick börja om från början?

En sak är för mig helt klar. Det skulle på väsentliga punkter inte se ut som det system som växt fram under 1900-talet och som nu mer eller mindre friktionsfritt rullar på. I fyra väsentliga avseenden skulle ett nyskapat självsaneringssystem för medierna se annorlunda om det konstruerades enbart från dagens värderingar:

1. Det delade huvudmannaskapet för Allmänhetens Pressombudsman och Pressens Opinionsnämnd och Pressens Samarbetsnämnd skulle inte vara den naturliga lösningen i dag.

2. Yrkesetiken, som i den nuvarande modellen uppfattas som en fråga för Journalistförbundet med dess Yrkesetiska nämnd, skulle i dag bli en utgivarfråga och ingå i självsaneringen.

3. Den historiskt betingade uppdelningen med självsanering för pressen och myndighetskontroll för radio och tv hör till det

förflutna; i framtiden bedöms både press och radio/tv av samma »hedersdomstol«.

4. I stället för Pressens Opinionsnämnd får vi en Mediernas opinionsnämnd, mindre juriststyrd och med en kulturperson eller utgivare som ordförande. Nämnden deltar i mediedebatten och initierar själv ändringar av regelverket.

Inget delat huvudmannaskap

Journalistförbundet är på samma gång ett fackförbund och ett yrkesförbund. Som facklig organisation skall det kämpa för högre löner och begränsat övertidsarbete, kort sagt allt som en vanlig fackförening arbetar med. Som yrkesförbund arbetar det med immateriella frågor som pressetik och en liberal tryckfrihetslagstiftning.

Fackförbundet utkämpar hårda bataljer med arbetsgivaren, Tidningsutgivarna, och det är inte så länge sedan strejkvapnet kom till upprepad användning. Yrkesförbundet har däremot en intressegemenskap med arbetsgivaren; båda motsätter sig att sekretesslagen växer i omfång, båda försvarar offentlighetsprincipen och de vill båda att pressen och dess medarbetare skall åtnjuta allmänhetens förtroende.

Innan Saltsjöbadsandan på 1930-talet blev ett etablerat begrepp på svensk arbetsmarknad hade Journalistförbundets medlemmar medverkat till att skapa pressetiska regler för att höja kårens och pressens anseende. I dag är Journalistförbundet en av huvudmännen bakom pressens självsanerande system. Journalistförbundet och Tidningsutgivarna är likvärdiga parter i Pressens Samarbetsnämnd.

Tidningsutgivarna – och även utgivarna av tidskrifter – betalar huvuddelen av kostnaderna för dagens system med Allmänhetens Pressombudsman och Pressens Opinionsnämnd. Journalistförbundets ekonomiska bidrag är av symbolisk karaktär. Men kvar står att Journalistförbundet är en likvärdig

part när det gäller att utforma det pressetiska regelverket eller att utse Allmänhetens Pressombudsman.

Utländska åhörare blir oftast förvånade över att arbetsgivare och arbetstagare som jämbördiga parter gemensamt kan svara för en så grannlaga uppgift som pressens självsanering, samtidigt som branschen står för kostnaderna. I mer patriarkala strukturer framstår den svenska ordningen som lätt exotisk.

Mitt intryck är att även en del svenska tidningsutgivare på senare tid börjat finna systemet lätt exotiskt. Det är uppenbart att samarbetet med Journalistförbundet i olika branschfrågor börjat gnissla. Den så kallade Textreklamkommittén har på Tidningsutgivarnas initiativ avvecklats. Det gemensamt drivna Pressinstitutet för viss vidareutbildning av journalister har också avvecklats och Tidningsutgivarna har beslutat att driva en sådan verksamhet i egen regi.

Om vi gör tankeexperimentet att den svenska pressens självsaneringssystem skulle byggas upp från grunden år 2006 är det ytterst osannolikt att arbetsgivare och arbetstagare likvärdigt skulle dela på ansvar och inflytande. Saltsjöbadsandans epok är över.

Förmodligen skulle en majoritet inom Tidningsutgivarna resonera på följande sätt. Ansvarige utgivaren utses av ägaren och bär det yttersta ansvaret för allt som publiceras. Pressetiken syftar till att undvika publicitetsskador. Utgivaren ansvarar för den journalistiska kvaliteten på det som offentliggörs. Den anställde journalisten representerar tidningen och utför sitt arbete inom givna ramar. När fel påtalas efter publiceringen och ansvar utkrävs via självsaneringens »hedersdomstol« eller genom en tryckfrihetsrättegång är det utgivaren och ingen annan som är den svarande. Dessutom är det utgivarsidan som står för så gott som hela kostnaden för pressens självsanering. Slutsatsen blir att den part som ytterst ansvarar för verksamheten och betalar den också skall styra den.

Den engelska motsvarigheten till Pressens Opinionsnämnd

heter Press Complaints Commission, PCC. I den återfinns ledande samhällsrepresentanter och tidningsutgivare/redaktörer. Allt talar för att det skulle bli en liknande modell i Sverige vid en »omstart«.

Denna modell utesluter inte att det skulle kunna finnas ett samråd mellan Journalistförbundet, Publicistklubben och arbetsgivarsidan med tidnings- och tidskriftsutgivare samt radio- och tv-företagen i fråga om bland annat de etiska spelreglerna. Tvånget att uppnå enighet om synen på pressetiken försvinner ju då huvudmannaskapet för medievärldens »hedersdomstol« helt och hållet är en utgivarfråga. Man kan därför inte utesluta att utgivarsidan ensidigt utformar de etiska regler som redaktionerna skall arbeta efter och som »hedersdomstolen« har som ledstjärna då den bedömer om en tidning avvikit från god publicistisk sed.

Yrkesetiken blir en utgivarfråga

Yrkesetiken handlar om journalisternas uppträdande under insamlandet av material som kan resultera i en publicering. Efter publiceringen bär utgivaren hela ansvaret för journalistens arbetsinsats i form av till exempel en artikel med kontroversiella uppgifter. Men journalisten bär ett personligt ansvar för hur han agerar när han före publiceringen skaffar informationen. Nyligen blev till exempel en journalist anklagad för att ha utgivit sig för att vara polis då han samlade uppgifter om ett brott. Det är journalisten och inte utgivaren som då blir åtalad.

Hittills har vi haft den egendomliga ordningen att enskilda personer som vill klaga över journalisters yrkesetik får göra detta hos en nämnd som sorterar direkt under journalisternas fackliga organisation. Detta kan leda till intressekonflikter. Journalistförbundets uppgift är självfallet att försvara en medlem som kan hotas av avsked för att ha brutit mot yrkesetiken; samtidigt skall förbundet genom sin Yrkesetiska nämnd

göra en objektiv och opartisk bedömning av fallet efter anmälan från en drabbad, enskild person. Man kan till och med tänka sig att arbetsgivaren använder sig av ett gentemot journalisten kritiskt utlåtande från Yrkesetiska nämnden i den fortsatta prövningen av omplacering eller avsked.

Det vore på likartat sätt fel om Tidningsutgivarna i egen regi drev en yrkesetisk nämnd som skulle behandla allmänhetens klagomål. Den klagande allmänheten kunde inte förutsätta en opartisk behandling om Tidningsutgivarna kunde föra centrala förhandlingar med Journalistförbundet i frågan. Allt talar för att de yrkesetiska frågorna på samma sätt som de pressetiska bör behandlas av en fristående instans som inte direkt representerar någon av parterna.

Detta hindrar givetvis inte Journalistförbundet att ha kvar en yrkesetisk nämnd eller disciplinkommitté för internt bruk för att till exempel bedöma om en medlem har uppträtt på ett sätt som strider mot förbundets normer så att denne bör varnas eller till och med uteslutas ur förbundet.

Även om den ansvarige utgivaren inte är juridiskt ansvarig för yrkesetiska övertramp från medarbetarnas sida, bär denne i rollen som chefredaktör eller redaktionschef ett övergripande ansvar för dessa. Den anställde journalisten representerar sin redaktion och om ett grovt övertramp äger rum är det i första hand tidningen som skadas prestigemässigt och ekonomiskt. I praktiken ägnar sig en redaktionsledning med samma självklarhet åt yrkesetiska som pressetiska frågor. Och den enskilde journalisten är i sitt arbete för tidningen skyldig att följa redaktionsledningens riktlinjer och redaktionens »huspolicy«.

I teorin kan man tänka sig att en skrupelfri redaktionsledning uppmanar en medarbetare att utge sig för att vara polis eller att begå ett olaga intrång eller att försöka stjäla ett dokument med stort nyhetsvärde. Jag tror inte att detta någonsin förekommer i levande livet, men skulle det ske har journalisten både rätt och skyldighet att vägra; som anställd kan han hänvisa till kollektivavtalet och som medborgare kan han hänvi-

sa till lagboken. I praktiken torde övertrampen begås på grund av okunnighet eller därför att hungriga reportrar tar ut svängarna i sin iver att prestera ett bra och uppmärksammat arbetsresultat.

Mot denna bakgrund vågar jag påstå att om branschen år 2006 börjar från nollpunkten i vårt tänkta scenario, ja, då tar utgivarna ett fastare grepp om yrkesetiken. Det innebär att den nya »hedersdomstolen« – med utgivarsidan som huvudman – får ett utvidgat mandat och börjar behandla allmänhetens klagomål på detta område. Det innebär också att redaktionsledningens faktiska – om än inte juridiska – ansvar blir tydliggjort inför allmänhet och statsmakt.

Gemensam »hedersdomstol« för pressen och radio/tv

Det etiska regelverket för journalistisk och publicistisk verksamhet i Sverige har titeln »Spelregler för press, radio och tv«. Reglerna gäller alltså för alla de stora mediesektorerna i landet. Allmänhetens Pressombudsman och Pressens Opinionsnämnd har till uppgift att vaka över att pressen – alla former av periodiska skrifter – följer dessa spelregler. Men det finns inte någon motsvarande instans som bedömer om reglerna följs av radio och tv.

Vad betyder det då att bland andra Sveriges Television beslutat att reglerna skall gälla för den egna verksamheten? Det är en avsiktsförklaring – ett »letter of intent«. Jo, det innebär att företaget lovar att följa självsaneringens etikregler i den mån dessa är förenliga med sändningstillstånd och radio- och tv-lagen.

Granskningsnämnden för radio och tv är en statlig myndighet som har att vaka över att radio- och tv-företagen följer lag och avtal med staten. Eftersom det sägs redan i titeln att de frivilligt antagna spelreglerna gäller även för radio och tv hän-

der det ganska ofta att upprörda medborgare gör en anmälan till Granskningsnämnden och hänvisar till etikreglerna. När Granskningsnämnden behandlar anmälan bortser den emellertid fullständigt från spelreglerna. Här beaktas enbart lag och sändningstillstånd. Förvaltningslagen tillåter inte en myndighet att basera sina beslut på en privat regelsamling.

Jag har full förståelse för att den vanlige medborgaren inte kan hänga med i detta dualistiska system!

Hur kommer det sig då att fria svenska medier som arbetar under likartat grundlagsskydd – Tryckfrihetsförordningen respektive Yttrandefrihetsgrundlagen – behandlas på så skilda sätt? Jo, pressen har en tvåhundraårig tradition med etableringsfrihet och enskilt ägda tidningar. Självsaneringen var från början en ren pressangelägenhet av den enkla anledningen att den tillkom före uppkomsten av radio och tv.

Radio och tv bygger på jämförelsevis sen teknik och dessa företag var ursprungligen statsägda monopol. Av politiska och tekniska skäl – trängseln i etern – har det på detta område inte rått etableringsfrihet. Det var naturligt att ett statligt monopolföretag kontrollerades av en statlig myndighet: Radionämnden som sedan omvandlades till Granskningsnämnden för radio och tv.

Nu har bilden förändrats. Det finns en rad privatägda radio- och tv-företag i Sverige. Men dessa privatägda företag har fått lära sig att staten lägger sig i en rad frågor som att inte visa kraftigt våld i tv innan barnen lagt sig, när reklamavbrotten skall göras i långfilmer och hur långa de får vara.

Men låt oss återvända till vårt scenario där svenska medier i all hast under 2006 skulle bygga upp ett nytt självsaneringssystem. Då skulle de historiskt betingade skillnaderna mellan å ena sidan det gamla, tryckta ordet och å andra sidan de senare etermedierna vara inaktuella. I detta läge skulle det vara högst naturligt att inrätta en etisk nämnd som omfattar alla de medier som ansluter sig till de pressetiska spelreglerna.

Detta innebär inte att Granskningsnämnden för radio och

tv skulle läggas ner. Alla frågor om reklamtidens längd, sponsormeddelandenas utformning, otillbörligt gynnande etc kvarstår. Men bedömningen av den journalistiska etiken och det journalistiska hantverket skulle hamna hos den nya medienämnden. Sannolikt skulle denna vara uppdelad på två avdelningar, en för det tryckta ordet, en för etermedierna.

Hittills har det funnits två starka motiv för att inte skapa en gemensam »hedersdomstol« för alla medier som står bakom det pressetiska regelsystemet. Det ena har varit klart uttalat, det andra har varit underförstått.

Tidningsutgivarna har förklarat att de inte vill sätta sig i samma båt som etermedierna eftersom de bortsett från de medieetiska frågorna är så styrda av statsmakten. Om ett gemensamt självsaneringssystem havererar är det risk för att inte bara etermedierna utan även pressen hamnar under en statlig myndighets kontroll.

Det andra, »tysta« motivet har varit att etermedierna, med vanan att styras av statsmaktens villkor, har saknat viljan att avsätta tid och pengar för att i egen regi kontrollera den etiska kvaliteten. Självsanering är ju inte bara ett vackert ord, det kostar en del både i form av organisatoriska ansträngningar och reda pengar för de berörda medierna.

TV4 har då och då uttryckt sitt missnöje med Granskningsnämndens beslut, men hittills har företaget inte ansett det vara mödan värt att i samråd med public service-företagen skapa ett självsaneringsalternativ till den statliga Granskningsnämnden när det gäller medieetiken.

I vår tänkta situation med att förutsättningslöst börja om är det troligt att Tidningsutgivarna skulle övervinna sin oro för att sätta sig i samma båt som de mer kontrollerade etermedierna. I Norge har man för övrigt ett system där pressens självsaneringsorgan numera även bedömer radio och tv. Därför torde det inte vara svårt att förmå den svenska regeringen att utforma sändningstillstånden så att Sveriges Television och Sveriges Radio kunde ansluta sig till en självsaneringsmodell. Det hand-

lar ju också om att förändra Granskningsnämndens verksamhet när etikfrågorna flyttas.

Den reklamfinansierade kanalen TV4 har ett svårare val. Å ena sidan borde den som privatägd kanal markera sitt oberoende gentemot staten genom att sopa rent framför egen dörr och liksom tidningarna föredra ett system med självkontroll. Å andra sidan konkurrerar TV4 med svenskspråkiga kanaler som sänds från utlandet och därmed inte prövas av vare sig Granskningsnämnden eller en tänkt Medienämnd.

Av två onda ting väljer man det mindre onda. Frågan är då vilket alternativ som medför de största restriktionerna för TV4. Om TV4 gör bedömningen att självsaneringsalternativet medför fler restriktioner och extra kostnader jämfört med att enbart sortera under den mer stelbenta Granskningsnämnden, ja, då bör nog TV4 strunta i principerna och med tanke på de ohämmade konkurrenterna från utlandet hålla fast vid myndighetskontrollen.

En frispråkig Medienämnd

Av tidigare avsnitt i denna fantasifulla betraktelse har framgått att mediebranschen oförväget inrättar en Allmänhetens Medieombudsman, MO, och Mediernas Opinionsnämnd, MON. I denna opinionsnämnd sitter alltså enbart framstående personer som representerar allmänheten och några utgivare.

Några av de framträdande personerna från allmänheten bör vara kvalificerade jurister med höga domarbefattningar. I den nuvarande Pressens Opinionsnämnd är domarna ordförande och det präglar nämndens arbete. Ordföranden i Pressens Opinionsnämnd gör inga färgstarka inlägg i mediedebatten. I den mån ordföranden yttrar sig offentligt är det för att stillsamt försvara eller förklara ett kritiserat beslut.

Men i den tänkta medienämnden bör en färgstark utgivare – om en sådan är tillgänglig, tyvärr blir färglösheten allt van-

ligare inom skrået – eller en lysande kulturperson vara ordförande. Allmänhetens Medieombudsman fattar beslut rörande de flesta anmälningar och nämnden sysslar i första hand med principiellt viktiga frågor. Den är ingen domstol och genom att dess främste representant heller inte är domare till yrket framstår den inte som en domstol.

Medienämnden skall inte enbart fatta beslut om faktiska anmälningar, utan även kunna göra vägledande uttalanden i aktuella frågor av stort allmänt intresse. Detta innebär också att nämnden kan uttala sig om behovet av nya spelregler, alternativt meddela att den tänker ändra praxis inom ramen för allmänt hållna spelregler.

I Norge bedömer motsvarigheten till Pressens Opinionsnämnd – Pressens Faglige Udvalg – även radio och tv; i Danmark har pressetiken blivit en statlig angelägenhet som sorterar under justitieministern; i Storbritannien kommenterar ordföranden i Press Complaints Commission mediala stridsfrågor. Våra grannländer har valt andra lösningar på problemet med mediernas självsanering.

Sverige skall naturligtvis välja sin egen modell. Frågan är dock i vilken utsträckning vi verkligen valt dagens system – eller om vi inte i första hand ärvt det?

Hans-Gunnar Axberger

16. Tredje statsmaktens framtid

Ombedd att diskutera etiken inom dagens medier vill jag börja med de grundförutsättningar av inte minst konstitutionell art, som så ofta tas för givna att de nästan glöms bort, när journalistikens och mediernas villkor debatteras.

Journalistik

En definition på journalistik finns i Nationalencyklopedin:

> JOURNALISTIK, benämning på såväl insamling, urval, bearbetning och presentation av material i massmedier som på resultatet av denna verksamhet: det redaktionella innehållet i medierna. Journalistik avser att beskriva och kommentera händelser och förhållanden i samtiden; den skiljer sig från skönlitteratur genom att inte syssla med fiktion och från vetenskapligt arbete genom krav på aktualitet.

Till detta kan fogas att journalistik är en fri syssla; det är inget skarpt avgränsat yrke. Den verksamhet som består i att ta fram medieinnehåll kan bedrivas av vem som helst. Var och en kan också publicera ett sådant innehåll och kalla det journalistik. Det har betydelse när man diskuterar vilka normer som skall gälla för journalistiken och i vilken utsträckning den kan regleras. Den journalistiska verksamheten är intill symbios förknippad med grundlagsskyddet för yttrandefriheten, vilket sätter påtagliga gränser för regleringsmöjligheterna.

I Sverige har journalistikens roll diskuterats i officiella sammanhang som en del av mediepolitiken. Offentliga utredningar och även riksdagen har då beskrivit mediernas samhällsfunktion från ungefär följande utgångspunkter:

- Informationsfunktionen – medierna skall samla in, välja ut och sprida information som samhällets aktörer och medborgare i övrigt behöver.
- Kommentarfunktionen – medierna skall själva och genom att ge plats åt andra fortlöpande kommentera och debattera det som sker i samhället.
- Granskningsfunktionen – medierna skall granska hur det allmännas företrädare, myndigheter och andra inflytelserika personer och institutioner utför sina sysslor.

Som antytts hindrar yttrandefrihetsregleringen staten och lagstiftaren från att göra dessa mediepolitiska mål till en skarp reglering, med krav på journalister och medier att »uppfylla målen«.

Yttrande- och pressfrihet: tredje statsmakten

Garantierna för den enskildes yttrandefrihet gäller för massmedierna och utgör ett rättsligt fundament för deras verksamhet. En del av dessa garantier tar sikte på mediernas verksamhet – reglerna om etableringsfrihet, till exempel – men till största delen är dessa utformade med den enskilda människan och hennes yttrandefrihet i fokus. I praktiken ter det sig ofta på motsatt sätt, dvs. som om dessa garantier är till för pressen och de övriga massmedierna.

Man skulle önska sig att det vore möjligt att skilja mellan individers yttrandefrihet och pressfrihet. En hel del av det som i dagens »medialiserade« värld kan upplevas som missförhållanden skulle man kunna tänka sig hanterat genom reglering-

ar gentemot massmedierna. Men det förutsätter att dessa kan avgränsas och det är inte möjligt när den allmänna yttrandefriheten och pressfriheten är integrerade i en och samma rättsliga reglering. Och det är svårt att se annat än att de måste vara integrerade. I demokratier är det till exempel fundamentalt att journalistyrket är fritt; det är ett ofrihetens kännemärke att endast tillåta »licensierade« journalister eller att knyta rättsliga privilegier till den yrkesgruppen (eftersom det kräver att kretsen är sluten). Yttrandefriheten som en den enskildes fri- och rättighet gentemot statsmakten blir därmed också massmedieföretagens fri- och rättighet.

Yttrandefrihet är i sig en princip: friheten är huvudregeln, varje undantag kräver en grundlig motivering. Yttrandefriheten skyddas därutöver av ett antal rättsprinciper. De tre viktigaste, som torde erkännas i alla demokratier, är:

- Censurförbud. Censur betyder förhandsgranskning och utgör en tillståndsprövning. Den uppträder i allmänhet i administrativ form, dvs. den utförs av tjänstemän och inte av domare. Censuren – som följde som det naturligaste svar i världen på tryckpressens uppfinnande – blev ganska snart förhatlig; efter några hundra år avskaffades den, först i England och så småningom även i Sverige. Censur och censurliknande system brukar vara bland det första som befriade diktaturer gör sig av med; gör de inte det är de inte befriade. I många sammanhang är yttrandefrihet och frihet från censur samma sak. Det är alltså yttrandefrihetens första förutsättning.
- Etableringsfrihet. Förutom censur använde man sig historiskt av regleringar riktade mot tryckerierna för att kontrollera »pressen«. En i Sverige använd form var att helt enkelt belägga dem med tillståndskrav i form av s.k. privilegier att ge ut vissa lönsamma alster. Den som tryckte något misshagligt miste sitt privilegium; det kallades boktryckarcensur. Svaret på detta maktmissbruk blev etableringsfriheten.
- Källskydd. Principen om massmediernas rätt att skydda sina källor är, liksom censurförbudet och etableringsfrihe-

ten, allmänt erkänd i demokratiska stater, även om den är olika utvecklad. Den utgör ett indirekt konstitutionellt erkännande av att redaktioner kan göra anspråk på skydd för sin integritet och sin oberoende ställning.

I Sverige finns därutöver särskilda, för pressen exklusiva regler om juridiskt ansvarsutkrävande: ensamansvar, meddelarfrihet och särskilda rättegångsregler. Andra rättssystem har sina lösningar för att garantera full yttrandefrihet.

Sammantagna bildar dessa principer och de övriga grundlagsreglerna kring yttrandefriheten en konstitutionell plattform för det som kommit att kallas »tredje statsmakten«. (Det är inte en svensk metafor. På andra håll säger man »fjärde statsmakten«, eftersom talesättet bygger på Montesquieus maktdelningslära. Denna innefattade en tredelning, med den dömande makten som den tredje delen. Den har aldrig setts som självständig hos oss; dess plats har därför, inte utan symbolisk innebörd, intagits av det vi numera kallar massmedierna.) Härur kan pressfrihetens övergripande ställning som förutsättning för *en oberoende samhällelig funktion* härledas. Hilding Eek skrev i sin avhandling *Om tryckfriheten* (1942):

> Den tredje statsmakten är [...] i verkligheten mer än ett talesätt. [...] Tryckfriheten uppfattas alltså som en särskild författningsenlig kontrollmakt, avsedd att beakta såväl de politiska frågorna som lagarnas korrekta efterföljd från det allmännas sida.
>
> När en presskritik gör sig gällande icke blott mot den politiska utan även mot den byråkratiska (och den »dömande«) makten är detta därför ett av författningsstiftarna förutsatt och åsyftat förhållande. Pressen som »statsmakt« är icke blott en faktisk företeelse, [...] utan i viss mån även vad man kallar en »rättslig« sådan. [...]
>
> Tryckfriheten, som genom författningsinstitutionerna och författningsmakternas utformning »garanteras«, bildar alltså själv en »statsmakt«.

Etik – medieetik

Etik är numera detsamma som en systematiserad moral. Om moralen är den enskildes sak, är etiken ofta en yrkesgrupps eller en branschs sätt att förhålla sig till gemensamma moraliska dilemman. Etiken blir därför mer principiellt normativ än moralen. Det är vanligt att den formuleras i en kod av något slag, varvid den i praktiken närmar sig normer av den art som finns i rättsordningen.

Den just beskrivna synen på yttrandefriheten och medierna som en tredje eller fjärde statsmakt – som alltså har konstitutionell rättslig grund – bildar också utgångspunkten för den rätt väl utvecklade etik som genomsyrar journalistiken och mediernas verksamhet. Denna etik är nära förknippad med tryck- och yttrandefrihetens historiska ideal. I sin idealistiska tappning är dess funktion att den vidsträckta friheten skall hanteras på ett ansvarsfullt sätt, så att friheten inte »missbrukas«. Press- och annan medieetik tar sig därvid olika uttryck, dels som *ren yrkesetik*, dels som *reglerad etik*.

Medieetik som ren yrkesetik kan jämföras med t.ex. läkaretiken. Det finns besvärliga moralfrågor inbyggda i verksamheten och yrkesrollen. De är kända sedan länge och har givit upphov till vad man kanske skulle kunna våga kalla en »diskurs«, en ständigt pågående diskussion med ett antal upptrampade stigar som kretsar kring normativa principer. Andra grupper som håller sig med en sådan etisk diskurs är exempelvis forskare och advokater.

Typiska medieetiska grundfrågor gäller förhållandet till sanningen, hänsynen till dem man rapporterar om, plikter gentemot läsare/lyssnare/tittare och krav på journalistiskt och redaktionellt oberoende. Den litteratur, forskning och debatt som berör dessa ämnen i vid mening är ofantlig och oöverskådlig, inte minst inom medierna själva.

Den reglerade pressetiken har lämnat den fria diskursen, formulerat en kod och överlämnat dess tillämpning till särskilt

utsedda organ. Det är framför allt ett svenskt fenomen, även om det finns liknande motsvarigheter på en del andra håll, dock ingenstans med så långtgående rättsliknande befogenheter. I Sverige finns ett pressetiskt regelverk, där en del normativa principer från den rena yrkesetiken återfinns. Men dess kärna gäller förhållandet mellan pressen och omskrivna personer. Utifrån regelverket bedömer Allmänhetens Pressombudsman och Pressens Opinionsnämnd s.k. publicitetsskador och tar i enskilda fall ställning till avvägningen mellan sådana skador och allmänintresset. Under inspiration från detta system, i kombination med det historiska statliga monopolet på radio- och televisionsområdet, har en besläktad ordning vuxit fram för public service-mediernas del. Även den bygger på värderingar från den grundläggande medieetiken, här dock begränsad av de särskilda krav som följer av den roll staten har på det området, vilket till exempel medför krav på opartiskhet (ett krav som är främmande för pressetiken).

Medieetikens dogmatiska utgångspunkt

Den dogmatiska medieetiska utgångspunkten är att framtagen information skall publiceras. Den är för medieetiken vad den hippokratiska normen om att läkarens roll är att bota och lindra är för sjukvården. Detta är vedertaget inom all journalistik, i de länder med vilka det finns anledning för en demokratisk rättsstat att jämföra sig. I England finns talesättet »Publish and be damned!« som ett journalistiskt motto, dvs. det är journalistens uppgift att publicera och ta den (fördömande) kritik som kan bli följden. I USA uttrycks motsvarande credo ofta i termer av »the public's right to know«, med innebörden att det journalisten funnit värt att ta reda på, det har allmänheten också rätt att få veta. Denna »publiceringsinstinkt« är inte lika starkt utvecklad i Sverige, där det många gånger framskymtar en föreställning om att mediernas roll är av mer social karaktär. Men den kommer till uttryck i portalbestämmelsen till

de pressetiska regler som den svenska tidningsbranschen tillämpar:

> Press, tv och radio skall ha största frihet inom ramen för tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen för att kunna tjäna som nyhetsförmedlare och som granskare av samhällslivet. Härvid gäller dock att skydda enskilda mot oförskyllt lidande genom publicitet.
>
> Etiken tar sig inte i första hand uttryck i en formell regeltillämpning utan i en ansvarig hållning inför den publicistiska uppgiften. De etiska reglerna för press, radio och tv skall vara ett stöd för den hållningen.

En förutsättning för denna hållning är oberoende. Det är en del av yrkesetiken att slå vakt om den journalistiska verksamhetens fristående ställning i förhållandet till alla former av makt- och intressecentra i samhället. Framför allt är oberoendet från staten viktigt. Det har sin grund i funktionen som »tredje statsmakt«, men utgör också en förutsättning för att vinna läsarnas, lyssnarnas och tittarnas förtroende.

Plikter, konflikter och beroendeförhållanden

Medier och journalister har inga från omvärlden ålagda skyldigheter, förutom att hålla sig inom de vida gränser yttrandefrihetslagstiftningen stakar ut. Det finns en föreställning om ett uppdrag, med informations-, kommentars- och gransknings-funktioner. Men det får ses som en allmän samhällelig önskan och en ledstjärna för mediepolitiken, till exempel vid lagstiftningen om radio och tv, presstöd, journalistutbildning m.m. Den funktion som yttrandefriheten och massmedierna skall fylla medför inga egentliga plikter och ingen rätt för staten att ställa krav. Tvärtom, sådana krav skulle i sig själva strida mot de grundläggande konstitutionella garantierna.

Från etisk synpunkt finns sådant som sannolikt upplevs som plikter. Den starkaste enskilda yrkesetiska plikten torde vara

den upplevda skyldigheten att aldrig röja anonyma källor. Det illustreras med jämna mellanrum av att enskilda journalister är beredda att gå långt, ibland ända in i fängelse, för att upprätthålla källskyddet.

»Publiceringsplikten« är som sagt den grundläggande dogmen. Den skapar i sin ensidighet förstås omedelbara etiska bekymmer. Allt kan inte publiceras – i vart fall inte hur som helst; avvägningar måste till. Att pressetiken är så livligt omdiskuterad hänger samman med att den innehåller genuina etiska problem. Sådana karakteriseras av att starka och allmänt erkända intressen ställs mot varandra, utan att avvägningen dem emellan kan ske med hjälp av en mekanisk normtillämpning. Konflikten mellan »publiceringsplikten« och kravet på hänsyn till dess konsekvenser vid en enskild publicering kompliceras dessutom av att ett abstrakt intresse ställs mot ett konkret. Det är mänskligt att i sådana konflikter ta ställning till förmån för till exempel det konkreta lidande som en publicering skulle kunna medföra, men det är inte säkert att det är etiskt. I vart fall är det inte etiskt att göra det till en vana.

Även kravet på oberoende ställning skapar sådant som bör uppfattas som plikter, till exempel skyldigheten att betala för sig själv och inte låta sig bjudas av parter som har intresse i vad som sedan rapporteras. Det finns också ett påtagligt socialt tryck inom mediebranschen mot den som bryter mot principer av detta slag. Det illustreras i branschmediernas återkommande granskningar kring sådana fenomen (»bjudjournalistik« eller »checkboksjournalistik«, till exempel).

Det kommersiella beroendet

Massmedier är den verksamhetsform i vilken journalistik bedrivs, produceras och sprids. Med ett lite finare ord kallas det även publicistik. Karakteristiskt för renodlad publicistik är att den i sig själv sällan är ekonomiskt bärkraftig (bokutgivning undantagen). Trots ett stort intresse för både produktion och

konsumtion saknas det i allmänhet ekonomiska förutsättningar att på den fria marknaden bedriva rent publicistisk verksamhet. Människor – konsumenterna – är helt enkelt inte beredda att betala vad det kostar. Det gäller generellt, men i högre grad ju mindre marknad/språkområde det rör sig om.

Massmedierna måste alltså finansiera sin verksamhet på annat sätt än enbart via betalning för journalistiken. Om man bortser från finansiering från det allmänna och sådan ideell publicistisk verksamhet som undantagsvis förekommer, har reklam – annonser – varit den inkomstkälla vilken först pressen, sedan fria radio- och tv-stationer och nu nätbaserade medier använt sig av för att över huvud taget kunna bedriva journalistik. Journalistiken är alltså i dubbel mening beroende av kommersiella marknader för sin existens: dels för att kunna sälja sitt innehåll, dels för att kunna sälja annonser. Journalistik är därmed ett påtagligt kommersiellt fenomen – och måste så vara, om den skall bedrivas oberoende av statliga subsidier.

Pressen misstänkliggörs ofta från denna utgångspunkt (»ger bara läsarna vad läsarna vill ha«, heter det ofta om tidningar, när de kritiseras för underhållning och ytlighet). Det är emellertid ett sunt beroendeförhållande. Genom beroendet av läsarna tvingas pressen till ett oberoende av skilda särintressen; oberoendet är ett mycket starkt marknadsargument för en tidning. Samtidigt är det förstås riktigt att det kommersiella beroendet skapar kommersiella produkter, varav åtskilliga är ytliga och en del vulgära. På samma sätt som på den ekonomiska »marknaden« i övrigt skapas här åtskilligt som ter sig umbärligt. Frågan är om det vulgära och umbärliga kan skäras bort på ett så kliniskt sätt, att inga vitala delar berörs. Hittills har ingen sådan kirurgisk metod setts till. Det är med yttrandefriheten som med marknadsekonomin – den producerar stora mängder skräp, men också mer frihet än något annat system vi känner till.

Mediernas beroende av sina finansiärer är problematiskt. Medieföretag arbetar i allmänhet med att hålla isär sina annonsavdelningar från redaktionen, just därför att man är med-

veten om risken för ett otillbörligt inflytande. Tanken är att en självständig redaktion skall ha kraft att hålla emot om en annonsdirektör skulle försöka påverka det publicistiska innehållet med hänvisning till möjligheten att få annonsintäkter. Den ekonomiska logiken talar för att detta ibland måste vara svårt. Yrkesetiken fyller därvid en viktig funktion som motvikt.

För public service-medierna gäller beroendet i stället staten. Programverksamheten i dessa företag är naturligtvis inte oberoende av staten. Tvärtom, beroendet är mycket starkt, även om åtskilligt görs för att värna det journalistiska arbetets integritet. Konstruktionen är från konstitutionell synpunkt paradoxal, i det den innefattar tanken att staten finansierar en verksamhet som bl.a. kritiskt skall granska just staten. Det fungerar emellertid ganska väl. Ett skäl till att det gör det torde vara att idealen från den »rena medieetiken« präglar det journalistiska arbetet, oavsett i vilken form det bedrivs. Det är helt enkelt svårt (men förstås inte omöjligt) att göra journalister till lakejer, på samma sätt som det är svårt (men förstås inte omöjligt) att förmå läkare att tjäna andra än sina patienter. I bägge fallen beror det på respektive kårs yrkesetik, vilket illustrerar vikten av en sådan.

Två sammantagna utgångspunkter och ett ambivalent partnerskap

För att sammanfatta: Medier är den form i vilken journalistiskt arbete kommer till uttryck. Journalistik är insamling, urval, bearbetning och presentation av fakta och budskap av olika slag. Journalistik är ett yrke men sysslan kan bedrivas av vem som helst, eftersom motsatsen skulle innebära en svårgenomförbar begränsning av den medborgerliga yttrandefriheten. Yttrandefriheten är en del av statens konstitution, där den utgör förutsättningen för en tredje statsmakt. Den tredje statsmaktens funktion är att vara en öppen arena, där envar skall kunna framföra fakta och budskap av olika slag. På så sätt ga-

ranteras ett fritt flöde av information i samhället. Det är i sin tur en förutsättning för att medborgarna ska kunna bilda sig egna självständiga uppfattningar som grund för sitt deltagande i de demokratiska processerna. De flesta begränsningar av yttrandefriheten riskerar att störa denna funktion; att på något sätt förbehålla journalistisk verksamhet för vissa grupper eller individer skulle uppenbart störa den. – Medieetiken skall ses mot denna bakgrund, som är dess första utgångspunkt.

Den ska också ses mot bakgrund av att tredje statsmaktsfunktionen är (i stort sett) »ofinansierad«. Statens åtagande är att avhålla sig från begränsande lagstiftning (*Congress shall make no law* [...] *abridging the freedom of speech or of the press*, som det heter i den amerikanska konstitutionens berömda första tillägg, vilket i sin korthet uttömmande reglerar det som hos oss uttrycks i bortåt tvåhundra paragrafer i tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen). Däremot anslås (i stort sett) inga allmänna medel till den samhällsnyttiga verksamhet som förutsätts komma till stånd när staten håller sig borta. Tanken är förstås att detta skulle strida mot grundidén; oberoende förutsätter ekonomisk självständighet. Alltså måste tredje statsmakten söka sin lycka på marknaden och bli en kommersiell statsmakt. – Det är medieetikens andra utgångspunkt.

Därmed är partnerskapet mellan bokstäver och siffror etablerat, mellan publicister och affärsmän, mellan gungor och karuseller, mellan det angelägna och det lättviktiga, mellan allmänintresset och det allmänheten är intresserad av.

Dagens pressetik

Den reglerade pressetiken har gamla rötter. För ett knappt sekel sedan inrättades en pressens opinionsnämnd som hedersdomstol. Vårt nuvarande system härrör dock från sent sextiotal. Det tillkom i ett skede då pressen ifrågasattes från politiskt

håll. Det skrevs riksdagsmotioner med krav på en skärpt rättslig reglering, bland annat fanns tankar om att förstatliga opinionsnämnden. Tidningsutgivarna tog detta på allvar. Resultatet blev bland annat inrättandet av en »Allmänhetens Pressombudsman«, skärpta regler och införandet av en straffavgift för den som bröt mot dem. I stort sett kan man säga att dessa skärpningar kom till som ett svar på politiskt uttalade krav.[1]

Det system som kom till har väsentliga likheter med en rättslig reglering. Det innehåller uttryckliga regler, det finns en »åklagare« (PO) och en domstol (PON), som kan utdöma straff (avgift och publicering av »dom«). Men det finns även skillnader. Den viktigaste är att systemet bara binder dem som är medlemmar i de organisationer som står bakom det. Rättssystemet genom Högsta domstolen markerade regleringens »privata« karaktär i ett prejudikat från 1973. Ursprungligen fanns en regel som sa att den som klagat till PO var förbjuden att senare föra talan om samma sak i domstol. Högsta Domstolen underkände den regeln.

Den reglerade pressetiken är inriktad på att skydda enskilda mot publicitetsskador. Det sker genom att tidningar som vållar sådana skador utan att skadan uppvägs av ett allmänintresse kan klandras för brott mot reglerna. Klander kan ofta undvikas genom publicering av genmälen, något som reglerna starkt uppmuntrar.

Genom fokuseringen på publicitetsskador för enskilda täcker den reglerade pressetiken in mycket av det som är mest etiskt känsligt i publicistisk verksamhet. Samtidigt är det åtskilligt som inte täcks. Eftersom prövningen endast gäller identifierade personer kan exempelvis inte mer allmänt främlingsfientlig journalistik komma under prövning, trots att det finns en pressetisk regel om detta (regel 10, som handlar om etniskt ursprung, kön, nationalitet, religiös åskådning och sexuell läggning m.m.). Om en tidning skulle publicera karikatyrer som kränker en etnisk eller religiös grupp, skulle det alltså inte kunna tas upp av PO.

Samma iakttagelser kan göras beträffande andra regler, som att felaktiga sakuppgifter skall rättas, att rubriker skall ha täckning i texten etc; de kan bara föranleda sanktion om de föranleder publicitetsskada för en utpekad person.

Den viktigaste skillnaden mellan pressetik i vid mening och dess i Sverige reglerade variant är att den senare bara handlar om det som publiceras och inte andra delar av det journalistiska arbetet. Därmed utesluts mycket av det som allmänt uppfattas som etiskt problematiskt inom journalistiken. Det gäller skyldigheter som att

- Arbeta öppet, dvs. tala om att man är journalist och informera om sitt ärende,
- Respektera enskilda människors integritet och privatliv, inte bara vid publicering, utan även i arbetet i övrigt.

Det finns relativt väl utvecklade etiska principer att falla tillbaka på i bägge dessa hänseenden, bland annat beträffande så kallat wallraffande. Men man kan alltså inte för PO:s prövning anmäla att en journalist som ljugit om vem han arbetar för, att han sökt information hos ett barn till en känd person, »belägrat« någons hem, fotograferat in genom ett fönster till en privatbostad osv.

Reformbehov

Dagens ordning infördes 1970. Den är sedan dess till sina grunder oförändrad. Justeringar i reglerna har skett till och från, men det övervägande intrycket är oföränderlighet. Det gäller även verksamheten. En titt i PO:s årsberättelser visar att antalet klagomål ligger stabilt mellan tre- och fyrahundra om året; inget utvecklingsmönster kan skönjas. För den som följt verksamheten över tid ter sig även klagomålens art och de överväganden de föranleder tämligen likartade; i varje fall är det svårt att se tydliga trender.

PO och opinionsnämnden för en ganska undanskymd tillvaro. Anmälningar och avgöranden är inga stort uppmärksammade händelser; de flesta uppmärksammas inte alls. Det betyder inte att verksamheten saknar betydelse. För dem som berörs – anmälare och tidningsutgivare – är prövningen engagerande och det är viktigt hur det går. Enskilda som »får rätt« uppfattar ofta detta som en viktig upprättelse. För utgivare som klandras är fällningen en tagg som besvärar. Det är definitivt fel att tro att tidningar inte skulle bry sig om den pressetiska prövningen när de ställs inför den. Dessa bedömningar grundar jag på de inblickar jag regelmässigt får via kontakter med parter – anmälare, advokater och utgivare – som är indragna i PO-ärenden.

Jag anser alltså att den reglerade pressetiken, inklusive prövningarna av PO och i opinionsnämnden, fyller en funktion. Den fångar upp sådant som aldrig skulle kunna prövas inom ramen för rättssystemet men som likväl är viktigt att kunna få bedömt, inte minst med tanke på pressens starka rättsliga ställning. Samtidigt är en branschreglering som begränsar den konstitutionella avvägningen av yttrandefrihetens gränser problematisk och den bör inte träda i stället för det system som finns för rättslig prövning. Den roll det svenska självsaneringssystemet fyller är därvid ganska väl avvägd. Det skulle vara synd om det försvann.

Vitaliteten i dagens system är därvid ägnad att inge farhågor. Det är en produkt av ett samförstånds-Sverige, som inte heller är särskilt livskraftigt längre. De organisationer som står bakom det är inte längre lika samspelta. Den tyngsta parten är Tidningsutgivarna, som står för den helt övervägande delen av kostnaderna för verksamheten. Där verkar intresset vara ljumt för att utveckla den reglerade pressetiken. Det går i så fall väl ihop med hypotesen att systemet infördes mer av indirekt tvång än av frivillighet.

Den tydligaste bristen i det nuvarande självsaneringssystemet är att det inte hanterar klagomål mot mediers arbetsme-

toder. Sådant kan som framgått inte anmälas för självständig prövning. Det har inte saknats förändringspropåer. Nuvarande PO Olle Stenholm avslutar 2005 års årsberättelse med ett önskemål om att branschen anlägger en helhetssyn på vad som publiceras och hur arbetet som föregår publiceringen utförs. Det skulle medföra en utveckling och förändring av PO:s arbete, skriver Stenholm, och avslutar: »PO är redo.«

För egen del tycker jag att det skulle vara bra om de organ som ansvarar för press- och medieetik övervägde att ställa sig bakom ungefär följande normer och införlivade dem med den reglerade etiken.

- Dolda arbetsmetoder används bara när det finns konkreta omständigheter som tyder på att ett missförhållande av stort allmänintresse föreligger.
- Dolda arbetsmetoder används bara gentemot personer som intar en reell maktposition i samhället eller vars gärningar på annat sätt är av allmänintresse.
- Dolda arbetsmetoder får inte användas när motsvarande information kan tas fram på annat sätt.
- Det som framkommit vid dolt journalistiskt arbete ska brukas så att den som berörs tillfogas så liten integritetsskada som möjligt i förhållande till sakens allmänintresse.
- Journalister ska i sitt arbete respektera naturliga gränser för privatlivet. En persons uttalade önskan att inte bli besvärad av besök i sitt hem ska respekteras. Eftersökta personers familjemedlemmar ska lämnas i fred.
- Utgivaren har ett ansvar för de åtgärder underställda medarbetare vidtar i sitt arbete. Användande av dolda arbetsmetoder får inte förekomma utan att saken diskuterats med utgivaren och godkänts.

Det finns förvisso en del att diskutera kring form och avvägning. Men något borde gå att åstadkomma.

Framtiden

Det pressetiska granskningssystemet är en produkt av en snart svunnen tid. Tanken att Tidningsutgivarna och Journalistförbundet tillsammans med Publicistklubben skulle kunna samla sig till en ny reform av det slag som genomfördes i skarven mellan sextiotal och sjuttiotal ter sig inte näraliggande. Då ligger det nog närmare till hands med något slags statligt organiserad medienämnd. Det är inte uppenbart att det skulle vara en så stor förändring; det är samma kategori av »höga jurister« som presiderar i Pressens Opinionsnämnd och Granskningsnämnden och de resonerar på likartat sätt i bägge sammanhangen.

Det hålrum som finns i den svenska yttrandefrihetslagstiftningen där andra länder har ett integritetsskydd måste förr eller senare åtgärdas. Europadomstolens i och för sig tvivelaktiga rättstillämpning i målet mellan prinsessan Caroline av Monaco och tyska staten kan när som helst dyka upp i svensk domstol och måste då i princip följas. Ett sätt att hantera det är att ändra i den svenska grundlagen, ett annat kan vara att hänvisa till en uppstramad medienämnd.

Det kan vara ett misstag att tro att allt kommer att bli vad det varit. Yttrandefriheten som värde har svagare stöd i dag än för tjugofem år sedan. Debatten kring Muhammedbilderna har varit tänkvärd; inte så få har förordat en pragmatisk hållning och relativiserad yttrandefrihet. Allt fler anspråk på yttrandefrihetsinskränkningar motiveras av att människor och inte minst grupper känner sig kränkta av vad andra yttrar. Anspråk av det slaget är många gånger svåra att skilja från moraliska påbud om att vissa mer eller mindre anstötliga saker inte alls ska få uttalas, vilket är yttrandefrihetens motsats. En iakttagelse sedan »murens fall« är att behovet av fri- och rättigheter inte verkar betraktas som lika självklart, när det inte längre finns hot från avskräckande diktaturer att leva sig in i.

Pressen är också en annan än den varit. Dess historia har dominerats av olika aktörer under skilda epoker. En gång trycke-

rierna och deras ägare, senare de politiska rörelserna och deras företrädare, som avlöstes av de professionella publicisterna, vilka i vår tid motats ut av ekonomer och managementkonsulter. Om bokstäverna regerade på sextio- och sjuttiotalen, regerar siffrorna i dag. Tidningarna är delar i koncerner och fungerar som »varumärken« för en långt vidare verksamhet än den rent publicistiska. Inget ont i det, men publicisten som »content-provider« på den allmänna varumarknaden kan få svårt att motivera sin ställning som tredje statsmaktens banerförare. Om pressen inte längre levererar den nytta tredje statsmaktsprivilegierna förutsätter, måste andra vägar att nå den nyttan övervägas.

Public service, dvs. statligt organiserad och offentligt finansierad medieverksamhet, är förstås en sådan väg. Redan i dag kan det för svensk del hävdas att public service dominerar den centrala scenen på tredje statsmaktens arena. Sveriges Televisions lika fräcka som falska reklam »Fri television« är en provokation, som gör »den fria pressen« av i dag tämligen svarslös.

När statens ekonomer synar olika delar av de ekonomiska marknaderna och frågar sig var marknadens osynliga hand fungerar väl och kan få styra ostört och var den inte fungerar och därför måste regleras, talar man ibland om »marknadsmisslyckanden«. Kanske är hela tanken på den av staten välsignade yttrandefriheten som producent av de omistliga nyttigheter som vi förknippat med den tredje statsmakten helt enkelt på väg mot ett marknadsmisslyckande. Man ska nog inte utesluta det; utvecklingen i Sverige går åt det hållet, åtminstone för närvarande.

Det är också mitt svar på vad som är den viktigaste etiska frågan för dagens medier, nämligen den om vad de vill vara: tredje statsmakt eller vilka företag som helst. Det förra är antagligen intressantare, det senare mer lönsamt. Det förra kräver etik, det senare klarar sig med Svensk kod för bolagsstyrning.

Not

1. De nya reglernas tillkomsthistoria skildras i en artikelserie av Torbjörn von Krogh i Pressens Tidning, våren 2006.

Peter Danowsky

17. En advokats reflektioner

För en advokat kan det falla sig naturligt att i en diskussion om de etiska reglerna för press, tv och radio jämföra med de motsvarande regler som finns för advokatverksamhet: reglerna om god advokatsed. Under ganska många år har jag biträtt tidningsföretag i tryckfrihetsrättsliga och pressetiska ärenden. Inte sällan har jag förvånats över skönsmässigheten i de pressetiska bedömningarna. Då och då har det också funnits anledning att ställa frågan om det pressetiska förfarandet verkligen fyller något syfte.

Hittills har min uppfattning varit att både de pressetiska reglerna och förfarandet kan vara motiverat, även om det finns brister. Med antagandet att det inte är aktuellt att slopa det pressetiska systemet eller att göra en total förändring av det, gör jag nedanstående reflektioner.

Etik eller yrkesteknik

Att utforma etiska regler för en verksamhet är inte enkelt. Många hänsyn måste tas. Reglerna skall kunna ge en någorlunda konkret vägledning, men får inte vara alltför detaljerade. Alltför generella regler blir lätt abstrakta att de är svåra att tillämpa i en konkret situation. Med enbart generella regler som vägledning skulle en hänvisning till »magkänslan« kunna vara ett likvärdigt alternativ. Etiska regler måste vara utformade så att de tillgodoser rimliga krav på förutsebarhet. Den som utövar verksamheten, den som tar del av eller i den och den

som har att pröva om reglerna iakttagits, skall genom reglernas utformning ha ett tillräckligt underlag för att kunna pröva en åtgärd eller ett beteende i förhållande till reglernas innehåll.

Om den etiska vägledningen skall ges en praktisk tillämpning blir de med nödvändighet också yrkesregler. De kommer att uttrycka inte bara ett etiskt förhållningssätt, utan också ett förhållningssätt där intresset är krav på en professionell standard från mer yrkestekniska aspekter. Det får antas vara ett syfte hos den som utformar de etiska reglerna att bidra till att sätta just en professionell, yrkesteknisk standard, inte bara att formulera etiken.

Så har det till exempel blivit med de vägledande reglerna om god advokatsed. Dessa regler, som är förenade med ett disciplinärt förfarande, innehåller tydliga uttryck och anvisningar såväl för etik som för yrkesteknik och professionalism. Balansgången mellan yrkesetik och yrkesteknik finns i de utförliga advokatreglerna och den finns i de etiska reglerna för press, tv och radio.

Vid en läsning av publicitetsreglerna, ord för ord och regel för regel, finner man såväl ett etiskt förhållningssätt, som en professionell standard. Ett exempel på det senare är *Kontrollera sakuppgifter så noggrant som omständigheterna medger, även om de tidigare har publicerats*. Uppmaningen att kontrollera sakuppgifter anger ett krav på professionell standard. Annorlunda är det med den regel som anger *Visa alltid offren för brott och olyckor största möjliga hänsyn*. Här är det ett etiskt förhållningssätt som anges.

Vid en prövning av om en tidning i sitt arbete kontrollerat sakuppgifterna så noggrant som omständigheterna medgett, skulle det bli en tämligen konkret prövning av det journalistiska arbetet i det enskilda fallet. Vid prövningen av vilken hänsyn som tagits till ett offer för brott eller olycka är utgångspunkten en helt annan. Här blir det en fråga om att bestämma på ett någorlunda objektivt sätt vilken hänsynsnorm som skall gälla och därefter pröva om publiciteten möter den uppställda

normen. Här kan till exempel nyhetsvärdet och händelsens genomslag i andra medier vara av betydelse.

Den första av publicitetsreglerna anger: *Massmediernas roll i samhället och allmänhetens förtroende för dessa medier kräver korrekt och allsidig nyhetsförmedling*. Denna portal, som i konkreta fall synes svår att ha som utgångspunkt, uttrycker en viktig syn på massmediernas roll som samhällsföreteelse. Som tolkningsstöd skulle det anslaget dock leda till en begränsning om det skulle tillämpas i bedömningen av enskilda publiceringar.

Också i de vägledande reglerna om god advokatsed finns en bestämmelse som anslår utgångspunkten för verksamheten. I den första paragrafen anges att *Advokats främsta plikt är att, inom ramen för vad lag och god advokatsed bjuder, efter bästa förmåga tillvarata klientens intressen. Han är skyldig att främja dessa utan att låta sitt handlande påverkas av tanke på egna fördelar eller obehag eller av hänsyn till samhällsställning, nationalitet, hudfärg, politisk eller religiös uppfattning eller andra ovidkommande omständigheter.*

Advokat får inte främja orätt.

I andra paragrafen av de vägledande reglerna om god advokatsed uttrycks något som har sin motsvarighet i den första punkten i publicitetsreglerna. Här anges: *Advokats uppträdande skall vara sakligt och korrekt samt sådant att förtroendet för advokatkåren upprätthålls*. De vägledande reglerna för god advokatsed övergår sedan till att bli tämligen detaljerade. Här finns bestämmelser om hur en advokatrörelse skall vara organiserad, vad som gäller beträffande jäv, hur uppdrag skall utföras, hur arvode skall debiteras, hur förhållandet till motpart, domstol och kollegor skall vara. För den konkreta bedömningen får advokatsamfundets disciplinnämnd ett tämligen utmejslat regelverk.

Publicisten och journalisten kan sägas ha sin främsta plikt mot allmänheten. Här är förstås en väsensskillnad mot hur det är för advokaten. Denne har sin främsta plikt riktad mot den

klient han företräder. Uppdragsformuleringen för en publicist eller journalist är således helt annan än för en advokat. Samtidigt innehåller båda regelverken dels bestämmelser som är allmänna och generaliserande, dels bestämmelser som är konkreta och tar sikte på relationen till den fysiska person som journalisten respektive advokaten har kontakt med.

I den advokatetiska prövningen hos disciplinnämnden utgörs regelverket av ett stort antal bestämmelser och dessutom av vägledande uttalanden, som gjorts av styrelsen för Sveriges Advokatsamfund. För Allmänhetens Pressombudsman (PO) och Pressens Opinionsnämnd (PON) är det underliggande regelverket betydligt mindre, bara några få regler. De 17 kortfattade publicitetsreglerna lämnar stort utrymme för egna överväganden. Från tid till annan kan till exempel, utan att reglerna ändras, synen på vad som kränker privatlivets helgd och hänsynen till offer för brott och olyckor ändras. Likaså kan, utan att reglerna behöver ändras, hela den komplicerade frågan om namnpublicering undergå förändring. Det finns alltså ett utomordentligt stort utrymme för förändringar på grund av tidsandan. Hur nämndens ledamöter fångar upp denna och själva vill driva särskilda intressen kan få betydande genomslag.

Vem som är PO har sannolikt också mycket stor betydelse för hur den praktiska tillämpningen av de etiska reglerna kommer att bli. En PO som vill att utrymmet för granskning av makthavare av olika slag skall vara stort, kan säkert i sin verksamhet bidra till ökat utrymme för sådan journalistik. Likaså kan en PO som vill förstärka skyddet för brottsoffer och personer som råkat ut för olyckor, driva dessa frågor i en riktning som minskar publicitetsutrymmet när det gäller olyckor och brott, genom att hänskjuta anmälningar till PON och utveckla skälen för klander på ett övertygande sätt.

När de advokatetiska reglerna bättre skall anpassas till tiden, behöver regelverket omarbetas. En sådan översyn pågår för närvarande. För de pressetiska reglerna, däremot, som är så generellt utformade, lämnas stort utrymme för PO och PON

att på egen hand, utan långvarigt kommittéarbete, remissförfarande etc., göra en de facto-förändring av pressetiken. Detta är förstås på gott och ont. I det goda ligger att tidsanpassning kan göras fortgående och nyanserat. I det onda ligger att regelverkets faktiska innehåll inte blir förankrat och diskuterat i en vidare krets än hos just PO och ledamöterna i PON.

Med den sammansättning som PON har, och med det öra mot marken som PO har genom täta kontakter med tidningsredaktioner och enskilda journalister samt förstås företrädare för allmänheten, är risken måttlig för att något oväntat och oönskat skall inträffa. Det hindrar inte att det regelbundet behöver göras en ordentlig analys av de beslut som PO och PON fattat. Det gäller såväl avskrivningsbeslut som hänskjutanden, frianden som klandranden.

Förfarandet är ofullkomligt

Prövningen av om en tidning brutit mot publicistisk sed sker i ett tvåstegsförfarande. Efter anmälan till PO, eller på eget initiativ av denne, föreläggs tidningen att yttra sig skriftligt i den pressetiska frågan. Skulle PO göra bedömningen att det finns skäl för klander hänskjuts ärendet av PO till PON. Också här kan skriftväxling ske. Inte sällan anser tidningen att det finns anledning att invända emot det synsätt PO anlagt i sitt hänskjutande. De frågor som den pressetiska bedömningen gäller och som tidningen alltså har att yttra sig om kan variera. En typisk fråga är tolkningen av texten i artikeln. En annan är angelägenheten i att identifiera den person texten handlar om. En tredje typisk fråga kan vara hur välunderbyggd publiceringen är. Sett på det här sättet innehåller den pressetiska bedömningen frågor som också skulle aktualiseras i en tryckfrihetsrättslig prövning; mer om detta nedan. Först något om själva förfarandet.

Hos PO och inför PON är kommunikationen bara skriftlig. Någon egentlig möjlighet att föra bevisning finns inte. Visst

kan ibland skriftliga dokument ge stöd för tidningens hållning i den pressetiska frågan, men någon bevisprövning hos PO eller PON är inte avsedd. När artikelns innehåll väsentligen bygger på muntliga uppgifter saknas varje möjlighet att visa stödet för uppgifterna ifråga. Det förekommer inte att företrädare för tidningen eller bevispersoner hörs inför PON. Skriftligheten och avsaknaden av egentliga bevismoment är en svaghet i systemet. Det prövningen kan avse blir därför väsentligen och oftast begränsat till hållbarheten i de argument anmälaren respektive tidningen framför. Den prövningen sker alltså i förhållande till PO:s och PON:s egen läsning av texten ifråga. Beredningen av ärendet inför en diskussion i PON kan bli avgörande. Att nämndens ledamöter fått och förstått det relevanta måste säkerställas. Att bedömningsutrymmet för PON även vid en bra beredning; eller kanske särskilt vid en bra beredning, blir stort, är uppenbart. Det understryks också av att det i stadgarna för PON anges att PON har att *»fritt pröva innebörden av begreppet god publicistisk sed«*. Med vida ramar minskar, typiskt sett, förutsebarheten och rättsosäkerheten ökar. Detta ökar angelägenheten i att försöka identifiera vilken prövningsmetod som skall tillämpas, liksom att försöka hitta systematiken i de överväganden som PO och PON gör. Då och då händer det i ett ärende att PO anser att tidningen skall frias, men att PON likväl klandrar. Att närmare granska hur detta kommit sig vore intressant.

Förhållandet till den tryckfrihetsrättsliga prövningen

Den pressetiska prövningen handlar ofta om respekten för den personliga integriteten. I punkt 7 i de pressetiska reglerna anges: *Överväg noga publicitet som kan kränka privatlivets helgd. Avstå från sådan publicitet om inte ett uppenbart allmänintresse kräver offentlig belysning*. Inledningen på denna

bestämmelse anger klart och tydligt att de pressetiska reglerna avser ett förhållningssätt och inte en absolut sanning för hur en bedömning skall göras. Det gäller för den publicistiskt ansvarige på tidningen att *noga överväga*. Övervägandet skall avse vad som *kan kränka privatlivets helgd*. Så långt är bestämmelsen öppen till sin karaktär. Men därefter kommer en andra mening, som ger bestämmelsen en helt annan innebörd. Här anges ett krav på att avstå från publicitet som kan kränka privatlivets helgd *om inte ett uppenbart allmänintresse kräver offentlig belysning*. När det anges *uppenbart allmänintresse* innebär ju detta ett mycket högt ställt krav. Balanseringen mellan det uppenbara samhällsintresset och hänsynen till privatlivets helgd ser ut att lämna bara ett litet pressetiskt utrymme för att skriva om det privata. Det kan vara intressant att jämföra med det motsvarande tryckfrihetsrättsliga kravet, nämligen *försvarligt att lämna uppgift i saken*. Den språkliga innebörden av »försvarligt« lämnar ett betydligt större tillåtande än något som kräver *uppenbart allmänintresse*. Det verkar alltså som om de som formulerat de pressetiska reglerna valt att se snävare på vad som skall vara tillåtet än de som stiftat grundlag. Här blir tillämpningen åter av helt avgörande betydelse för hur reglerna skall förstås.

Av särskilt intresse blir det att det finns bra resonemang och god analys av de pressetiska ställningstagandena, när dessa åberopas vid en rättslig prövning. Inte sällan händer just detta i tryckfrihetsmål. En publicering har fällts i PON och till grund för att den skall fällas också av tryckfrihetsjuryn eller domstolen i tryckfrihetsmålet, anförs vad PON uttalat i sitt klander. Om PON inte ansett att det förelegat ett uppenbart allmänintresse som krävt offentlig belysning, så hävdar den som stämt ansvarige utgivaren för förtal, att det inte heller kan ha varit försvarligt att lämna uppgift i saken. En distinktion kan då komma att behöva göras mellan vad som är *uppenbart* allmänintresse och vad som kan kvalificera som *berättigat* allmän-

intresse, vilket är en nyansering som skulle ligga språkligt närmare lagens ordval *försvarligt*.

Naturligtvis kan det också bli en delikat fråga att avgöra vad som tillhör privatlivet. Att en framstående politiker eller annan förtroendevald har en mer begränsad privat sfär, än till exempel en tjänsteman hos en myndighet, är självklart. Vädjar någon om förtroende på den offentliga arenan och får sin befattning till följd av ett allmänt val eller liknande, så kan omdömet i privata frågor eller omständigheter som rör det privata ha en mycket stor betydelse för om förtroendet är berättigat eller inte. Detta synsätt har också kommit till uttryck i den pressetiska bedömningen. Ett pressetiskt system som bedömer den politiskt inriktade bevakningen är särskilt grannlaga. Det är också sällan politiskt valda personer kan räkna med framgång i en anmälan till PO. Det kan vara insikten om detta som lett till att politiskt verksamma personer sällan gör en PO-anmälan. En reflektion i detta sammanhang är att PO är ju *allmänhetens* pressombudsman. Till *allmänheten* hör snarast de personer som väljer politikerna, knappast de som är valda.

Förändringar behövs

Det pressetiska förfarandet, med sina regler, sina institutioner PO och PON, sitt förfarande och sina uttalanden, frianden och klandranden, har säkert haft en betydelsefull roll som diskussionsunderlag och till och med rättesnöre för tidningsredaktioner. Frågan är om det inte ändå är dags för förändringar i flera hänseenden.

De förändringar som behöver diskuteras startar med reglernas innehåll och fortsätter in i förfarandet, allt med hänsyn till vilket syfte det pressetiska systemet skall tillgodose. Om det framför allt är till för att ge den enskilde upprättelse i förhållande till en viss publicering, är förfarandet såväl för den enskilde som för den anmälda tidningen alltför rättsosäkert. Om

huvudsyftet är att påverka normbildningen och sätta standarder i olika publicistiskt etiska hänseenden, är tillvaratagandet av verksamheten i analys och presentation av konsekvenser och överväganden för närvarande alltför bristfälligt.

Anders Ericson

18. Avsändare och egenåtgärder

Kommersiellt eller redaktionellt?

Kommunikation, att ge och ta budskap, tar allt större del av vår tid. För att kunna ge och ta budskap krävs mediekanaler. I takt med att allt fler kanaler växer fram ökar samhällsdebatten kring budskapet och mediernas roll som budskapsöverförare.

Allt fler aktörer kastar sig huvudstupa in i debatten om mediernas trovärdighet och sanningshalten i de budskap som överförs. Annonsörernas reklambudskap, liksom dess budbärare, är särskilt hårt utsatta. Varför? Det som har hänt är att gränsen mellan reklambudskap och redaktionella budskap blivit allt otydligare. Den enskilde konsumenten kan känna sig såväl förförd som lurad när budskapet inte har en tydlig avsändare. Detta missgynnar på sikt såväl mediet som annonsören.

Dagens viktigaste etiska fråga för medierna handlar om gränsen mellan det redaktionella och det kommersiella. Frågan gäller också hur gränsen ska övervakas och vem som ska avgöra vad som är etiskt och oetiskt.

Den traditionella annonsen eller reklamfilmen är ärlig och tydlig. Läsaren, tittaren och lyssnaren förstår vanligen att det finns en annonsör med ett kommersiellt eller ett ideologiskt budskap: »Kom och köp!«, »Rösta på!« eller »Drick mindre!«. Mediekonsumenten är här medveten om att det bakom budskapet finns en annonsör som har till uppgift att få konsumenten att agera, handla och tycka på ett visst sätt.

Effekten minskar

Annonsörernas medieinvesteringar ökar, men effekten minskar. På tio år har medieinvesteringarna i vårt land ökat från 18,5 till drygt 27 miljarder kronor, en ökning med uppåt 50 procent.[1] Men allt färre av de budskap som levereras via »reklambruset« lyckas i dag tränga in och få oss konsumenter att agera i önskad riktning. Annonsörerna tar därför till andra grepp än traditionell reklam.

Produktplacering och tv-programming, när tv-kanalen eller produktionsbolaget tillsammans med annonsören skapar en programidé, är exempel på komplement till reklamfilm. Under de senaste åren har användningen av PR-byråer dessutom ökat starkt i omfattning. Enligt branschföreningen PRECIS har PR-byråerna i Sverige fördubblat sin omsättning under de senaste tio åren. Att en journalist, via en tidningsrecension eller en artikel, lovordar en artists senaste cd-skiva eller en biltillverkares senaste modell, är många gånger mer trovärdigt och effektivt än en annons om skivan eller bilen. Omräknat i pengar kan en artikel eller ett tv-inslag ha ett kommersiellt värde på åtskilliga hundratusentals kronor. Gratistidningen Metro tycktes inte ha några etiska dilemman när deras logotyp, i samband med lanseringen av filmen »Shrek«, utsmyckades med detta träsktrolls öron. Ett annat exempel på symbiosen mellan mediet och annonsören är när väderleksrapporten i TV4 presenteras av internet- och tv-operatören ComHem.

Var går gränsen?

Varför inte visa ärligt vad som är vad – opartisk redaktionell information, politiskt skruvade ledarsidor och kommersiella budskap på betalt reklamutrymme?

Men var någonstans går gränsen mellan det redaktionella och det kommersiella? Hur mycket vet mediekonsumenterna? Och inte minst: hur påverkas den enskilde konsumenten?

Samtidigt måste vi mediekonsumenter förstå att annonsö-

rernas betalningsvilja är en förutsättning för vår mediekonsumtion. Utan annonsören – ingen gratistidning och ingen kommersiell tv. Morgontidningen skulle vara mellan två till tre gånger dyrare utan annonser, antagligen också två eller tre gånger tråkigare. Det är balansen mellan det redaktionella och annonserna som skapar en trevlig kontrast för läsaren.

Jag diskuterar ibland med Signe, som är 92 år. I Signes värld är tidningen sanningen. »Det står i tidningen, det är allvar och sant«, säger hon tvärsäkert när vi talar om dagsaktuella händelser, må än vara politik eller fågelinfluensa. I Signes värld är journalisten den granskande och sanningssägande budbäraren, som med objektiv blick granskar och förmedlar sanningen till omvärlden.

I Signes värld är tv viktigt. Hon tittar på tv mycket och ofta, på dokusåpor och reseprogram och underhållningsprogram. Men hon tittar inte på reklam. Signe gillar inte reklam. »Sånt kommersiellt krafs är inget för en gamling. Jag behöver inte köpa några nya saker«, säger hon medan hon knäpper över till en annan kanal under reklampausen i Bingolotto. Ibland funderar jag på om jag ska ta debatten med Signe. Troligen skulle hon avfärda det hela med ord som »inte är det så – det är oetiskt.«

Och troligen är det inte Signe, utan hennes medieslukande barnbarn som jag ska vända mig till. Alla de medelålders och yngre vilkas vardag, köpbeslut och handlingar faktiskt i stor utsträckning påverkas av vad som händer när medierna tänjer på gränserna för vad som är etiskt riktigt och rätt.

De trovärdiga tv-kanalerna – eller public service, SVT

Sverige är ett av få länder i världen där medborgarna betalar en särskild skatt, förlåt, avgift, för att titta på tv. Den bärande motiveringen till denna finansieringsform (som i den svenska de-

batten ofta framställs som en synonym för *public service*) är att Sveriges Television AB (SVT) har till uppgift att bedriva tv-verksamhet i allmänhetens tjänst. »Verksamheten skall bedrivas självständigt i förhållande till såväl staten som olika ekonomiska, politiska och andra intressen och maktsfärer i samhället.«[2]

Det är hög tid att vädra ut den korruption av själva begreppet public service som präglar den svenska debatten. Sveriges Television är inte alls så oberoende av kommersiella och andra särintressen som man ideligen försöker låta påskina. Men affärerna äger rum i grumligt vatten, utan reell insyn, trots att SVT i sin egen reklamkampanj myntat uttrycket »fri television«.

SVT är som alla andra medier beroende av kommersiella, politiska och andra särintressen. Många av de program som dagligen visas i SVT:s kanaler är helt eller delvis finansierade av företag, fackföreningar och andra intresseorganisationer. Självklart vill de också ha ut någonting av samarbetet, annars skulle det te sig ytterst märkligt ur aktieägarnas respektive medlemmarnas synvinkel.

Till skillnad från annonsering i andra medier sker dock dessa affärer, vars grundläggande syfte är att påverka tittarna, helt utan insyn. Med åren har såväl SVT:s ledning som monopolets fackliga och politiska tillskyndare, utvecklat ett allt mer löjeväckande nyspråk för att försvara sin unika särställning på mediemarknaden.

I takt med att den stora och dyra byråkratin urholkar SVT:s ekonomi kommer de affärsmässiga aspekterna allt oftare upp till ytan. För att kringgå de officiella reglerna sker en stor del av smygfinansieringen via de olika produktionsbolag som numera producerar många populära program åt SVT, samtidigt som de arbetar för de kommersiella kanalerna TV3, TV4 och Kanal 5.

Ingen kan få oss konsumenter och tv-tittare att tro att tuffa företagsledare, politiker och fackpampar varje år vräker miljoner över SVT utan att få något i gengäld.

Varför skulle lokala företag i Kittelfjäll hosta upp närmare

en miljon kronor för att stödja finalen i Expedition Robinson? Eller varför delfinansierade en kommun produktionen av Melodifestivalen? Varför sponsrades Bosse Bildoktorn av en kedja för biltillbehör? Det håller inte att förklara alla dessa klavertramp med att de ekonomiska transaktionerna är en affär mellan finansiären och det externa produktionsbolag som ansvarat för produktion och inspelning. Det finns hundratals fler exempel för den som vill se hela sanningen.

Uppfyller SVT kraven på kommersiellt oberoende och opartiskhet? Listan på övertramp under senare år borde få både tv-ledningen och ansvariga politiker att rodna av skam. De få förklaringar som i bästa fall pressas fram är sällan eller aldrig mer djupgående än att man faktiskt behövde pengarna. Ett kanalråd vid SVT, som av förklarliga skäl föredrar att uttala sig anonymt, tillstår också att »i de kommersiella kanalerna förekommer givetvis sponsring, men där redovisas allting öppet och publiken känner till att ett program är sponsrat av en viss intressent. I SVT kan publiken luras att tro att programmet producerats enbart med allmänhetens bästa för ögonen. Och så behöver det inte alls vara.« Detta citat kommer från ett tidigare kanalråd vid SVT som begärt att få vara anonym. Något jag måste respektera.

I ett demokratiskt land är det ännu mer skandalöst att kommuner, fackföreningar, departement och stiftelser finansierar påstått oberoende program, dessutom utan att klargöra sitt partsintresse. När Utbildningsradion (UR) gör ett tv-program om arbetsrätt som finansierats av LO och Folksam, utan att detta »samarbete« framgår för tv-tittaren, är UR ute på väldigt hal is.

På denna synnerligen bräckliga grund betalar ändå många hushåll årligen närmare två tusen kronor i licens (»apparatavgift«, enligt SVT:s hemsida) för tv-kanaler som i det ökade konkurrenstrycket blir allt svårare att skilja från det ständigt växande utbudet av konkurrerande, kommersiellt finansierade kanaler.

Dagens praxis innebär alltså att företag, myndigheter, fackliga organisationer och politiska föreningar tillåts finansiera tv-program utan att detta framgår för tittaren. I andra mediesammanhang framhålls ofta vikten av att ha tydliga rågångar mellan å ena sidan redaktionellt utrymme och å andra sidan medieutrymme som finansieras av partsintressen. Ingen ansvarig chef eller politisk makthavare har hittills kunnat förklara varför man i de så kallade okommersiella kanalerna samtidigt förbjuder vanlig reklam, som öppet redovisar avsändaren och med klara regler för vad man får visa och säga.

En öppen och tydlig redovisning av SVT:s kommersiella intressen är ur alla synvinklar klart överlägsen dagens etiskt oförsvarliga smygkommersialisering. Det handlar om grundläggande trovärdighet för den opartiskhet och det oberoende som motiverar verksamhetens hela existens.

Etikpoliser eller egenåtgärder?

Under det senaste året har allt fler politiker gett sig in i debatten om vilka budskap vi svenskar bör och får se i det *offentliga rummet*. Företrädare för regeringen och dess stödpartier har gång på gång förespråkat lagstiftning, i stället för de egenåtgärdsprogram som näringslivet i dag driver, för att begränsa såväl den så kallade »sexistiska« reklamen som reklam för »skräpmat«. Det skvallras om »hemliga riksdagsgrupper« som förbereder lagförslag som ska befria oss konsumenter från den så kallade *sexualiseringen av det offentliga rummet*. Den ena folkvalda politikern efter den andra kommer ut som självutnämnd etikpolis och berättar för oss vad som är omoralisk, eller för den delen oetisk, reklam: vad som är *för* sexigt, *för* dålig mat och *för* farligt för barn. Medier och annonsörer utmålas som bedragare och månglare som ska lura konsumenten. Det ropas på lagar och detaljregleringar som, om de genomförs, skulle göra allvarligt intrång i yttrandefriheten och tryckfrihetsförordningen.

Att lagstifta och driva juridiska processer inom så mjuka och relativa ramar vore ett direkt hot mot all rättssäkerhet, yttrandefrihet, näringsfrihet och ytterst det civila samhälle som man säger sig vilja skydda. Ett troligare scenario är dock att man, långt innan dess, fastnar i ännu ett ändlöst inferno av dyrbar och tidsödande byråkrati. Utan några fällande domar. Våra domstolar har dessutom andra viktiga samhällsuppdrag som skulle bli lidande av den ökade belastningen.

Varför ägnar då våra folkvalda en så stor del av sin tid, och så mycket medieutrymme, åt att begränsa den öppna, tydligt identifierade kommunikation mellan företag och konsumenter som heter reklam? Förstår man att företagen måste kommunicera för att överleva och, förhoppningsvis, skapa fler jobb? Eller tror man att eventuella övertramp blir färre när förbud och detaljregleringar skrämmer iväg reklampengarna till mer försåtlig produktplacering i tv-program och redaktionell smygreklam? Det faktum att reklamkampanjer för statliga bolag är med och tävlar i reklambranschens stora tävlingar visar tydligt att reklam är viktigt även för statliga företag som ytterst styrs av våra politiker.

Att debatten i praktiken har kommit att handla om »sexistisk« reklam är i sig märkligt. Gränserna för allmänhetens moraliska tolerans har vidgats under senare år, i första hand som ett resultat av musikvideos, dokusåpor, sexfixerade ungdomstidningar och kvällstidningarnas »porr-chock«-löpsedlar. Den nakenhet som ibland förekommer i reklamsammanhang speglar snarast dagens verklighet, oavsett vad enskilda riksdagsledamöter må tycka om en del annonser för hygienprodukter eller underkläder. Jag kan inte helt frigöra mig från tanken att den enögda fokuseringen på reklam i själva verket speglar vissa politikers grundläggande syn på näringslivet i stort.

Jag vill hävda att dagens reklam är betydligt mindre könsdiskriminerande än gårdagens. Dessutom är svensk reklam i allmänhet betydligt mindre sexistisk och diskriminerande än i andra delar av Europa. Att enstaka övertramp förekommer

är ofrånkomligt i ett öppet samhälle. Motsatsen, ett »offentligt rum« detaljcensurerat av den politiska makten, är betydligt mer skrämmande.

De politiska makthavarnas okvalificerade klåfingrighet tycks många gånger inte vara något annat än ett sätt att få uppmärksamhet i medierna och plocka billiga poäng hos de väljare som sväljer slagorden men inte kan eller vill se de verkliga sammanhangen. Beror det möjligen på att de stora ekonomiska och politiska besluten har blivit alltför svåra att använda i den ytliga agitationen? Eller på att allt fler stora frågor har flyttats till Bryssel? Det ligger nära till hands att tro att det är därför som våra svenska politiker skjuter in sig på frågor och vägval som de flesta medborgare är fullt kapabla att hantera själva.

Eget ansvar

Såväl medier som annonsörer välkomnar en öppen, levande och saklig debatt om reklamen och andra budskaps roll i samhället. Vi deltar aktivt i den effektiva granskning som sedan många år bedrivs i egenåtgärdssystemen.

Idag finns det ett omkring ett femtiotal egenåtgärdsprogram i Sverige vilka har till uppgift att på olika sätt skapa en självreglering. Vi finner allt från Alkoholleverantörernas Granskningsman (AGM) till Värmepumpbranschens Reklamationsnämnd (VPN). Information och länkar till ett flertal av näringslivets egenåtgärdsprogram finns idag samlade på hemsidan www.klagareklam.se.

Egenåtgärdssystem består av både etiska råd och reklamationsinstanser. Reklam- och mediebranschens främsta råd och nämnder är Näringslivets Etiska Råd mot Könsdiskriminerande reklam (ERK), MarknadsEtiska Rådet (MER) och Etiska nämnden för direktmarknadsföring (DM-nämnden).

Näringslivets Etiska Råd mot Könsdiskriminerande reklam (ERK) inrättades i slutet av 1988 av ett antal företag och organi-

sationer inom den svenska reklam- och mediebranschen för att motverka reklamens könsdiskriminering. ERK har i uppgift att via normbildande verksamhet motverka könsdiskriminering i reklam och att på så sätt bidra till att höja den etiska nivån hos annonsörer och reklambyråer.

Anmälan till ERK ska vara motiverad och innehålla uppgifter om tid och plats för reklamåtgärden samt vilken annonsör som är avsändare. ERK bedömer bara ärenden som avser reklam, alltså inte anmälningar som avser redaktionellt material i medier. ERK prövar skriftliga anmälningar från såväl konsumenter, företag som myndigheter. Rådet har under åren 1989 till 2005 tagit emot omkring 4 000 anmälningar. Anmälningarna är fler än antalet reklamåtgärder eftersom flera anmälningar avser en och samma reklamåtgärd. Under 2005 tog rådet emot 454 anmälningar, vilka i praktiken avsåg 224 specifika reklamåtgärder. Av dessa fälldes 40 stycken. Statistiken under senare år visar att ungefär var sjätte reklamåtgärd som anmäls leder till fällande.

ERK:s uttalanden är offentliga och tar ställning genom skriftliga beslut. Ett beslut som innebär att en viss reklamåtgärd visat sig vara könsdiskriminerande offentliggörs bland annat genom pressmeddelande och information på rådets hemsida (www.etiskaradet.org). Finansieringen av ERK sker via huvudmännen och anmälaren betalar ingen avgift.

Vid sin bedömning av anmälda reklamåtgärder stödjer sig ERK på Internationella Handelskammarens (ICC) Grundregler för Reklam, som bland annat föreskriver att reklam ska utformas med vederbörlig känsla av socialt ansvar. Enligt artikel 4 punkt 1 i grundreglerna får reklam inte vara diskriminerande ifråga om bland annat kön. ERK använder dessutom sig av tre särskilda kriterier på vad som ska anses vara könsdiskriminerande reklam:

- Reklam som framställer kvinnor eller män som rena sexobjekt och som kan anses vara kränkande.

- Reklam som konserverar en otidsenlig syn på könsrollerna och därigenom framställer kvinnor eller män på ett schabloniserande sätt.
- Reklam som på något annat nedvärderande sätt är uppenbart könsdiskriminerande för kvinnor eller män.

MarknadsEtiska Rådet (MER) gör uttalanden huruvida en marknadsföringsåtgärd är förenlig med vad som är eller bör anses vara god affärssed. På samma sätt som för ERK så kan anmälan kan göras av såväl privatpersoner som företag och myndigheter. Den som anmäler ska redogöra för vad i en marknadsföringsåtgärd som anmäls och om möjligt även vilka etiska regler som denne anses ha blivit åsidosatta. På samma sätt som hos ERK grundas bedömningen huvudsakligen på Internationella Handelskammarens Grundregler för Reklam. Under 2005 registrerade MER 50 nya ärenden och uttalade sig i 29 av dessa.

MER består av en ordförande, en vice ordförande och ytterligare ledamöter till ett antal högst motsvarande antalet huvudmän, dock minst åtta. Rådets ledamöter ska ge en allsidig näringslivsrepresentation och minst en ledamot ska, enligt MER:s stadgar, vara särskilt insatt i frågor rörande marknadsföring riktad till barn. Minst en ledamot bör utses bland företrädare för allmänintresset, särskilt konsumentintresset.

Etiska nämnden för direktmarknadsföring (DM-nämnden) prövar och avgör ärenden om god marknadsetik inom området direktmarknadsföring. Till direktmarknadsföring räknas främst adresserad och oadresserad direktreklam, tidningsbilagor och telemarketing. I nämnden prövas frågor kring såväl marknadsföringens utformning som behandling av personuppgifter vid utskick och telefonkontakt. DM-nämnden består av en ordförande och fyra ledamöter utsedda av organisationer som representerar producenter och större användare av direktmarknadsföring.

DM-nämnden är det synliga uttrycket för branschens självreglering inom direktmarknadsföringsområdet. Nämnden ska följa direktmarknadsföringens utveckling, påtala oacceptabla former och bidra till normbildning för framtida marknadsåtgärder. DM-nämnden avger också yttranden, håller överläggningar med myndigheter samt lämnar information i frågor som rör direktmarknadsföring.

Anmälan till nämnden ska göras skriftligen av såväl privatpersoner som företag och myndigheter. Anmäld marknadsföringsåtgärd får inte ha ägt rum för längre tid sedan än sex månader. Under 2005 hanterade nämnden 298 ärenden.

Till grund för bedömningen ligger Swedish Direct Marketing Association (Swedmas) egna rekommendationer till medlemsföretagen och deras kunder. Hänsyn ska också tas till branschövergripande normer och regelsamlingar som exempelvis Internationella Handelskammarens Grundregler för Reklam och Regler för säljfrämjande åtgärder.

Både annonsörer och medier, i synnerhet pressen, har således granskande, väl fungerande och aktiva instanser för egenåtgärder. Men dessa instanser räcker inte. Ett medielandskap som blir allt större kräver fler aktiva egenåtgärdsprogram. Internet, radiokanaler och tv-kanaler bör följa pressens och annonsörernas modell att själva ta ansvar för vilka budskap som kan anses kränkande, sexualiserande eller farliga.

När aktörerna själva tar ansvar för situationen slipper vi statligt avlönade, självutnämnda etikpoliser i form av folkvalda politiker. Vi slipper lagar med ärenden som fastnar i ett ändlöst inferno av dyrbar och tidsödande byråkrati. Vi slipper moralpanik som utlöses av ministrar som varnar för läsk, hamburgare eller lättklädda damer i underklädsreklamen. Fler effektiva, öppna och tydliga självreglerande etiska system gör det helt enkelt lättare att reagera på vad omvärlden uppfattar som anstötligt och oetiskt. Dessutom går det betydligt snabbare att göra något åt det.

Ingen människa, organisation, politiskt parti eller företag kan överleva utan att kommunicera. Om man förbjuder eller försvårar öppen och tydlig reklam eller partipropaganda kommer avsändarna att försöka påverka varandra på andra, mer förrädiska sätt, exempelvis genom smygpropaganda i tidningsartiklar och tv-kanaler.

Vi människor kommunicerar för att påverka varandra, som individer och i grupp. Denna kommunikation är öppen och tydlig, och mottagaren vet att avsändaren talar i egen sak. Detta gäller oavsett om det handlar om en jobbansökan, partipropaganda eller reklam. När vi vill att någon ska gilla oss, se verkligheten ur vår synvinkel och göra som vi vill, visar vi oss från vår allra bästa sida. Vi lyfter fram det som är bra och fint, och skyler över eventuella skavanker, utan att för den sakens skull ljuga. Så gör du. Så gör jag. Så gör vi i politiken, i samhället och i näringslivet. Och vem kan granska det bättre än vi själva?

Noter

1. www.irm-media.se.
2. SVT:s sändningstillstånd.

Britt Börjesson

19. Ge upp eller reformera

Den svenska pressetiken är långt ifrån perfekt. Det finns många enskilda frågor att diskutera, områden där den kunde fungera bättre. För att sådana diskussioner ska kunna leda längre än till öar av enskilda ställningstaganden krävs ett sammanhållet pressetiskt system, med regler och övervakning som är förankrat hos såväl utgivare och journalister som läsare. Dagens system har visserligen varit historiskt framgångsrikt, men frågan är om det räcker till för framtiden.

Väl förankrat system

Vårt system, där frivilliga regleringar inskränker friheten långt utöver grundlagens krav, är något som av utomnordiska gäster brukar betraktas med förundran. Det är inte innehållet i reglerna som förvånar; de principer för god journalistik som uttrycks är väl bekanta över världen. Det märkliga är förankringen, att enigheten om deras innehåll är så stor, och att journalister och utgivare finner sig i andras övervakning och kritik av deras arbete.

De undersökningar vi genomfört vid institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet, sedan 1989 visar inte bara att en stor majoritet (mellan 77 och 99 procent) av journalister anser det vara av stor vikt att de olika principerna respekteras, det är också en nästan lika stor andel som anser det vara viktigt med nedskrivna regler.[1]

Stödet för de nedskrivna reglerna ökar dessutom över tid.

Värderingen av PO/PON:s arbete är också positiv. En ökande andel, 35 procent år 2000, instämmer i påståendet att PO/PON:s uttalanden ofta ger bra vägledning för hur man skall hantera svåra etiska frågor. Samma år instämmer 56 procent i det mindre positiva, men dock accepterade påståendet att PO/PON:s yttranden i och för sig är viktiga markeringar men betyder ganska lite för det praktiska, journalistiska arbetet. Endast en liten del, var tionde journalist, instämmer i något av de mer kritiska påståendena som ges i samma fråga. Bland utgivare samma år var stödet ännu starkare; där instämde en majoritet, 54 procent, i det mest positiva påståendet.[2]

Frihetlig lagstiftning och frivilliga regler

Vi har en mycket frihetlig lagstiftning. Lagen skyddar egentligen inte alls sådant som det dokumentära i journalistiken – lagligt sett får man ljuga hur mycket som helst – och i ytterst liten utsträckning skyddas enskildas personliga integritet. Svenska medier vårdar ändå såväl sanning som hänsyn. Vårdslöshet med det dokumentära och allvarliga intrång i människors privata sfär är undantag, som ses som övertramp och väcker diskussion, debatt och kritik, vilket i förlängningen ofta lett till förändring i praxis.

Det är i huvudsak på frivillig väg, utifrån ett behov inom branschen, som det pressetiska självsaneringssystemet gradvis har vuxit fram under de senaste hundra åren. Även om det vid ett par tillfällen, senast i slutet på 1960-talet, funnits yttre tryck i form av hot om lagstiftning, har systemet i huvudsak byggt på frivillighet, också i dialog med publiken.

Publicitetsreglernas första punkt, »Massmediernas roll i samhället och allmänhetens förtroende för dessa medier kräver en korrekt och allsidig nyhetsförmedling«, är visserligen ett ställningstagande ur ideella värden, men också en påminnelse om kommersiella värden för medieföretagen. Nyhetsför-

medling utan förtroende bland publiken har ingen marknad. Det kan vara viktigt att reflektera över att de ideella värdena också har kommersiell betydelse. Det historiska skede då systemet växte sig starkt var inte en period av överflöd. I presshistorien brukar den kallas för »tidningsdöden«. På varje utgivningsort konkurrerades flera dagstidningar ut. Naturligtvis fanns många olika faktorer bakom att till sist en vinnare blev kvar på marknaden. Att en av dem var förmågan att vårda och göra sig förtjänt av ett förtroende hos publiken genom en korrekt och allsidig orientering om vad som rör sig i världen utanför den sfär individen själv kan överblicka är ingen vågad gissning.

»Korrekt och allsidig« kom att stå nära det som för radio och tv i avtalen med staten kallats opartiskhet och saklighet. Även om pressen ända in i nutid haft partipolitiska beteckningar kom man med tiden att allt mera poängtera skillnaden mellan ledarsidan och nyhetsförmedling. Ledarsidan tog ställning i politiska frågor, men nyhetsförmedlingen skulle vara neutral. Saklighet, att avstå från att publicera det ovidkommande vad gäller såväl personer som varor och tjänster, var också central för att bygga upp ett förtroendekapital hos publiken.

För nästan fyrtio år sedan skapades ett formellt system, som då var närmast heltäckande, där pressetiska frågor kunde regleras, diskuteras och övervakas. Med tiden har såväl systemet som det omgivande samhället förändrats. I dag ser vi tendenser till att det pressetiska systemet vittrar ned inifrån, samtidigt som medie-Sverige har vuxit ur det. Om det alls i framtiden ska finnas en sammanhållen pressetik, är det viktigt att i dag fundera över formerna för den.

Det tre delarna i dagens system samverkar för att vårda publikens förtroende. Den enskilde journalistens beteende då han samlar fakta regleras i Yrkesreglerna och övervakas av Yrkesetiska nämnden, YEN, i de fall textens utformning har att göra med otillbörlig påverkan från utomstående aktörer faller den också under Regler mot textreklam, medan sanningshalt och

personbehandling i publicerade texter och bilder hör hemma i Publicitetsregler. Tredelningen gör att systemet kan uppfattas som snårigt och svårförståeligt, men den har sina historiska orsaker. Det var tre organisationer, med varsitt etiska system, som den gången skulle sammanföras. Detta skedde inte fullt ut, till en uppsättning regler med ett övervakande organ. Det innebär att vi i dag har ett pressetiskt system som kan sägas fungera väl, sämre eller inte alls, beroende på var i systemet man tittar.

Publicitetsreglerna, med PO och PON som övervakare, är det äldsta systemet, och också det som kan sägas i högst grad växt fram ur ett behov inom branschen. Genom hela 1900-talet har olika publicitetsfrågor diskuterats, vilket i sin tur lett fram till förändrade synsätt, vilka gett utslag i praxis och konfirmerats i reglernas skrivningar. Tydligast syns detta i frågor som har att göra med behandlingen av enskilda människor. Det har skett stora förändringar i hur man skriver om exempelvis brott, brottslingar, olyckor och deras offer, eller andra frågor som berör människors personliga liv. Successivt under 1900-talet gick man från en praxis att sprida allt, kanske särskilt det spektakulära och sensationella, till att välja bort det som onödigtvis skadar enskilda personer, och/eller förtroendet för den egna nyhetsförmedlingen.[3]

Delar av regelverket fungerar väl

Under det senaste decenniet har normer och praxis, som upplevdes ha blivit allt för trånga och stela, kritiserats och delvis lösts upp något. Även vad gäller Allmänhetens Pressombudsman och Pressens Opinionsnämnd har arbetsformerna förändrats. I början av 1990-talet reformerades PO/PON i en riktning som tydligt syftade till att ge branschen och dess organisationer större kontroll över deras arbete. Detta kan för utomstående lätt uppfattas som att dessa fått en svagare ambition att stå

på enskild, omskriven medborgares sida i en konflikt, och därmed försvaga förtroendet för nämnden. I allt väsentligt måste man ändå säga att Publicitetsreglerna, PO och PON fungerar väl. De har god förankring såväl inom som utom branschen, och deras arbete aktualiserar ständigt pressetiska frågor till förnyad debatt.

De båda andra avsnitten i Spelreglerna har en kortare historia, delvis annan bakgrund, och en väsentligt mindre betydelse i dag. Även om textreklamreglerna och yrkesreglerna har var sin förhistoria i regionala överenskommelser respektive internationella regler, är de i huvudsak en produkt av 1960-talet. Under denna period sattes pressen under hårt tryck av såväl offentlig debatt som aktivitet från lagstiftare.[4] Vad gäller båda dessa regelavsnitt syns tydliga paralleller till länder där pressetiska system skapats eller upprätthålls i alltför nära kontakt med staten och lagstiftarna. De fungerar inte särskilt väl, eller inte alls.

Yrkesreglernas skrivningar om hur journalist skall bete sig i sin yrkesutövning kan lätt ses som självklara. Knappast någon journalist anser det rätt att ta mutor i utbyte mot publicitet, att utnyttja sin ställning för privata förmåner eller att agera hänsynslöst mot intervjuobjekt. Det var också just detta, att man formaliserade det naturliga i en »aspirantkatekes«, som en gång i tiden var huvudargumentet mot att införa reglerna.

Efter närmare fyrtio år kan man nu också konstatera att vare sig reglernas skrivningar, eller Yrkesetiska nämnden som uttolkare av dem, haft någon särskilt stor betydelse. De få ärenden som man haft att ta ställning till har sällan lett fram till prickning av enskild journalist. Det har aldrig inträffat att någon journalist uteslutits ur förbundet för oetiskt arbete. Möjligen har det ett visst samband med att en av de argaste motståndarna mot reglernas införande, Östen Johansson, var ordförande i SJF i femton år från 1972. »Jag accepterade beslutet. Jag gjorde det som var nödvändigt, men inte mer. Jag jagade inga medlemmar.«[5]

Eller också beror det på att Johansson och andra kritiker ursprungligen hade rätt. Det är ytterst komplicerat för ett förbund att sätta sig till doms över enskilda medlemmar. Möjligen hade ett organ som stått friare i förhållande till Journalistförbundet som organisation haft ett större handlingsutrymme. Men ett sådant övervakningsorgan hade då möjligen haft ännu större problem med legitimiteten gentemot de enskilda journalisterna.

Vid sidan av uppgiften att övervaka reglernas efterlevnad fick YEN också en annan uppgift, nämligen att initiera och skapa forum för debatt i pressetiska frågor, en uppgift man idogt ägnat sig åt. Att de värderingar som uttrycks i Spelregler för press, radio och tv har en så pass central plats i den professionella journalistiken måste till stor del tillskrivas YEN och dess ledamöter genom åren.

Textreklamreglerna och Textreklamkommittén tillkom också runt 1970. Tillkomsten berodde mer på statens och lagstiftarnas krav än på ett upplevt inre behov inom branschen. Här fanns exempelvis en överenskommelse med Konsumentverket om märkning och utformning av annonser, och Postverkets villkor för att en skrift skulle räknas som tidning och därmed få del av den lägre posttaxan. Under 1970-talet och tidigt 1980-tal tycks Textreklamkommitténs arbete för att värna opartiskhet och saklighet gentemot marknaden för varor och tjänster ha tagits på allvar. Under denna tid sammanställde man sålunda skriften »Textreklam, regler och hjälpregister« till hjälp för journalister och utgivare. När Marknadsdomstolen våren 1987 fällde tidningen Barometern för textlik annonsering, och hänvisade till Textreklamkommitténs utslag, slog dock Tidningsutgivarna bakut. De ansåg inte att det var deras sak att förse statliga Konsumentverket med verktyg för att fälla deras medlemmar. Överenskommelsen om annonsmärkning sades upp. Därefter förde kommittén en tynade tillvaro i många år, innan den lades ner år 2005. Reglerna står visserligen än så länge kvar i Spelreglerna, men utan övervakning.

Det svenska pressetiska systemet fungerar på ett varierande sätt. Publicitetsreglerna, Allmänhetens Pressombudsman och Pressens Opinionsnämnd har en central position i svensk journalistik. Vad de säger har betydelse. Textreklam- och yrkesfrågor ligger närmare ett internationellt genomsnitt, dvs. normer finns inom yrket, men någon fungerande formell reglering och övervakning är det knappast frågan om.

Uppsplittrat medielandskap

Även om tillståndet inom det pressetiska systemet är ganska gott, har verkligheten omkring det förändrats. Då systemet senast reviderades runt 1970 var det i stort sett heltäckande. De organisationer som står bakom hade närmast full anslutning. Radio och tv låg, om man ska vara noggrann, egentligen utanför, men det var inget problem. Tidens enda aktörer på den marknaden, SR och SVT, hade och har »i tillämpliga delar« skrivit under reglerna, även om de inte omfattas av någon övervakning. De värden som för pressen reglerades i Spelreglerna fanns för SR och SVT inskrivet i avtalet med staten. Efterlevnaden av dessa värden bedömdes av Radionämnden, senare Granskningsnämnden för radio och tv.

Vi har fått många nya medieformer sedan 1970. Strukturen började brytas upp redan med introduktionen av närradion i slutet av 1970-talet. Detta forum för lokal debatt skulle få vara hur partiskt och osakligt som helst. Det fanns en gräns mot de kommersiella krafterna i och med att reklam förbjöds, men i övrigt skulle varje part i organiserad form ha möjligheten att själva få framföra sin syn. Balans skulle uppstå genom mångfald.

Samma grundförutsättningar gavs även den privata lokalradion i början av 1990-talet. Den organisation som bildades för dessa stationer, Radioutgivareföreningen, valde dock tämligen omgående att skriva under Spelregler för press, radio

och tv. Någon övervakning av efterlevnaden, någon instans att vända sig till för den som ansett sig illa behandlad, av den privata lokalradion skapades dock inte. Att organisationen skrev under kan knappast tolkas på annat sätt än att man såg det som en fördel gentemot publiken att åtminstone i teorin ingå i det pressetiska systemet, även om man inte var beredd att gå så långt som till att någon skulle kunna övervaka att man efterlevde principerna.

Vid samma tid fick vi också den tredje marksända tv-kanalen, TV4, som aldrig skrivit under Spelreglerna, ens »i tillämpliga delar«. Även denna kanal var dock bunden vid avtal med staten, och underställd kontroll av Granskningsnämnden. Särskilt radio- och tv-lagens paragraf om otillbörligt gynnande av kommersiella intressen, vars innebörd och tolkningar kan sägas motsvara spelreglernas avsnitt om textreklam, har medfört en utdragen och ojämn kamp mellan företaget och Granskningsnämnden. Den reklammarknad som finansierar TV4, och på vilken man hittills konkurrerat med kanaler som sänds från andra länder i Europa, önskade tillgång till det redaktionella utrymmet i form av exempelvis produktplacering. Den stora mängden ärenden och avgöranden hos Granskningsnämnden som gällt dessa frågor genom åren berättar snarare om hur företaget inriktat sig på att finna vägar runt lagens och avtalets skrivningar, än om ett förhållningssätt där man värnat den redaktionella integriteten.

Hela tv-branschen rör sig nu, i och med övergången till digitala marksändningar, hastigt bort från den tidigare situation där utbud från få aktörer med stor genomslagskraft arbetade utifrån radio- och tv-lagens innehållskrav som i sina tolkningar strävar mot samma värden som pressen stadgat inom sitt etiska system. I det tv-landskap som nu står framför oss har vi trettiotalet kanaler i konkurrens, där i stort sett endast de licensfinansierade kanalerna bundits vid vissa pressetiska förhållningssätt i sändningstillstånden, och där övriga kanaler har full frihet att förfara hur de vill med opartiskhet, saklighet

och hänsyn till personlig integritet. Fullt ut går etermedierna nu in i vad som alltid gällt för tidningar: kvalitet och förtroende får vårdas på eget initiativ.

Sedan mitten av 1990-talet finns också internet, där vem som helst enkelt kan publicera och sprida innehåll. I cyberrymdens myller finns ett litet antal aktörer, svenska tidningars nätupplagor, som arbetar utifrån de pressetiska reglerna. Alla andra gör det inte. Eller, snarare: alla andra är inte formellt bundna vid de pressetiska grundkraven. Däremot finns det knappast någon, med anspråk på att vara eller bli en nyhetssajt, som uppger att man *inte* värnar dessa värden.

Vi ser hur journalistiken förändrats de senaste åren. Som alltid lockar framgångar efterföljare. Ibland kan det dock vara farligt att följa den framgångsrike. Av publiken finansierade medier bör vara mycket försiktiga vad gäller att följa »gratismedierna«, om de har ambitionen att även fortsättningsvis ha intäkter från sin publik. Nyhetsmedier bör vara försiktiga så att de inte blir alltför underhållande, om de vill behålla den publik som söker information.

Metro, privat lokalradio och kommersiella kanaler har tagit en andel av vår dagliga mediekonsumtion. För dessa medier är vi inte betalande kunder, utan vår uppmärksamhet är en vara som säljs vidare till annonsörer. Detta vet läsaren mycket väl, och därför väntar sig läsaren inte heller särskilt mycket.

När Metro introducerades använde man mycket tydliga signaler om kvalitet. De pressetiska reglerna skulle gälla, även om ingen formell koppling fanns och Metro aldrig bidragit till systemets upprätthållande. Det redaktionella innehållet hämtades huvudsakligen från TT, som har högt förtroende hos allmänheten. Den grafiska utformningen gjordes morgontidningslik. Man erbjöd läsarna god kvalitet gratis.

Nu, några år senare, ser vi hur man mer och mer släpper på dessa jämförelsevis kostsamma ambitioner. Förlitande sig på läsarnas vana att läsa Metro synkroniseras nu det redaktionella innehållet allt mer med annonserna, och visuellt blir dessa

också allt mera av en enhet. Kreativiteten är stor i kampen att ligga steget före läsarnas ögonrörelser: reklamen utformas gärna så att den inte med en hastig blick kan skiljas från det redaktionella innehållet. Senaste erbjudandet till annonsörerna gäller »bokade« ord i texterna, där användande av ett visst ord kopplas till annons. I fortsättningen kan varje notis om ett inbrott ha en annons för larmsystem i direkt anslutning, eller artiklar om bostadspolitik få sällskap av mäklarannonser.

När nu läsarfinansierade tidningar låter sig inspireras och tar läsningen av Metro som intäkt för att läsarna egentligen inte bryr sig om sådana frågor är de inne på en farligare väg. Det sker i enskilda tidningar, det visade sig på organisationsnivå då Tidningsutgivarna i fjol deklarerade att man inte längre är intresserade av att ens på papperet upprätthålla Textreklamkommitténs arbete. Under senare tid har tidningarnas marknadsavdelningar tydligt flyttat fram sina positioner. Journalister gör motstånd i en ojämn kamp. Oftast sker detta i skymundan, men ibland kommer det till offentlighet. Den stora bilannons som skulle placeras på Svenska Dagbladets förstasida den 26 mars 2004 fick inte alls den mjuka och smickrande inbäddning som marknadsavdelningen avsett. I stället klipptes förstasidan rakt av, mitt i nyhet och bild om barn som utnyttjas som självmordsbombare.[6]

Om man blandar samman det redaktionella med annonser i tidningar som läsaren plockar upp gratis är det en sak. Läsare som behandlas på samma sätt av den tidning man betalt för kan inte i längden förväntas fortsätta betala. »Läsarnas uppdrag« är möjligen ett gammaldags begrepp, men det står för något viktigt. Det kan lika gärna formuleras som att man ser läsarna som kunder, betalande kunder, som dessutom är en förutsättning för hur attraktiv tidningen är för sin andra kundgrupp, annonsörerna.

I de ämnen man skildrar i medierna ser man också en utveckling där de framgångsrika kopieras. Personjournalistik, skvaller och kändisar har fått större utrymme i alla medier, mo-

tiverat med de upplage- och tittarframgångar de medier som specialiserat sig på sådant haft under senare år. Men även om Big Brother lockar nästan 400 000 tittare, så är publiken dubbelt så stor för Kulturnyheterna, och tre gånger så stor för Rapport en vanlig kväll.[7] Även om den största privata lokalradiostationen i Stockholm, RIX FM, lockar 10 procent av publiken, så lyssnar nästan 15 procent på P1.[8] Även om Svensk Damtidning, Hänt Extra och deras konkurrenter nu säljer omkring 400 000 exemplar per vecka, så säljer traditionell dagspress tio gånger så mycket varje dag.[9]

Trendkänslighet är säkert bra och att notera publikens preferenser är betydelsefullt. Ännu viktigare är dock att hålla fast vid sin egen särart, och göra det man är bra på, det man med en möjligen lite gammaldags beskrivning har läsarnas uppdrag att göra.

Förvittring inifrån

Delar av det formella pressetiska systemet har vittrat bort inifrån. Samtidigt har medie-Sverige vuxit ur den pressetiska organisation som dimensionerats för ett fjärran 1970-tal. Intressant att notera är dock att värderingarna står fast. Ingen har på allvar lanserat tanken att avskaffa pressetiken. När Textreklamkommittén de facto lades ned presenterades detta som en oväsentlig förändring, då reglerna var så klara och så allmänt förankrade att kommittén ändå var sysslolös. Nog vet branschen att det är viktigt att stå för kvalitet inför publiken.

Inget av de många nytillskotten på mediemarknaden har heller lanserats med deklaration att man förkastar pressetiska värden, möjligtvis då med undantag för ett kortlivat försök att lansera verkligt närgången personjournalistik av internationellt snitt. Snarare är det så, att framgångsrika nytillskott som Metro, privat lokalradio, nya tv-kanaler och nätsajter gärna deklarerat att de ansluter sig till det pressetiska

systemets anda. Att efterlevnaden inte kontrolleras av någon talar man inte ens tyst om. Lite hårdraget kan man säga att dessa drar fördel av ett system för vård av publikens förtroende som de inte har del i.

Övervakning, fristående från de enskilda medieföretagen, är nödvändig för systemets trovärdighet. Genom att brott mot de pressetiska reglerna påtalas, och att detta offentliggörs, visar man publiken att man menar allvar med de vackra orden. Övervakningsorganens yttranden ökar också i sig medvetenheten och debatten.

Men övervakningen får inte heller vara allt för fristående från pressen. Det måste finnas en »vi-känsla«, en vetskap om tillhörighet, egen påverkan och nytta. Det egna, ansvariga förhållningssättet till journalistik måste stå i centrum, och formas i diskussion med andra.

Statlig reglering av pressetiska frågor har, vare sig utomlands eller här hemma, visat sig vara någon bra väg. Stifta lag är inte svårt, men att utan omfattande myndighetsmakt genomdriva dess efterlevnad är värre. Statliga Radionämnden kunde möjligen upprätthålla sändningstillståndens innehållskrav gentemot ett enda, licensfinansierat radio- och tv-bolag. Dess efterföljare, Granskningsnämnden för radio och tv, har haft väsentligt större svårigheter att vinna gehör för sina tolkningar av hur en handfull kanaler skulle uppfylla sina avtal med regeringen om att värna opartiskhet och saklighet, agera med hänsyn till ljudradions och televisionens särskilda genomslagskraft vid skildringar av våld, sex och droger, och att skydda enskildas privatliv. Gentemot de många nya aktörerna i det digitala marknätet kommer Granskningsnämnden inte ens att behöva försöka. Deras sändningsrätter är inte förenade med några sådana innehållsliga villkor.

Vi är nu på väg in i en ny period av hård mediekonkurrens. Sverige, ett litet språkområde, kommer knappast i längden att bära hur många medier som helst. De som vinner publiken kommer att vinna annonsörerna. Omvänt gäller inte. Vårt nu-

varande pressetiska system växte fram under den senaste perioden av aggressiv konkurrens, »tidningsdöden«. Vore det pressetiska systemet inte till fördel – ekonomiskt och upplagemässigt – så hade detta knappast skett.

Tiden är mogen för en omorganisation av pressetiken. Branschen och företagen behöver det för att behålla publikens förtroende och därmed dess vilja att fortsätta vara kund. Samhället behöver det, för att även fortsättningsvis ha medier som kommunikationskanal.

Hur ett sådant nytt system skulle se ut är en öppen fråga, värd en ingående debatt. Journalistförbundet är redan igång. År 2004 lade en arbetsgrupp inom förbundet fram ett förslag om en ny medienämnd, som skulle ersätta hela det nuvarande pressetiska systemet och dessutom inkludera radio och tv. Förslaget fick dock ett ljumt mottagande, såväl från den egna kongressen som från andra parter. Ett tungt argument mot förslaget är risken att man skulle slå sönder det som i dag fungerar, främst PO/PON, i försöken att återupprätta det som inte fungerar.

Tanken är ändå värd att arbeta vidare med, för att skapa ett självsanerande etiskt system anpassat till dagens mediestruktur, där alla medier kunde ansluta sig. Det finns många värdefulla erfarenheter att ta tillvara från vad vi nu har, och kanske kan man finna en väg att naturligt låta ett nytt system växa fram ur det gamla. Möjligen kan det göras enkelt genom att man öppnar upp för andra medier än tidningar att ansluta sig. Inte bara genom att i största allmänhet skriva under reglerna, utan faktiskt också underställa sig kontroll av deras efterlevnad.

Alla medieföretag – oavsett distributionsform – som har ambitionen att hålla en kvalitet värd förtroende från lyssnare, tittare, läsare ska kunna ansluta sig. De som inte är beredda att leva upp till det ska dock inte kunna bära kvalitetsmärkningen, som bör vara tydlig: den här radiostationen är med, den där tidningen är det inte. Dagens situation, där pressetiken om än endast skenbart omfattar alla, kan vara farlig. Allmänhetens tro att även de uslaste journalistiska produkter ingår och

därmed underförstått godkänns av systemet, urholkar tilltron även till seriösa medier. PON har av tradition tagit sig an ärenden som gällt tidningar helt utan knytning till systemet, som en service till samhället och hjälp till enskilda människor i trångmål. Tyvärr innebär det också att man skapar legitimitet till medieföretag som inte själva tycks angelägna om det.

För oss som är uppväxta med solidaritet som honnörsord är det här inte helt tilltalande. Vi kommer att få två mediesfärer: en gratis av låg kvalitet, en prenumererad av god kvalitet för den som har det bättre ställt. Hur lite man än tilltalas av detta, så är det ändå bättre än alternativet. Vi ser det redan hända när allt fler medier sakta glider nedåt mot gratismediernas ambitionsnivåer. Det har vi – som samhälle – absolut inte råd med.

Det här är ett projekt som är viktigt för alla. Ansvaret för att driva det framåt faller inte enbart på de redan involverade organisationerna. Här borde företag som SVT, SR och UR kunna engageras. För deras framtida verksamhet vore det en fördel att poängtera att de inte håller sig till opartiskhet och saklighet enbart för att de är tvungna, utan för att de är proffs på god journalistik.

Samhället förändras, medielandskapet förändras. Antingen kan man ge upp och säga att det är omöjligt inför framtiden att ha en samlad, svensk pressetik. Eller också får man börja reformera systemet nu.

Noter

1. JMG *granskaren* »Journalist 2000«, s. 38.
2. JMG *granskaren* »Journalist 2000« s. 50.
3. Lennart Weibull och Britt Börjesson (1995). *Publicistiska seder. Svensk pressetik i teori och praktik 1900–1994*, Tiden, Stockholm, kapitel 7.
4. Se Torbjörn von Krogh (2006). »Så föddes PO«, artikelserie i *Pressens Tidning* nr 4–6 2006.
5. *Pressens Tidning* nr 5 år 2006, s. 26.
6. SvD:s förstasida 26 mars 2004, TT:s telegram »Starka reaktioner på förstasidesreklam« kl 14:33 samma dag, publicerat i bl.a. Corren.se
7. MMS mätning vecka 14 år 2006.
8. RUAB rapport IV 2005.
9. TS rapport 2005.

Christian Munthe

20. Vad är ett allmänintresse?

Föreställningen om ett allmänintresse spelar på flera sätt en central roll i medieetiken. Den yttrande- och tryckfrihet som bildar självklar utgångspunkt för den svenska medieetiken handlar i grunden om att ge enskilda möjligheter att uttrycka sig offentligt utan att hindras av hänvisningar till det allmännas bästa. En av medieetikens mest centrala frågeställningar handlar samtidigt om hur konflikter mellan det allmänna intresset av att viss information görs offentlig av medier och enskildas intressen av att så inte sker ska hanteras.[1] Även i medieetikens institutionella praktik, i form av ärenden och avgöranden hos PO/PON, har denna fråga kommit att dominera.[2]

Samtidigt är det ofta mycket oklart vad som läggs in i begreppet allmänintresse vid enskilda bedömningar och huruvida det alls finns ett begrepp som allmänintresse som genomsyrar medieetiken. I den här artikeln ska jag kort skissera vad som framstår som en intern slitning i den svenska medieetikens värderingsmässiga grundvalar. Denna spänning sammanhänger med att olika synsätt på allmänintressets karaktär och betydelse verkar tillämpas inom olika delar av svensk medieetisk ideologi och praktik. Det är i dagsläget svårt att avgöra hur reell och djupgående denna slitning är. Likväl framstår blotta möjligheten av att medieetiken vilar på en grundläggande motsägelse som värd att beakta. Ty om så är fallet är risken stor att medieetiskt känsliga överväganden i realiteten präglas av moraliskt godtycke och då finns starka skäl att ifrågasätta om det alls finns någon medieetik värd namnet.

Allmänintressets roll i yttrande- och tryckfrihetens ideologi

Sverige, liksom andra västländer, har en långtgående och stark yttrande- och tryckfrihet. I grundlagen tillskrivs människor rätten att offentligt yttra sig och sprida vilken information som helst.[3] Denna huvudregel har undantag, vilka kan sorteras in i två huvudkategorier: fall då informationen innebär ärekränkning eller förtal vad gäller enskild individ, respektive fall då informationen allvarligt hotar allmänna intressen (typfall är rikets säkerhet och allmän ordning).[4]

En central punkt är att det krävs mycket för att kunna kvalificera som ett allmänintresse av nyss nämnda typ. Att den svenska nationen, statsskicket, statsmakten eller offentliga institutioner och deras företrädare beskrivs i aldrig så ofördelaktig eller osaklig dager, eller rentav smädas, räcker inte. Endast om grundvalarna för ett fungerande samhälle hotas kan allmänintresset motivera inskränkning av yttrande- och tryckfriheten. I jämförelse är det betydligt lindrigare konsekvenser som behöver drabba en enskild för att ärekränknings- eller förtalsundantagen ska uppfyllas.

Analyserat ur etisk synvinkel uttrycker detta regelverk en traditionell liberal rättighetsetisk syn på yttrande- och tryckfrihet. Enligt den liberala rättighetsetiken har var och en rätt att göra som de vill så länge som de dels inte aktivt skadar någon annan (i för hög grad), dels inte bidrar till att undergräva viktiga gemensamma intressen.[5] Idéhistoriskt brukar synsättet förknippas med den brittiske filosofen John Stuart Mill.[6]

Det finns en långtgående diskussion om hur Mills liberala idéer ska länkas till hans nyttoetiska grundhållning:[7] som avsteg eller tillämpning. Viktigt att notera i detta sammanhang är dock att oavsett hur Mill tolkas på den punkten, så är innehållet i hans frihetsideologi detsamma.

I fallet med den svenska yttrande- och tryckfrihetens ideologi kan detta överföras på det faktum att vikten av enskildas rätt

att yttra sig och sprida vilken information de behagar ofta har motiverats utifrån demokratins behov av fri åsikts- och opinionsbildning. Så må vara fallet, men innehållet i våra rättigheter begränsas inte till sådana fall där demokratin faktiskt befrämjas utan är kategoriska inom de gränser Mill skisserade.

Den liberala rättighetsetiken ger individer stort utrymme att leva som de vill utan att andra får hindra dem. Men den ger också individer ett kraftfullt skydd mot att skadas till följd av andras fria livsföring, eftersom rätten att göra som man vill upphävs så fort andra individers legitima intressen hotas. Annorlunda är det med allmänna intressen. Här krävs synnerliga hot mot särskilt betydelsefulla gemensamma angelägenheter för att någon ska ha rätt att hindra individen att leva som hon önskar. Det finns många sätt att förklara denna skillnad, men i det här sammanhanget räcker det med att konstatera att denna hållning återfinns i den svenska yttrande- och tryckfrihetsideologin.

Summerar man de etiska och värderingsmässiga hörnstenarna i denna del av den medieetiska ideologin tycks den således ställa mycket höga krav för att något ska räknas som ett allmänintresse som kan motivera inskränkningar i den enskildes rätt att yttra och sprida information. I kontrast krävs betydligt mindre av hot mot enskilda individer för att inskränkningar av samma rätt ska vara motiverade. Detta ligger helt i linje med den liberala rättighetsetikens grundtanke att rättigheter får inskränkas primärt endast för att skydda enskilda från rättighetskränkningar. Endast då allmänintresset har en sådan dignitet att det verkligen berör allas våra möjligheter att nyttja vår rätt att leva som vi vill kan detta motivera att någon enskilds rätt inskränks.

Allmänintressets roll i medieetisk reglering och praktik

Inom yttrande- och tryckfrihetens ramar har i Sverige utvecklats ett kvasijuridiskt system för medieetisk självsanering.[8] Det innehållsliga navet i detta system utgörs av etiska regler, vilka samlats i en kodex enligt samma manér som inom sjukvårds-, omsorgs-, advokat- och ingenjörsprofessionerna. Dessa regler bildar grunden för bedömningen av de ärenden som sker inom de medieetiska institutionerna (PO/PON) då någon publicistisk handling anmälts för regelbrott. De ska också vara vägledande för den publicistiska praktiken; i den bästa av alla möjliga världar följs reglerna självmant i den publicistiska verksamheten.

De pressetiska spelreglerna uttrycks i sex rubriker, av vilka främst tre är av intresse i detta sammanhang:[9] Den regel som gäller bilder nämner visserligen inte uttryckligen allmänintresset, men det verkar vara en mycket rimlig tolkning att samma sorts klausul antas gälla i det fallet som i de övriga.

- Respektera den personliga integriteten: Privatlivets helgd får inte kränkas, om inte ett oavvisligt allmänintresse kräver offentlig belysning.
- Var varsam med bilder: Undvik bilder som kan kränka eller såra. [...]
- Var försiktig med namn: Överväg noga konsekvenserna av namnpublicering som kan skada. Avstå från publicering av namn och andra identifikationspunkter om inte ett uppenbart allmänintresse kräver att namn anges.[10]

I anknytning till enskildas intressen att slippa offentliggörande av information i de fall de skulle skadas av detta spelar således hänvisningar till allmänintresset samma roll i de medieetiska reglerna som det gör i anknytning till vars och ens rätt att sprida vilken information de vill i den grundläggande yttrande- och tryckfrihetsideologin. I båda fallen handlar det om att den enskildes rättigheter (att slippa skadas av andra respek-

tive att slippa hindras av andra att sprida vilken information man önskar) kan inskränkas utan att hot om skada eller rättighetsinskränkning för någon annan enskild individ kan påvisas. Om ett tillräckligt vägande allmänintresse föreligger kan inskränkningen av respektive rättighet likväl försvaras.

I de medieetiska reglerna nämns inte uttryckligen möjligheten av att hot om skada på enskild kan uppvägas av hänsyn till andra enskilda rättigheter eller intressen. Detta kan tyckas vara en skillnad mot yttrande- och tryckfrihetsideologin, som ju uttryckligen nämner hänsyn till enskildas intressen (förtal etc.) som giltig grund för att inskränka någon annan enskilds rättighet (att sprida den information man önskar). En högst rimlig tolkning är ändå att de medieetiska reglerna likväl räknar med att hotet om att enskilda skadas av en publicering kan uppvägas inte bara av allmänintresset utan även av hänsyn till andra enskilda. Dessa regler tar nämligen den grundläggande yttrande- och tryckfriheten för given och i denna ingår ju rätten för var och en att sprida vilken information man vill (inom de ramar som nämnts tidigare). Varje enskild publicist utgör i detta perspektiv en enskild part som har ett intresse av att sprida viss information samtidigt som någon annan enskild kan skadas av att så sker. Det är inte alltid som den sistnämndes intressen i sådana fall har ett försteg, även om vi helt bortser från hänvisningarna till allmänintresset.

Så långt finns stora likheter mellan de bakomliggande värderingsstrukturer som uttrycks av yttrande- och tryckfrihetsideologin respektive de medieetiska reglerna. I båda fallen handlar det om en rättighetsetiskt utformad normativ struktur, där allmänintresset endast under vissa kvalificerade förutsättningar kan motivera att enskildas intressen ställs åt sidan. Men det finns också skillnader, av vilka jag kort ska nämna två uppenbara för att sedan mer ingående beskriva en tredje kanske inte lika tydlig. Denna tredje skillnad kommer sedan att kommenteras vidare i nästa avsnitt.

För det första är det uppenbart att de medieetiska regler-

na i vissa avseenden ställer högre krav på det publicistiska beteendet för att detta ska vara acceptabelt än vad yttrande- och tryckfrihetsideologin gör. Att undvika handlingar som kan rubriceras som förtal eller ärekränkning är inte tillräckligt för att visa den hänsyn till enskildas intressen som de medieetiska reglerna kräver. Om så inte var fallet är det ju också svårt att se vad reglerna skulle ha för poäng. Deras roll är att sätta ribban för acceptabelt beteende högre än den baslinje av grundläggande hyfs som anges i yttrande- och tryckfrihetslagstiftningen.

För det andra är det slående att allmänintresset i de medieetiska reglerna inte alls figurerar som källa till berättigad inskränkning av hänsynen till publicistiska intressen, utan enbart av sådana enskilda intressen som kan hotas av publicistiska handlingar. Detta är en ren spegelvändning i förhållande till yttrande- och tryckfrihetsideologin, där rollen hos hänsynen till allmänintresset helt består i att den kan motivera inskränkning av yttrande- och tryckfriheten.[11]

Min tredje kommentar rör ett förhållande som anknyter till det nyss nämnda. För att göra denna kommentar så tydlig som möjligt kan det vara lämpligt att skilja mellan, å ena sidan, de faktorer som betecknas av termen allmänintresse i yttrande- och tryckfrihetslagstiftningen och, å andra sidan, de faktorer som betecknas med samma term i de medieetiska reglerna. Låt oss kalla de förra faktorerna för A1 och de senare för A2. Med andra ord, då faktorerna A1 föreligger finns i lagens mening skäl för att inskränka yttrande- och tryckfriheten, då faktorerna A2 föreligger finns i medieetikens mening skäl för att inskränka enskildas rätt att slippa skadas av (i och för sig lagliga) publicistiska handlingar. Min tredje observation är att A1 och A2 skiljer sig åt inte bara i detaljer, utan på ett så genomgripande sätt att de kan betraktas som väsensskilda.

För att A1 ska föreligga krävs att det direkt eller indirekt föreligger hot mot samhällets grundvalar. För att A2 ska föreligga krävs dock inte på långt när så allvarliga förhållanden. Det »oavvisliga« eller »uppenbara« allmänintresse som, om det

»kräver« publicering, enligt de medieetiska reglerna berättigar skador på enskilda verkar i många fall inte handla om annat än att många människor gärna vill ha reda på de uppgifter publiceringen gäller. Vill man vara cynisk kan man gå ett steg till i resonemanget och hävda följande. Eftersom det yttersta tecknet på en vittomfattande nyfikenhet är viljan att konsumera publiceringen av uppgifterna, så är höga upplagesiffror det bästa tecknet på att publicering som skadar enskilda är medie-etiskt försvarbar!

Det väsensskilda i A1 jämfört med A2 visas också av att ett aldrig så utbrett folkligt intresse av att slippa ta del av vissa uppgifter aldrig någonsin kan göra att A1 föreligger. A1 har inte på något sätt att göra med i vilken utsträckning något antal människor önskar ta del av uppgifter genom medierna eller ej. Naturligtvis kan det hända att sådana utbredda önskemål uppstår till följd av förekomsten av sådana faktorer som gör att A1 föreligger (hot mot samhällets grundvalar), men det är inte denna bieffekt som i sig själv gör att A1 föreligger. I jämförelse tycks A2 ha allt att göra med just människors önskemål att ta respektive inte ta del av uppgifterna som förmedlas i en publicering – helt oaktat vad detta utbredda intresse grundar sig på. Det krävs med andra ord inte att det förutom själva nyfikenheten föreligger ytterligare faktorer (i stil med dem som måste vara för handen för att A1 ska föreligga) för att A2 ska föreligga.

En spänning i den medieetiska ideologin

Det skulle i och för sig kanske inte behöva utgöra ett så allvarligt problem att begreppet allmänintresse används på olika sätt i olika medieetiska sammanhang. Jag ska emellertid nu argumentera för att den ovan observerade olikheten utgör ett stort problem för medieetikens ideologiska och värderingsmässiga

grundvalar – den skapar en spänning som gränsar till en direkt motsägelse.

Eftersom dessa grundvalar också innefattar den långtgående frihet som garanteras medierna i yttrande- och tryckfrihetslagstiftningen finns det all anledning för medierna att själva rannsaka de värderingar som kommer till uttryck i den medieetiska hanteringen. Alternativet är att antingen erkänna att det finns goda grunder för samhället att ytterligare inskränka yttrande- och tryckfriheten, eller att ge upp tanken på en konsekvent medieetisk ideologisk grundhållning och vara öppen med att den medieetiska självsaneringen inte vilar annat än på branschegoistiskt godtycke.

Den spänning jag vill påvisa gäller det grundläggande synsättet på vad som kan utgöra goda grunder för att handla i strid med enskilda individers intresse. Yttrande- och tryckfrihetslagstiftningen uttrycker en traditionell liberal rättighetsetisk syn: primärt får man skada någon annan (t.ex. inskränka någons frihet) enbart om detta kan motiveras med att någon annan enskild i annat fall kommer att skadas i motsvarande grad. Undantag från denna huvudregel kan göras endast om det föreligger hot mot samhällets grundvalar, dvs. sådana faktorer som utgör förutsättningar för allas möjligheter att främja och freda sina intressen. Denna syn på yttrande- och tryckfriheten åtnjuter uppenbarligen ett mycket starkt stöd i medievärlden.

Synen på allmänintresset i de medieetiska reglerna förmedlar dock en radikalt annorlunda syn på när skada på enskilda kan berättigas. Det viktiga här verkar vara att antalet enskilda vilkas intressen kan främjas av att denna skada tillfogas den enskilde är tillräckligt stort. Inget krav finns på att någon av detta stora antal enskilda har särskilt viktiga intressen på spel, det räcker med ren nyfikenhet. Inte heller krävs att deras sammanlagda intressen på något vis utgör en förutsättning för deras möjligheter att i vidare mening främja och freda mer fundamentala intressen. Detta ger uttryck för ett synsätt som går stick i stäv med den liberala rättighetsetiska grundhållning-

en. Snarare passar det bättre in i ett renodlat utilitaristiskt eller nyttoetiskt tänkande, där stora nackdelar för en enskild individ kan uppvägas av att tillräckligt många individer kan tillgodoräkna sig mycket små fördelar.

Konflikten mellan de rättighetsetiska och de utilitaristiska synsätten är fundamental och ett klassiskt tema i moralfilosofisk diskussion. Den sammantagna medieetiska ideologin förmedlar dock ett budskap som uttrycker båda dessa hållningar – detta är den grundläggande ideologiska spänning jag vill uppmärksamma. Detta är, vill jag hävda, ett allvarligt problem inte minst för medierna, som ju dels brukar vilja freda yttrande- och tryckfriheten i sin rättighetsetiska utformning, dels ger uttryck för sin vilja att ägna sig åt en seriös och genomtänkt medieetisk självsanering.

Invändningar och forskningsbehov

Det finns två principiella invändningar som kan riktas mot ovanstående resonemang. Den första av dessa bygger på idén att det inte behöver ligga en motsättning i att insistera på robusta rättigheter för enskilda i deras förhållande till just staten, men samtidigt vara mindre strikt när det gäller frågan om när andra aktörer får gå emot enskildas intressen. Den strikt rättighetsetiska synen på allmänintresset kan då vara adekvat i samband med yttrande- och tryckfrihetslagstiftningen, men den medieetiska reglering och praktik som går utöver denna lagstiftning behöver därmed inte ha en lika strikt syn på vikten av att skydda enskilda. Det handlar ju i det senare fallet om mediernas, snarare än statens, förhållande till individen.

För att denna invändning ska vara giltig krävs att statens förhållande till enskilda aktörer är moraliskt väsensskilt jämfört med mediernas förhållande till enskilda. Staten har visserligen en unik roll som utövare av legitimt våld i samhället. Men frågan är om detta är tillräckligt för att etablera den moraliska

klyfta mellan statens och mediernas förhållande till enskilda intressen som krävs för att den invändning som vi diskuterar ska få stöd. I förhållande till de flesta enskilda individer är medierna en mycket mäktig aktör med långtgående kapacitet att ödelägga livsplaner och livskvalitet. Samtidigt saknas i den enskildes förhållande till medierna (i de fall där den enskilde inte skyddas av lagstiftningen) de flesta av de institutionaliserade skyddsmekanismer som är på plats i samband med statliga aktioner mot enskilda (regleringar för informationsinhämtning, överprövningsprocedurer, rättssäkerhetsmekanismer, rätt till rättsligt bistånd etc.).

Därmed inte sagt att medierna sedd som maktinstitution är helt jämförbar med staten, men det tål tveklöst att diskuteras i vad mån de grundläggande värderingar om vikten av att skydda enskildas intressen som bildar grunden för den liberalt präglade rättighetsetiska syn som kommer till uttryck i yttrande- och tryckfrihetslagstiftningen inte också är tillämpbara på andra mäktiga aktörer. Ett starkt argument som leder i denna riktning är att dessa värderingar inom rättighetsetiken normalt anses vara tillämpliga också på enskilda individers förhållande till varandra.[12]

Den andra principiella invändningen går i stället ut på att försöka framhålla att lagregleringen av medierna och den medieetiska självsaneringsregleringen spelar olika roller. Det skydd för enskilda mot att offras i det allmänna bästas namn som är adekvat utifrån etisk synvinkel är på plats i lagstiftningen. De medieetiska regleringarna erbjuder ett extra skydd, men behöver just därför inte tillämpa den strikta syn på vikten av att skydda enskildas intressen som är rimlig att kräva av en rättslig reglering.

Såvitt jag kan se finns det två huvudsakliga tolkningar av denna invändning. Den första tolkningen är att den medieetiska självsaneringspraktiken framhålls som en sorts opåkallad vänlighet mot enskilda från mediernas sida – som enskilda ska vi helt enkelt vara tacksamma för att medierna pålägger sig

restriktioner som egentligen inte krävs för att agera moraliskt acceptabelt. Problemet är ju emellertid att i ljuset av den uppenbarligen långtgående beredskapen att skada enskilda utan hänvisning till att detta krävs för att skydda några särskilt allvarliga intressen, så blir det inte mycket kvar av denna extra hänsyn. Den andra tolkningen är i stället att se detta argument som en variation på den första invändningen och då blir förstås de problem som framhölls där tillämpliga. I mina ögon är det också troligt att denna senare tolkning måste förutsättas i den första tolkningen. Ty på vilka grunder ska man annars kunna hävda att de medieetiska reglerna utgör en extra, opåkallad hänsyn som går utöver moralens krav?

Båda dessa principiella invändningar pekar i första hand mot ett stort behov av förutsättningslös och systematisk forskning kring det medieetiska systemets värderingsmässiga och normativa förutsättningar och vad dessa närmare bestämt implicerar. Detta är i första hand en teoretisk uppgift som faller väl inom ämnesområden som allmän rättslära, idéhistoria, moralfilosofi, politisk filosofi och politisk teori. Men för att vara meningsfull behöver sådan forskning självfallet baseras på fakta om vilka värderingar och normer som faktiskt påverkar och kommer till uttryck i den medieetiska och publicistiska praktiken.

Detta leder över till en tredje invändning mot min analys, nämligen att den bygger på lösa antaganden om hur resonemangen går när de medieetiska reglerna tillämpas på redaktioner eller i samband med efterhandsgranskningar. Detta är en helt riktig synpunkt i så måtto att jag inte funnit någon systematisk samling vetenskapliga fakta att stödja mig på. Men detta beror inte på att det finns gott om sådana fakta som talar emot mitt antagande, utan att kunskapen om vilka värderingar och normer som påverkar och kommer till uttryck i medieetiskt och publicistiskt beslutsfattande helt enkelt är mycket bristfällig. Samtidigt tror jag på grundval av samtal i många olika sammanhang (även med medieaktörer) att det allmänna

intryck jag redovisat ovan är mycket vitt spritt bland människor, vilket gör att mitt antagande åtminstone är en forskningshypotes värd att ägna uppmärksamhet.

Åter är alltså min slutsats att vad invändningarna pekar mot är ett akut forskningsbehov. Vid sidan av teoretisk forskning och statistiska sammanställningar behövs forskning av kvalitativ empirisk natur som kan bistå med grundläggande data för systematiska analyser av mediernas faktiska värde- och normstrukturer.

Referenser

Börjesson, Britt (2005). *Pressetikens facit: anmälningar och beslut hos PO/PON 1996–2003*. Rapport till SNS Demokratiråd. SNS, Stockholm.

Dworkin, Ronald (1977). *Taking Rights Seriously*. Duckworth, London.

Ekström, Mats och Stig Arne Nohrstedt (1996). *Journalistikens etiska problem*. Rabén Prisma, Stockholm.

Mill, John Stuart (1859) 1984. *Om friheten*. Natur & Kultur, Stockholm.

Mill, John Stuart (1871) 2003. *Utilitarism*. Daidalos, Göteborg.

Nozick, Robert (1974). *Anarchy, State, and Utopia*. Basil Blackwell, Oxford.

Weibull, Lennart och Britt Börjesson (1995). *Publicistiska seder*. Tidens förlag, Stockholm.

Noter

1. Weibull & Börjesson 1995, kapitel 2. Den andra centrala frågeställningen handlar om kraven på saklighet, allsidighet och opartiskhet i den information som förmedlas och finns belyst i Ekström & Nohrstedt 1996.
2. Börjesson 2005.
3. Till detta kan läggas etableringsfriheten, censurförbudet, meddelarskyddet och den särskilda rättsprocess som tillämpas i tryckfrihetsmål. Dessa inslag understryker ytterligare styrkan i den grundläggande rättighet som yttrande- och tryckfriheten stadgar.
4. Weibull & Börjesson 1995, s. 49–52.
5. Den sistnämnda klausulen är vad som skiljer den liberala rättighetsetiken från den *libertarianska*, inom vilken hänvisningar till gemensamma intressen inte kvalificerar som giltig grund att inskränka individers rättigheter. En framträdande representant för denna idétradition är Robert Nozick (1974).
6. Mill 1984.
7. Mill 2003.
8. Systemet som helhet, inklusive dess historia och institutionella ramverk, belyses i Weibull & Börjesson 1995.
9. Av viss relevans är också rubriken *»var generös med bemötanden«* (Weibull & Börjesson 1995, s. 10), eftersom sådan generositet kan handla om att upprätta enskilda som blivit offer för brott med de övriga regler som citeras.
10. Weibull & Börjesson 1995, s. 10.
11. Om man i yttrande- och tryckfrihetsideologin bygger in den typ av argument för att denna ideologi bör stadfästas i lag som hänvisar till allmänintresset av att det råder yttrande- och tryckfrihet kan detta spegelförhållande mildras. Som nämndes ovan finns dock skäl att inte se innehållet i yttrande- och tryckfriheten på detta sätt, utan lämna utrymme för att denna ideologi kan motiveras på en rad olika vis, av vilka alla inte alls behöver åberopa något allmänintresse.
12. Se t.ex. Dworkin 1977.

Susanne Wigorts Yngvesson

21. Makt att ta moraliskt ansvar

»Den som skriver har begått en handling och borde vara ansvarig som för vilka andra handlingar som helst. Mord till exempel«, förklarade författaren Torgny Lindgren ironiskt när han fick frågan om journalisters ansvar. Det är provocerande – men det är mitt i prick. För journalister är inga robotar utan de har frihet att göra moraliska val. Om vi får en journalistik som vi inte vill ha eller tycker är undermålig, vem ska vi då klandra om inte journalisterna? Men är det så enkelt?

En av de stora etiska frågorna för dagens medier är hur de bör ta ansvar för sin egen makt och maktens konsekvenser. Det är en diskussion som rör sig på minst två plan: dels ett politiskt och sociologiskt, med frågor om exempelvis ägarstrukturer och pressfrihet; dels den individuella maktens, som exempelvis handlar om arbetsmetoder och ideal.

Med makt uppstår ofta det märkliga fenomenet att den som har den formella makten tycks uppleva att det är andra som har den egentliga makten. Makthavaren känner sig maktlös. Politiker deklarerar att press, radio och tv är de som har makt över den politiska agendan. De måste medietränas för att kunna utöva sin makt; sitta fint och göra pudel. Journalister å sin sida beklagar ofta att de politiska rummen är slutna och att den som bjuds in måste klart och tydligt visa var hon har sin lojalitet: *»you can't live with them and you can't live without them.«* Den politiska reportern Margit Silberstein skrev självkritiskt att »likt börsmäklarna kan vi journalister prata upp eller ned en politikers värde. Och orden är ofta i svart eller vitt, antingen

eller. Vi gillar en vinnare – tills vi tröttnar. Då ratar vi det vi själva varit med om att skapa.«

Jag har inte för avsikt att göra en politisk och sociologisk maktanalys, utan ska analysera vad makt kan innebära för det moraliska ansvaret och de moraliska handlingarna. För det är där makten börjar, där den enskilda handlingen äger rum och orsakerna till agerandet kan analyseras. Diskussionen kommer först att handla om journalisters etik på det individuella planet, därefter om den etik som förmedlas genom det etiska saneringssystemet och slutligen några funderingar om vilka förändringar det nuvarande etiska samtalet och systemet skulle behöva.

Den svårflörtade moralen

När vi kommer hem efter jobbet så lägger vi inte av oss en arbetskropp och ett jobbmedvetande och byter till en fritidskropp och ett ledighetsmedvetande. Vi är en och densamma. Ändå kan vi säga att yrkespersonen och privatpersonen inte är riktigt identiska. Det kan bero på olika saker, men framför allt handlar det om de förväntningar vi har på oss själva och från omgivningen. Olika sammanhang kräver olika slags handlingar. Vi är inte olika personer på olika platser, men den praktiska verksamheten och omgivningen leder till att vi beter oss på olika sätt. Förhoppningsvis harmonierar moralen inom oss, så att våra moraliska övertygelser får utrymme både hemma och på jobbet.

Olika erfarenheter i livet visar att vi ofta vill en sak, men gör en annan. Eller att vi väljer mellan pest och kolera, det vill säga att vi ibland ställs inför alternativ som alla kan vara oönskade. Eller att vi tror oss göra det rätta, men att det får ödesdigra konsekvenser. Att vilja göra goda handlingar, såsom att stå upp för utsatta människor eller granska makthavare, behöver inte alltid leda till det som vi själva önskar och tror är gott. Detta är

moralens paradox. Den finländske filosofen Georg Henrik von Wright talade om strukturer i tillvaron som »omständigheternas diktatur«. Han syftade på den förutsägbarhet som driver och tvingar oss in i situationer som vi är en del av, men inte har egentlig makt över. Denna omständigheternas diktatur är både existentiell och strukturell.

När jag frågade några nyhetsreportrar på tre olika tidningsredaktioner om de anser sig ha makt, var svaret både ja och nej. Mest reflekterar de dock över sin känsla av maktlöshet – både strukturell och moralisk. En reporter berättar att hon känner sig som en kugge i ett stort maskineri. Det beror inte på att hon saknar ambitioner och ideal i sitt arbete, utan snarare på en känsla av att inte kunna påverka den journalistik som ibland tycks leva sitt eget liv. En annan reporter säger att han ibland upplever sig existentiellt utsatt, särskilt när han möter människor i lidande situationer. Det beror inte på att han saknar erfarenhet. Tvärtom har han arbetat som kvällstidningsreporter i många år. En tredje beskriver hur han flera gånger har betett sig »för jävligt« mot människor som han har granskat. Det beror inte på att han saknar empati, men ibland drar engagemanget iväg. Han tycker i stundens hetta att han gör rätt, men då och då passerar han en gräns som han ångrar efteråt. Troligen har alla reportrar som arbetar med daglig nyhetsrapportering och granskning erfarenheter av maktlöshet, existentiell utsatthet och ånger. Och det är bra. Det betyder att de är moraliskt reflekterande.

Journalister har makt att göra val, men inte makt över alla förutsättningar och konsekvenser. Därför handlar moral inte om att följa vissa regler och vara lydig mot dem, utan om att bli en självständigt reflekterande reporter som ibland får säga »nu gjorde jag fel« och »jag tar ansvar för mina handlingar«. Att utvecklas som moralisk varelse är att vara utsatt. Moral förändrar journalister, liksom oss alla. Den är inte konstant, eftersom moral villkoras i möten med andra och med tillvaron. Vi kan aldrig ta ledigt från vårt moraliska ansvar, eftersom den är

grunden för vår mänsklighet. Däremot kan vi ta ledigt från insikten om att vi är moraliska varelser. Vi kan välja att maskera oss i en yrkesroll och uppträda som om vi vore ansvarstagande. Det gör reportern när hon säger »alla andra gjorde så« eller »om inte jag hade tagit det knäcket hade någon annan fått göra det i stället«. En av de största etiska frågorna för dagens medier är i vilken mån man bör ge och begära moraliskt ansvar av publicister och reportrar.

Reglernas förlorade värld

Det nuvarande pressetiska systemet är resultatet av många decenniers diskussioner och kamp. Det framstår som om hotet om en begränsande tryckfrihetslagstiftning har varit mer eller mindre överhängande sedan den första versionen av TF kom 1766. Kungar, politiker och näringslivets företrädare har då och då velat inskränka pressens frihet, av skäl som har att göra med dess granskning av makten. När Publicistklubben bildades 1874 var motivet delvis att försvara yrkesgruppens intressen utåt. Fortsatta påtryckningar om inskränkningar i tryckfriheten gjorde att journalisterna skapade ett system för självsanering av den egna verksamheten. Syftet med Pressens Opinionsnämnd, som grundades 1916, var att den skulle fungera som en hedersdomstol för pressen och allmänheten. Samma motiv drev också igenom beslutet att anta *Etiska regler för press, radio och tv*, vars första version kom 1968. 1969 fick svenskarna sin första Allmänhetens Pressombudsman, PO. Under de senaste 15 åren har saneringssystemet ytterligare förstärkts organisatoriskt genom redaktioners egna ombudsmän, som finns på Dagens Nyheter, TV4 och Sveriges Television. Jag kan urskilja fyra motiv för ett saneringssystem och en reglerad yrkesetik:

1. Det ersätter en detaljstyrd lagreglering av publicistisk verksamhet.

2. Det identifierar gemensamma ideal och normer för yrkesgruppen.

3. Det hjälper journalister och publicister att värna om sin egen status.

4. Det förstärker de anställdas förhandlingsposition gentemot arbetsgivaren.

Dessa motiv kan sägas vara externa och interna, eftersom de försvarar journalisternas intressen utåt samtidigt som de håller samman gruppen genom gemensam identifikation. Med en enkel generalisering kan man säga att publicisterna har valt att avstå från en del av sin handlingsfrihet, i sin strävan att bevara mer av sin självständighet i juridisk mening. Tanken är att ett saneringssystem ska ha en tuktande eller åtminstone begränsande effekt, så att ansvariga utgivare inte publicerar vad som helst och att journalister beter sig försvarbart och professionellt. Yrkesetikens fyra motiv är enligt min mening godtagbara, men det finns ett väsentligt problem: det nuvarande saneringssystemet och den reglerade etiken är inte rätt verktyg. Åtminstone inte om det är en ansvarstagande och godtagbar yrkesetik man vill åstadkomma.

Etiska regler för press, radio och tv är en yrkesetisk modell som är handlingsreglerande och som mer eller mindre detaljerat anger hur publicister och reportrar ska handla. Under 1980-talet var kritiken mot PO och PON så hård att man beslutade att införa ett tillägg i en ingress om att reglerna inte ska tolkas formalistiskt utan med en »ansvarig hållning«. Den dåvarande PO, juristen Thorsten Cars, tyckte att det var så mycket bråk om hans utlåtanden att det var en ren befrielse att få sluta 1990. Publicisterna ansåg att Cars som PO alltför ofta ägnade sig åt pressetikett och juristeri.

Jag tycker att det finns flera svårigheter med en handlingsreglerad etik som sådan och mer specifikt med *Etiska regler för press, radio och tv*. Om jag börjar med det senare, så framstår reglerna vid en första anblick som enhetligt formulerade principer. Vid en närmare analys visar det sig dock att reglerna drar

åt två olika håll. Vissa regler är deontologiskt färgade, det vill säga att de anger vilka principer eller plikter som ska följas och som är rätt oavsett konsekvenserna. Särskilt gäller det yrkesreglerna och reglerna mot textreklam, av vilka de flesta är utformade som förbud. Andra regler är konsekvensetiskt formulerade, det vill säga att det ibland är viktigare att bedöma vilka effekter en publicering eller handling kan få än vilka principer som är styrande. Av dessa finns de flesta i publicitetsreglerna, vilket kanske kan förklaras av att det är publicisterna som är juridiskt ansvariga för det som trycks. Båda dessa etiska perspektiv kan vara försvarbara – en ansvarstagande journalistik bör se till både övergripande ideal och konsekvenser – men problemet är att reglerna hamnar i konflikt med varandra när dessa synsätt blandas.

Ett annat problem är att reglerna uttrycker en alltför begränsad syn på moral. I det nuvarande systemet handlar alla bedömningar om huruvida en publicering har varit felaktig eller inte. Inga publicister fälls på grund av att de har varit alltför försiktiga eller tagit för mycket hänsyn och avstått från en publicering. Men att inte publicera kan få lika stora konsekvenser som att göra det.

Ett tredje problem är att PO och PON gör sina moraliska bedömningar som brandkårsutryckningar. De kommer alltid när upplevelsen av kränkning hos enskilda redan finns. Men med det nuvarande systemet kan det inte fungera på annat sätt. Även om PO och PON arbetar snabbt så kommer utlåtandet alltid sent i förhållande till publiceringen.

Det fjärde problemet är att systemet är konjunkturkänsligt. Dels finansieras det av mediernas egna organisationer och de medieföretag som klandras av PO eller PON och kan därför misstänkas för att gå Samarbetsnämndens ärenden, det vill säga Tidningsutgivarnas, Journalistförbundets och Publicistklubbens. Även om så inte är fallet, så är blotta misstanken om detta ett tillräckligt problem. Dels finns det en risk att bedömningar görs olika beroende på vilka som sitter i nämnderna,

vem som är PO och hur trycket från allmänheten ser ut.

Ett femte problem är att systemet kan tyckas effektivt när PO och nämnderna varje år kan visa statistiska resultat på friade fall och på fällningar. Men risken är att det blir en envägskommunikation. En moralisk domstol har svårt att nå den underliggande bedömningen av publiceringen – för den äger rum på vägen fram till det fattade beslutet.

Även om det vore möjligt att åtgärda dessa brister med en förändring av reglerna och saneringssystemet, så anser jag att det finns övergripande problem med en reglerad yrkesetik som sådan:

1. En reglerad yrkesetik främjar en ytlig förståelse av moral.

2. En reglerad yrkesetik framhåller mer hur vi ska vara i vår yrkesroll än som människor.

3. En reglerad yrkesetik beskriver inte den moral som journalister har i praktiken.

4. En reglerad yrkesetik tenderar att förväxla moral med juridik, men dessa bör hållas isär eftersom juridik och moral inte är samma sak eller har samma funktion.

Att en reglerad yrkesetik främjar en ytlig förståelse av moral har jag redan berört. Men detta kan också innebära att etiken undergrävs, eftersom det framställs som om det finns en enhetlig kultur trots att moralen i praktiken är mångfasetterad. Dessutom är risken med att betrakta journalister som en homogen yrkesgrupp, att allt som bryter mot en homogen officiell föreställning då kan betraktas som undantag eller felaktigheter. Det är till viss del en maktfråga. Att skapa en homogen bild av yrkesgruppen kan ge den status, men om det visar sig att individer eller redaktioner går utanför ramarna kan sådana beteenden lika väl falla tillbaka och bli destruktiva för en homogeniserad självbild – och därmed undergräva etikens betydelse.

Det system för etisk självsanering som finns i dag har en tendens att förväxla moral med juridik, men det är inte samma sak.

Exempelvis kan någonting vara juridiskt förbjudet, men ändå etiskt försvarbart, eller tvärtom. En klassisk diskussion är om en reporter får ljuga för att få fram vissa uppgifter. Vissa skulle svara att hon aldrig får ljuga. Andra skulle säga att det finns undantagssituationer när uppgifterna är så relevanta att de måste komma fram, då det kan vara befogat att ljuga. Det är i allmänhet inte juridiskt förbjudet att ljuga, men det är svårt att försvara det moraliskt. Även i de fall då det är juridiskt förbjudet kan det finnas de som anser att en reporter både får och bör tumma på sanningen. Den så kallade Wallraff-metoden, att en reporter utger sig för att vara någon annan än den hon är, accepteras av många fast den är moraliskt tvivelaktig. Att ett saneringssystem är uppbyggt som ett juridikliknande system innebär också andra svagheter. En av dem är att juridiska regler kan revideras från ett år till ett annat. Moraliska övertygelser kräver betydligt längre tid för att ändras – och andra vägar än demokratiska beslut. Det har med moralens egenskaper att göra.

Den moraliska journalisten

Men vad är då ett hållbart yrkesetiskt system? Nu när jag har kritiserat den nuvarande modellen för en rad svagheter, är det befogat att fråga hur ett alternativ skulle kunna se ut. Jag har inte en färdig lösning, utan i stället förslag till inriktning och ansatser som är relaterade till den uppfattning om moral som jag redogjorde för i början.

En övergripande synpunkt är att en yrkesetik bör vara förebyggande och inte straffande. Jag tror att majoriteten av landets reportrar vill vara duktiga på sitt yrke och samtidigt kunna stå upp för en moral som är integrerad i dem själva. Om en sådan inställning är utgångspunkten finns det mängder av frågor att gå vidare med. En relevant startpunkt är att formulera de ideal som präglar verksamheten. Två påtagliga ideal är sanning och hänsyn. Men det kan finnas fler, såsom oberoende el-

ler språkkänsla. Det leder över till funderingar om vilka slags egenskaper journalister behöver för att kunna utföra sitt yrke i relation till de ideal man vill leva upp till. För att värna om sanningen kan det till exempel behövas både mod och klokhet. Och för att vara en hänsynstagande reporter behöver man både empati och integritet. Den här kunskapen finns givetvis redan i yrkesverksamheten. Erfarenheter hos individer och på redaktioner, det som »sitter i väggarna«, är oumbärliga praktiska kunskaper för en yrkesetik som ska relateras till den faktiska verksamheten.

Men ingen redaktion är ett paradis och inga reportrar är fullfjädrade moraliska änglar. Journalistik används i egennyttiga syften. Individer blir kränkta i reportrars jakt på att vara först med Nyheten. Reportrar åsidosätter sitt eget samvete för kollegernas skull – eller för att få förlängt vikariat. Orsakerna till att arbetsmetoder och publicistik ibland uppfattas som omoraliska är att en gräns har passerats. En gräns för den allmänna moralen, för det egna samvetet eller för de ideal man egentligen vill värna om. En del av förebyggandets etik handlar därför om att debatten om journalisters makt och moral ständigt hålls levande. Det är viktigare att mediernas granskning av sig själva och av varandra är uppriktig och ambitiös, än att det finns en särskild nämnd eller ombudsman som ska fungera som moralisk domare. En ombudsman kan väcka en debatt om moraliska frågor, men en enda person eller nämnd kan inte ge facit för vad som är rätt eller fel.

Det nuvarande etiska regelsystemet har en styrka genom konkret statistik och särskilda personer utsedda för den moraliska uppgiften. Den tydligheten kan vara svår att uppväga med en yrkesetik som är karaktärsinriktad i stället för handlingsreglerad. Men jag är övertygad om att en hållbar yrkesetik handlar om vilka slags människor journalister bör vara och vilka egenskaper de bör eftersträva, snarare än att föreskriva vilka handlingar som är rätt och fel. Vilka möjligheter finns det på redaktioner att låta reportrar och publicister re-

flektera moraliskt? Vilka verktyg har individerna för att visa civilkurage och empati? Sådana frågor rör allt från utbildning och fortbildning, rekryteringsprofiler, samhällsanalys, existentiella utgångspunkter till klimatet på redaktionerna.

Det pågår dagligen diskussioner om publiceringar, vinklingar och källors trovärdighet. Men hur ofta händer det att de involverade ställer sig vid sidan av verksamheten och funderar över mekanismerna bakom både de publiceringar som inte blev så bra och de som blev lyckade? Och då menar jag inte samtal om de kommersiella aspekterna, hur man står sig mot konkurrenterna, utan de moraliska perspektiven. Forum som Publicistklubben, Grävande journalister, Fojo och nätverk som diskuterar arbetsmetoder och publiceringar är viktiga för det ständigt pågående samtalet, liksom mediernas egna – alltför få – granskningsprogram. Varför inte ett dagligt tv- eller radioprogram om medieetik? Uppslagen är oändliga.

Utformningen av en medieetik och yrkesetik rör sig på olika nivåer: dels den praktiskt konkreta, dels den strukturella och teoretiska. Jag har givit några synpunkter på den praktiska, men vill också föreslå fem teoretiska verktyg för en hållbar medieetik och yrkesetik.

Det första är att etiken bör vara *universaliserbar*, det vill säga att en medieetik inte bör skilja sig från annan etik som vi eftersträvar. Den moral som vi förespråkar för andras handlingar bör vi också förespråka för våra egna.

Det andra är att etiken bör rymma *mångfald*, det vill säga bejaka att det finns olika värderingstolkningar som alla kan ha goda skäl att försvaras. Att värna en viss uppfattning om god moral utesluter inte att det kan finnas en annan moraluppfattning som också kan ha goda skäl att försvaras. Det innebär att jag är beredd att ompröva min egen moraluppfattning, om det finns argument för en annan syn som gör att den framstår som mer försvarbar än min egen.

Det tredje är *erfarenhet*, det vill säga en praktisk klokhet som är uppövad och förstådd genom en yrkesverksamhet. Erfaren-

heten är en individuell och kollektiv kunskap som bygger på ett igenkännande av handlingar. Till skillnad från intuitionen, som är spontan, och vanan, som är oreflekterad, så är erfarenheten ett reflekterande över handlingar.

Det fjärde är *människosyn*, det vill säga en uppfattning om människan som är vedertagen enligt de kunskaper som finns, men som också innebär en reflekterad ideologi och värdering om människan som existentiell varelse, såsom en åsikt om människans fria vilja, hennes inställning till känsla och förnuft eller en åsikt om människans egoism eller altruism.

Det femte är *koherens*, det vill säga att den yrkesetik och medieetik vi försvarar ska vara fri från självmotsägelser. Argumenten ska harmoniera med varandra inom ett system, vilket inte innebär att det inte är möjligt för ett stort antal skilda koherenta system att försvaras sida vid sida.

Jag har givit förslag på fem verktyg att använda för att teoretiskt fundera över vilken medieetik vi vill försvara. Resultatet av den diskussionen kan troligen bli diversifierat, beroende på vad vi menar med journalistik och vilken uppgift vi anser att den ska fylla. Det är positivt att det kan finnas olika synsätt på hur en medieetik bör utformas, eftersom det betyder att etiken motsvarar den mångfaldiga praktiska verklighet där journalistiken äger rum.

»Den som skriver har begått en moralisk handling och borde vara ansvarig som för vilka andra handlingar som helst«, säger Torgny Lindgren. Javisst, så är det. Att vara moralisk är att vara ansvarstagande. Men orsakerna till våra handlingar är en komplex frågeställning, där det inte finns några svar kortfattade nog att rymmas på en löpsedel. Det kan upplevas frustrerande. Men egentligen är det då – när den moraliska reflektionen äger rum – som den viktiga processen sker.

Medieetik är alltså inte ett slutmål eller en agenda av konsensusformuleringar. Vi kommer aldrig, i denna världen, att nå en punkt där vi kan säga »nu är vi riktigt goda journalister och nu har vi hittat svaret på moralens paradox«. Det samta-

let och den granskningen måste vara ständigt pågående. Det är det som är den egentliga medieetiken och ansvarstagandet för mediernas makt.

Referenser

Cars, Thorsten (2005). »En krokig juristbana«, *Tidskrift för Sveriges domareförbund*, nr 1.

Lindgren, Torgny (2006). »Åt helvete med tryckfrihetsförordningen«, *Fokus*, 27 januari.

Johannesson, Eric (2001). »Med det nya på väg (1858–1880)«, i Karl Erik Gustafsson och Per Rydén, red. *Den svenska pressens historia. Åren då allting hände (1830–1897)*. Ekerlids förlag, Stockholm.

Silberstein, Margit (2006). »Vem blir mysigast i valet 2006?«, *Journalisten*, 7–13 februari.

Wright, Georg Henrik von (2000). *Vetenskapen och förnuftet*. Bonniers, Stockholm.

Yngvesson, Susanne Wigorts (2006). *Den moraliska journalisten. En analys av yrkesetik, ideal och dygder.* Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studies in Social Ethics, 32, Uppsala.

Helle Nissen Kruuse

22. Internets utmaningar

Medieetiken ändrar inte karaktär bara för att journalistiken flyttar ut på internet. Vi tar hela vårt professionella bagage med oss ut i cyberrymden och har också användning för det ute i strömmen. På nätet finns det emellertid några särskilda digitala villkor, som påkallar en anpassning av journalistikens välkända etiska arbetsrutiner.

På detta fält syndar många medier. Alltför ofta ser vi papperstidningarnas traditionella journalistik oförändrat överförd, klipp-och-klistrad till nättidningen. Här saknar jag en tydligare medvetenhet om vad det är som gör att internets starka och svaga sidor kan modifiera de journalistiska greppen. Mindre som en efterlysning av nya etiska regler, mer som en översättning och anpassning av yrkesetiken till nätet.

I detta kapitel väljer jag att se på två väsentliga sidor av det som nätjournalistiken handlar om: processen respektive produkten.

Dels det journalistiska, tidvis ansträngande, arbetet att finna och värdera relevant researchmaterial i nätoceanen av likgiltigheter.

Dels det efterföljande resultatet av den journalistiska processen – det kan vara en text, någon audio, video eller vilken form den nu har – som vänder tillbaka till nätet som en publicerad journalistisk produkt.

Processen: att finna vägen på nätet

Källkritik

Internet utvecklar sig med sådan fart på både djupet och bredden, att ingen journalist kan vara förtrogen med alla dess kringelikrokar. Man kan förvisso bokmärka några fasta hållpunkter som kan vara till hjälp i den dagliga rutinresearchen. Men det räcker inte i längden.

Det är mer väsentligt att inarbeta några generellt gångbara rutiner för källkritiken, så att researchen varje gång blir lyckad och resulterar i trovärdig, korrekt och täckande journalistik.

Källkritiken utmanas i synnerhet av den enkla publiceringen på nätet. Till skillnad från de klassiska medierna, där ens stoff underkastas en redaktionssekreterares kritiska värdering inför offentliggörandet, kan var och en på nätet uppträda som redaktör och publicera utan filter. Och även, med lite fingerfärdighet, framställa sig som med en auktoritetsliknande aura på nätet.

Här möter vi både dem som överträder lagen och dem som upprätthåller den, och det kan i brådskan vara svårt att se skillnaden.

Politiska bluffar

Även om det kan vara roligt att skämta genom att bluffa och narras i goda vänners lag, så blir det annorlunda och allvarligt, och ibland med potentiellt skrämmande konsekvenser, om folk luras på nätet. Det skapar ofta politiska pseudoverkligheter.

Jag kan inte hetsa upp mig över att skämtare rådbråkar George W. Bush eller framställer Bill och Hillary Clinton i sadomasochistisk läderoutfit på en av de välkända falska Vitahuset-nätsidorna. Den här typen är lättgenomskådad.

Det blir långt allvarligare när man kopierar hela den autentiska whitehouse.gov-layouten, härmar skrivsättet och där-

efter vrider texten till ett innehåll som ligger fjärran från den amerikanska regeringens linje.

Ett satiriskt exempel i samma riktning har vi i Danmark, där den borgerliga regeringens »familjeporträtt« finns vackert uppsatt på nätsidan www.ministerlistan.dk med statsministerns logo. Allt ser fint och korrekt ut. Tills man klickar på porträtten och läser om den lögnaktige statsministern, om utrikesministerns lögnhistorier, om finansministerns lögner och så vidare.

När ingen i regeringen har reagerat över monotonin beror det säkert på att webbplatsen avslöjar sin egen identitet genom att också uppmana folk att gå med i DSU, för klickar man här finner man att bokstäverna står för Danmarks Socialdemokratiska Ungdom. Alltså ett pojkstreck! DSU valde sedermera att släcka webbplatsen.[1]

Wikipedias bristande trovärdighet

I Wikipedia,[2] som representerar världens största, användardrivna kunskapsdelning och som i dag har långt flera uppslagsord än Encyclopedia Britannica,[3] kan man råka i tvivel om uppgifternas riktighet.

Men det är kanske ännu farligare om man INTE kommer i tvivel och bara övertar uppgifter, som kan visa sig vara manipulerade.

Vi läsare har inte alltid möjlighet att genomskåda när vi läser en artikel om den är skriven av en skribent som är expert inom sitt fält, av en övermåttan skämtsam person (som då den norske statsministern 2005 fick en pedofildom tillagd till sin CV på Wikipedia, antagligen av norska skolelever) eller av en hämndlysten ex-make. Biografin över en av mångas älsklingsoffer, George W. Bush, är periodvis helt spärrad för redigering.

Jag ser dessvärre ofta att journalister på nätet refererar med en länk till en artikel i Wikipedia. Men så länge anonymitet råder på Wikipedia, bland annat med möjlighet att ändra och till-

foga artiklar anonymt, anser jag inte att journalister med professionalismen i behåll kan hänvisa till Wikipedia utan att tillfoga att upplysningen har dubbelkollats eller åtminstone kraftigt uppmanar sina användare att själv dubbelkolla.

Farliga bluffar

Bluffmakarna är farligast när deras produkter lägger sig så tätt intill de äkta webbplatserna och händelserna att den uttråkade och okritiske journalisten helt enkelt tar fel och hamnar ute på etiskt djupt vatten, där endast en stor simbragd kan rädda journalistiken i land.

Många journalister har stött på de nättidningar och förstasidor som hävdade att de hade bilder från tsunamikatastrofen julhelgen 2004, men som i realiteten var foton från tidigare flodvågor i andra delar av världen. Bakom låg smarta bildsäljare: en flodvåg är väl alltid en flodvåg! Med okritiska bildredaktörer i kölvattnet.

Eller när medierna under kriget i Afghanistan alarmerande berättade att man hade funnit bombritningar vid amerikanska husrannsakningar i Kabul. Ritningarna visade sig vara utskrifter från en amerikansk bluffsajt.

Eller när de två satirikerna The Yes Men[4] lyckades bluffa många med sin falska webbplats www.gatt.org (WTO hette GATT till för några år sedan) om modeller för exploatering av länder i tredje världen. De blev till och med inbjudna till tv och konferenser som representanter för världshandelsorganisationen.

Därmed har vi sedan länge passerat skoluppsatsernas förnekelse av förintelsen och de naivas bekräftelse av marsmänniskornas besök i Kalifornien.

Då är det själva kärnan i nyhetsförmedlingen, trovärdigheten, som utmanas. Och om en journalists etik definieras som det ansikte som man ser i spegeln varje morgon så är vi några som börjar slå ner ögonen på yrkeskårens vägnar.

Går det att förebygga?

Vad kan vi göra för att förebygga att detta händer?

Först och främst kan man kräva att arbetsgivare ger anställda mer tid att göra arbetet ordentligt! Mitt intryck är, att de senaste årens småtrista konjunkturer i mediebranschen har pressat den journalistiska kvaliteten så att journalister inte alltid har tid att göra sitt arbete med tillräcklig grundlighet.

Du skall icke stjäla

Har man bråttom kan det vara bekvämast att döva sina etiska betänkligheter genom att använda den långbenta saxen.

Men NEJ till att plagiera, stjäla, klipp-och-klistra, copypasta utöver det som goda citeringsregler berättigar till. För att inte tala om bilder, grafik och liknande. Nej!

Även om det är så enkelt, åh så enkelt på nätet, finns det inga andra upphovsrättsregler på nätet. Både i Bibeln och i cyberrymden är det förbjudet att stjäla.

Har jag funnit något, som jag gärna vill använda på ett acceptabelt sätt, är det mera korrekt att länka till platsen. Och märk väl: en länk som inte lyfter ut originalinnehållet ur sin ursprungliga ram, utan tvärtom av mig presenteras med hela sin originalitet (och även med tillräckligt många stickord så att en framtida läsare kan hitta tillbaka, även om den ursprungliga URL-adressen skulle ha ändrats).

Kolla och kolla åter »sanningarna«

Mycket kan förebyggas, om man kan skaffa sig tid att kontrollera källorna till sin historia, ja och så kollar jag en gång till. Kolla, kolla, kolla!

Vi skall komma ihåg att det inte bara är väsentligt att själv kunna skilja mellan fakta, fördomar, förmodanden, synpunkter. Utan vi kan dessutom hjälpa läsarna genom att tydligt redogöra för skillnaden mellan fakta och åsikter. Inte minst när det är ens egna åsikter …

Checklista

Härutöver finns det en lång rad rutiner, som tränade nätjournalister använder för att kolla sina webbplatsers trovärdighet. Jag har skrivit en vägledning om nätets källkritik för journalister. Denna *Kildekritik*[5] finns för övrigt tillgänglig som en verktygsartikel på onlinemagasinet eJour och uppdateras löpande. Dessa råd kan sammanfattas i några få stickord. När jag skall bedöma en webbplats trovärdighet lägger jag vikt vid följande.

- Webbplatsen ger precisa upplysningar om upphovspersoner, med tydlig namnangivelse och mejladress och gärna med en CV.
- Materialet är försett med datum och som därmed anger graden av aktualitet.
- Om det finns andra webbplatser som hänvisar till platsen så får den en pil uppåt.
- Hänvisningar till andra källor är precisa med URL-uppgifter och är samtidigt nyanserade och företräder olika uppfattningar.
- Att man behärskar sitt eget språk utan alltför mycket slarv och stavfel.
- Orienterar om hur det hanterar persondata, såsom cookies.
- Eventuella annonser eller sponsorer hålls skarpt åtskilda från det redaktionella innehållet.

Produkten: att publicera på nätet

Avlägsnat, men inte raderat

När vi producerar journalistik på nätet tvingas vi arbeta utifrån nätets förutsättningar, däribland att acceptera att oavsett av vad vi gör så kommer vårt eget och andras material ytterst sällan att raderas på nätet. Det avlägsnas på sin höjd från ytan.

Detta är en central etisk dimension i varje nätjournalists arbetsmoral och måste beaktas i produktionens alla aspekter.

Många känner säkert till exempel på oöverlagd journalistik som producerats i en hektisk kvällstimma i kamp med deadline. Och där morgondagens tidning får en att förarga sig över en alltför kategorisk mening, medan en kollega tröstar med att dagen därpå används tidningen bara för att slå in fisk i. Med andra ord så är det glömt under loppet av något dygn.

På nätet glöms inget. Gårdagens tidning förblir i dag tillgänglig på nätet. Några medier utövar den öppna dörrens politik och låter materialet finnas tillgängligt gratis på nätet.

Men även om det ursprungliga mediet en kort tid efter publiceringen väljer att spärra materialet bakom en mur av registrering och betalning betyder det inte ens att de som inte är registrerade eller som betalar därmed utestängs från materialet.

Ofta har andra nätanvändare hunnit att copy-pasta materialet och lagt upp det på sin egen webbplats eller blogg eller låter det cirkulerar på nätet på andra sätt. Eller också kan man finna materialet i tillgängliga nätarkiv, som exempelvis det amerikanska internetarkivet Wayback Archive,[6] som 1996 började samla in material på nätet med gratis åtkomst.

Därför är det en god journalistisk arbetsmoral att sträva efter att endast producera journalistik som tål tidlös läsning. Detta fordrar ett sammanhängande etiskt ansvar hos journalisten, som måste träna upp förmågan att genomskåda de långsiktiga konsekvenser som innehållet kan tänkas få.

Domstolens gränser

Inte ens en glasklar order från en domstol behöver betyda att materialet slutligt försvinner. Det finns det ett färskt danskt exempel på.

En förening med namnet Oprør fick år 2005 besked från polisen att avlägsna vissa uppgifter från föreningens hemsida. Polisens order följdes upp av ett domstolsutslag. Enligt poli-

sens och domstolens uppfattning innehöll materialet en olovlig uppmaning att ge ekonomiskt stöd till terroristorganisationer. Föreningen följde utslaget och tog bort det förbjudna innehållet.

Men långt in under 2006 har man på andra webbplatser ständigt kunna läsa det förbjudna materialet, bland annat hos nyhetsmedier och ett politiskt parti i danska folketinget. Så mycket var den juridiska raderingsordern värd.

Genomskinlighet

Dagarna för den bättrevetande, envägskommunicerande journalisten med kunskapsmonopol är definitivt förbi. Lyckligtvis!

Detta har ännu inte gått upp för alla journalister och alla medier. Men ju förr som journalister erkänner att de beaktar det i det praktiska arbetet, desto bättre blir journalistyrkets överlevnadsförmåga.

Internet är ett formidabelt arbetsredskap, förutsatt att journalisten är beredd att acceptera den moderna formen för journalistik, som kan karaktäriseras genom sin genomskinlighet, i motsats till det gamla kunskapsmonopolet. Den klassiska journalistens arbetsmoral står inför en stor utmaning.

Alltmer journalistik bygger på nätresearch och när man skall färdigställa sin slutprodukt är det etiskt förnuftigt att inlemma denna research i produkten. Läsaren kan därmed få precisa referenser för den journalistiska produkten. Man kan utpeka den direkta adressen för användarna.

När jag skriver diskuterande gör jag mig omaket att lägga fram så mycket som möjligt av mitt researchmaterial, både det som talar för min synpunkt och det som talar emot. Så kan läsaren själv granska mig, bilda sig en egen uppfattning och bestämma sig för om de håller med mig eller inte.

Idén om den transparenta onlinejournalistiken gäller naturligtvis inte bara för det skrivna ordet. Jag talar inte endast om textmaterial, utan om all onlinejournalistik, oavsett om avsän-

darmediet består av text, ljud, video eller bilder. I dessa mp3-tider blir det säkerligen snart naturligt att bifoga en ljudfil till samtal med källor, likaså att en videosekvens blir ett effektivt bidrag till researchsumman.

Utan att drunkna

När jag diskuterat genomskinlig research med kolleger på onlinetidningar möter jag från och till en motvilja, ofta med den grunden att man inte vill dränka läsarna med researchmaterial. Och den invändningen är ju riktig så långt att innan journalisten på läsarens vägnar har paddlat sig igenom nätets kaos så ska man ju inte kasta ner läsaren i ett träsk av information.

Nej, men vi bör göra vår research genomskinlig på ett strukturerat sätt, så att vi alla bevarar överblicken. Dels kan man löpande i en onlineartikel bygga in relevanta länkar på konkreta ord i artikeln. Dels kan man samla tilläggsinformation, med tillhörande länkar, i en beskrivande ram under eller vid sidan av artikeln. Därmed kan läsaren bevara överblicken och samtidigt snabbt scanna för att kunna fördjupa sig ytterligare.

Min uppfattning är att den genomskinliga journalistiken kan höja mediernas kvalitet på nätet. Journalister gör sig det besväret när deras research är synlig och kontrollerbar.

Men journalister lägger också ner extra arbete för att läsarna ska kunna använda resultatet. Länkarna ska vara nyttiga för läsarna som en väg till underbyggande och kompletterande information. Därför ska de vara av god kvalitet och ha gått igenom den journalistiska kvalitetskontrollen.

Utan inbyggda, kontrollerbara källhänvisningar ligger det nära till hands att dra slutsatsen att nätjournalistiken saknar förmåga att kontrollera sina källor. Journalistikens trovärdighet kommer att dras i tvivelsmål.

Jag vill sätta likhetstecken mellan den genomskinliga och den ansvarsmedvetna, etiskt förankrade journalistiken.

Användbar länkning

Nu kan länkar ta sig många olika former. Och det finns få ting på nätet som så tydligt visar om journalisten är seriös och rutinerad nog att kunna utöva det som jag vill kalla användbar länkning.

I oerhört många situationer ser jag att mediefolk hänvisar till en artikel och bara ger adressen till domänens första sida. Alltså, om de vill hänvisa till en viss eJour-artikel så ger de bara länken www.djh.dk/ejour. Men det finns faktiskt hundratals artiklar bakom denna huvuddörr, så en sådan länk är värdelös.

I en sådan situation brukar jag skicka journalisten ett mejl och föreslå en URL som går direkt, djupt till den önskade artikeln. Bortsett från tacksvar så ledsagas det ofta av en överraskning. »Måste vi det? Det är inte alla som accepterar det.« Tacksamheten kan vara ett försök att kamouflera lättja och jag måste stillsamt påpeka att ingen hittills har dömts för att ha gett en direktlänk till en åberopad artikel.

Den generation av tidningsfolk som önskade att tvinga in läsarna genom huvuddörren/förstasidan är utdöende – lyckligtvis, för de har inte fattat internet. Förhoppningsvis blir de snart avlösta, av någon som bättre begriper att utnyttja den hyperlänkning som är en ovärderlig och användbar del av nätet. Inte minst för moderna journalister, som vill erbjuda sina användare fördjupande information med anknytning till sin egen journalistiska produkt. Så ignorera det utdöende släktet och länka djupt!

En del av de människor som går emot djup länkning är också besatta av en konservativ fruktan för att läsarna av en artikel med djup länkning skall frestas att lämna webbplatsen för att inte återvända. Den uppfattningen är uttryck för en djupast sett negativ insikt om att man bara har åstadkommit något skräp som folk gärna hoppar bort ifrån.

Min reaktion är att ge det enda användbara rådet: gör så god journalistik att folk får lust att komma tillbaka till din

webbplats. Det enda sättet att påverka användarnas nätbeteende är genom den kvalitet som du lägger i ditt arbete.

Vidare ramar på nätet än på papper

Slutligen är det intressant att notera hur några nätnyhetsmedier har vidare ramar än pappersmedierna när det gäller användning av kontroversiella illustrationer.

På varje redaktion görs mängder av från- och tillval i det dagliga redigeringsarbetet. Utfallet av dessa överväganden kan skilja sig starkt, exempelvis mellan kvällstidningar och morgontidningar. Men dessutom kan nätmedier med självständiga onlineredaktioner publicera illustrationer som pappersversionen väljer att inte ta in.

Det finns en saklig grund för att publiceringsbesluten blir olika. Onlinemediet kan mycket väl, med sin etik i behåll, publicera fler kontroversiella foton, teckningar och liknande. Självfallet skall materialet först hålla för den redaktionella prövningen om det över huvud taget rymmer ett för mediet intressant innehåll. Men även under denna förutsättning kan »pappersredaktionen« likaväl tänkas välja bort ett foto om det kan förefalla chockerande, stötande eller kränkande när man får det rakt upp i synen under en oförberedd tidningsläsning.

Samma foto kanske publiceras av mediets nätredaktion. Och alla har etiken intakt. För en länk i sig kan inte chockera eller kränka, det kan bara det innehåll som gömmer sig bakom länken. Och om mediet har informerat, och eventuellt varnat för, vad man kommer att få se om man klickar på länken så har ju användaren själv valt att uppsöka ämnet.

Den världsomspännande kontroversen kring morgontidningen Jyllands-Postens Muhammedteckningar har också illustrerat hur webbredaktioner kan välja skilda lösningar.

Även om flertalet redaktioner valde att inte visa teckningarna (143 tidningar i 56 länder gjorde det dock[7]) är det likväl åtskilliga som velat ge läsarna tillgång till att se föremålet för

hela konflikten och har lagt upp externa länkar till andras återgivning av bilderna. Denna lösning har jag sett i en del nordiska, däribland svenska, tidningar samt i medier i den engelsktalande världen.

Synliga rättelser

Det har säkert hänt många av oss att vi besökt en webbplats flera gånger och vid ett återbesök studsar över något som vi inte minns på just det sättet. Kommer jag ihåg fel, eller stod där kanske något lite annorlunda vid mitt förra besök? Jag kanske exempelvis minns att det var företaget NN som åtalats i ett visst rättsfall, men nu står det företaget XX.

Journalisten kan tänkas ha varit inne och pillat i texten, som kanske inte var helt i sin ordning vid första skottet. Sådant här är förvisso ofrånkomligt. Ingen av oss slipper ifrån att någon gång emellan vilja kunna rätta sig själv. Något kan gå snett i brådskan och eftersom nätmaterialet förblir synligt på nätet så finns det desto större anledning att korrigera misstaget, när vi är över den absoluta bagatellgränsen.

Men på nätet kan man snabbt konstatera att medierna har olika sätt att rätta på. Jag har lagt märke till att det finns fyra rättningsmetoder.

- Vissa webbplatser ignorerar bara felet och skriver en ny artikel utan att röra den gamla med felet.
- Några nätmedier skriver helt enkelt över den felaktiga versionen med en ny, utan att berätta för läsaren att det hänt något.
- På andra sajter kan man se att det har ägt rum en uppdatering, men inte vad ändringen bestod av. Ibland kan det säkert bara handla om några tekniska småsaker, men ibland kanske nättidningen har kommit att skriva att mördaren blev frikänd… Läsaren får ju inte veta.
- Slutligen finns det några nätmedier som berättar att de harrättat, när och hur i texten som det har ägt rum.

Den sista metoden ger den klart bästa orienteringen till läsaren och är den etiskt korrekta i dynamiska medier.

Den förebygger förvirring hos nätanvändare som återvänder till en webbplats och finner att något av innehållet har ändrats. För även rättelser kräver etisk omtanke, om vi skall undgå den orwellska situationen från Djurfarmen.[8] Här stod det sjunde budet ursprungligen i jättebokstäver på gårdens tjärade gavel: »All animals are equal.« Men i bokens slut kan endast med stor möda urskiljas det enda budet på gaveln: »All animals are equal. But some animals are more equal than others.«

Lägg till namn

När du har satt den sista punkten och är klar att publicera, så lägg ett namn till innehållet! På nätet skall vi inte vara anonyma.

I gamla dagar hade vi på mina arbetsplatser bara en byline på de viktigaste av våra artiklar, resten var anonyma. Men då utgavs vårt material under stora mediers trovärdighetsparaply. Det stödet har inte de många anonyma bloggarna, wiki-inläggen och hemsidorna med pseudonyma ägare. Testet av deras trovärdighet startar därför lågt på min skala.

Men även för de journalister som är anställda på stora välkända nätmedier finns det i dag också starka skäl för en byline på artiklarna. På nätet får man lätt ett något närmare förhållande till sina användare. Nätet inbjuder till en personlig stil, till skillnad från pappersmediets mer nyktra, distanserade och objektiviserande stil.

Därmed är det också naturligt att vara på namnbas med sina läsare, bäst ledsagat av en epostadress så att läsare lätt kan nå tillbaka med kommentarer, tips och kritik. Det är en form för tvåvägskommunikation som är guld värd och som jag förutser kommer att byggas ut kraftigt i morgondagens professionella nätmedier.

Namngivningen är en del av den klädedräkt, som jag gär-

na ser på en professionell journalist med etiskt medvetande. Vi står för vad vi gör. Med namns nämnande.

Slutsats

Gentemot de alltför många som är upptagna med att tuta i varningslurar ser jag framför mig journalister och medier som med en genomtänkt och genomförd etik kan bli de kunniga vägvisarna i den kaotiska cyberrymden.

Sammanfattningsvis vågar jag påstå att uppgiften för den professionella journalisten blir att gå igenom en utmanande etisk *process*, som genomskådar nätets villospår och vaskar fram guldet till en *produkt*, vilken därefter vänder tillbaka till nätet i form av transparent journalistik.

Översättning: Olof Petersson

Helle Nissen Kruuses publikationer

»etik i journalistik« 1991, förlaget Ajour (finns komplett på nätet www.djh.dk/pub/etikijournalistik/index.html)

»Les droits et les devoirs des journalistes dans les douze pays de l'Union Européenne« (medförfattare), rapportbok 1994 för EU-kommissionen om journalisters etik i medlemsländerna.

Kapitlet »Indsamling af stof ved skriftlige og digitale kilder« i »Journalistik med omtanke« 2000, Ajour

»Journalistik på nettet« (red.) 2001, Ajour

Noter

1. Har därefter kunnat ses hos Wayback Archive: web.archive.org/web/20050306182639/http://www.ministerlisten.dk/
2. Engelsk version: http://en.wikipedia.org/wiki/
3. www.britannica.com/
4. www.theyesmen.org/
5. www.djh.dk/ejour/arkiv/Kildekritik.html
6. www.archive.org/web/web.php
7. eJour nr 52 – www.djh.dk/ejour/52/index.html
8. George Orwell: *Djurfarmen* (på engelska *Animal Farm*)

Kaarle Nordenstreng och Ari Heinonen

23. Finland: högsäsong för självreglering

Konstitutionella grunder

I Finland brukar vi vanligen hänvisa till den långa gemensamma historien med Sverige. I detta sammanhang minns vi alltid Anders Chydenius, representant för Österbottens präster i ståndsriksdagen 1765–1766, som tillsammans med Peter Forsskål var en av de drivande krafterna bakom tillkomsten av 1766 års tryckfrihetsförordning. Denna grundlag avskaffade censuren och proklamerade tanke- och yttrandefrihet för befolkningen – en av de första av sitt slag i världen, långt före franska revolutionen och amerikanska rättighetskatalogen. I år borde vi alla fira 240-årsjubileet av denna milstolpe.

I linje med detta historiska perspektiv, som inte ens bröts när tsarernas Ryssland under 1800-talet tog över kungliga Sveriges roll som Finlands kolonialmakt, utgörs de grundläggande reglerna för medierna i dagens självständiga Finland av de konstitutionella garantierna för yttrandefriheten. Konstitutionen, som reviderades av riksdagen år 1999, innehåller ett stadgande om yttrandefrihet och offentlighet (paragraf 12):

> Var och en har yttrandefrihet. Till yttrandefriheten hör rätten att framföra, sprida och ta emot information, åsikter och andra meddelanden utan att någon i förväg hindrar detta. Närmare bestämmelser om yttrandefriheten utfärdas genom lag. Bestämmelser om sådana begränsningar i fråga om bildprogram som är nödvändiga för att skydda barn kan utfärdas genom lag.

> Handlingar och upptagningar som innehas av myndigheterna är offentliga, om inte offentligheten av tvingande skäl särskilt har begränsats genom lag. Var och en har rätt att ta del av offentliga handlingar och upptagningar.

De mer detaljerade bestämmelserna om medierna, inklusive journalistik, finns i lagen om yttrandefrihet i masskommunikation, som antogs av riksdagen år 2003. Dess grundläggande princip är att staten inte får göra större intrång i kommunikationen än vad som är nödvändigt med hänsyn till yttrandefrihetens betydelse i en demokratisk rättsstat. Lagen innehåller bland annat ansvarsregler för utgivare, enskildas och organisationers rätt till rättelse och genmäle, källskydd och rätt till anonymitet samt processen vid yttrandefrihetsbrott.

En av lagens kännetecken är att den täcker alla medier oavsett teknisk distributionsform; tidigare fanns separata lagar för press och etermedier. Den nya lagen likställer således traditionella medier som dagstidningar med nya medier som nätpublikationer online. Lagen utgår emellertid från en etablerad utgivarideologi i det att den först och främst reglerar institutionella publikationer. Nätpublikationer definieras på ett sätt som motsvarar periodiska publikationer, som en enhetligt uppbyggd helhet av nätmeddelanden avsedd för regelbunden utgivning, där materialet har producerats eller bearbetats av utgivaren. Individuella webbplatser och nätbaserade diskussionsgrupper faller inom lagen endast om innehållet är brottsligt. Det innebär dessutom att lagen inte är tillämpbar på tidningars diskussionsfora på nätet, så länge utgivaren inte redigerar meddelandena.[1]

Självregleringens två pelare

Inom ramarna för denna lagreglering spelar självregleringen en central roll. Huvudinstrument i det finländska systemet är Journalistreglerna och Opinionsnämnden för massmedier. Opinionsnämnden utgår i sin verksamhet från de etiska riktlinjerna i Journalistreglerna.

Även om Finland, tillsammans med Sverige, brukar betraktas som ett av de första länderna som införde pressetiska spelregler så dröjde det ända till 1957 innan Journalistförbundet formellt antog riktlinjerna. Under de nära femtio år som förflutit sedan dess har reglerna reviderats vid fem tillfällen, senast 2004. Huvudinnehållet är dock oförändrat: yrkesintegritet, anskaffande av uppgifter, korrekta uppgifter, rättelser och genmälen samt skydd för individen.[2]

Vid den senaste översynen avskaffades dock den inledande paragraf som infördes i början av 1980-talet, som angav att journalister bör värna mänskliga rättigheter, fred, demokrati och god miljö. Även om ett sådant stadgande var naturligt för 25 år sedan betraktas det numera som alltför ideologiskt. Den enda generella värdegrund som finns kvar i den nuvarande ingressen är att yttrandefriheten är grundvalen för ett demokratiskt samhälle.

Opinionsnämnden för massmedier har nu funnits i snart 40 år. Den inrättades år 1968 av journalister och utgivare från både press och etermedier. Skälen bakom grundandet var ett resonemang enligt följande linjer. Mediernas frihet att sprida information är en förutsättning för att de skall kunna fylla sin samhällsfunktion. Medierna är emellertid inte ensamma ägare av informationsfrihet, utan denna tillhör alla medborgare. Eftersom medierna är angelägna att trygga sin informationsfrihet måste den åtnjuta samhällets förtroende. Endast ett system som skapats av medierna själva kan upprätthålla allmänhetens förtroende och därigenom stärka mediernas frihet.

Opinionsnämnden har från början varit sammansatt av tre

parter. Utgivarna utser en tredjedel och journalistorganisationerna en tredjedel. Den återstående tredjedelen, allmänhetens företrädare, väljs av Opinionsnämnden. Varje kategori utser vardera tre ledamöter, men de förväntas inte uppträda som partsföreträdare utan i stället göra självständiga bedömningar utifrån sina egna erfarenheter. Utöver dessa nio ledamöter har nämnden en ordförande, som inte är direkt aktiv i medievärlden utan som ska representera allmänintresset. Nämndens nuvarande ordförande är en tidigare ämbetsman och politiker som är allmänt respekterad.[3]

Opinionsnämnden täcker hela spektrat av masskommunikation, tryckta skrifter såväl som elektroniska medier. Praktiskt taget alla större utgivare och journalistföreningar står bakom nämnden. Det senaste tillskottet är nya kommersiella tv-kanaler och en organisation som företräder gratistidningar. Om ett klagomål skulle beröra medier som inte omfattas av dessa organisationer så kan ett ärende tas upp om den berörde chefredaktören samtycker.

Opinionsnämndens beslut grundas i stort på principerna i Journalistreglerna. Nämnden kan dessutom göra allmänna uttalanden för att stärka de journalistiska etikreglerna. I den andan har nämnden gjort flera principuttalanden som förstärker och förtydligar delar av Journalistreglerna. Sådana preciseringar har exempelvis gällt replikrätten och skyddet för privatliv och integritet.

Varje år inkommer cirka 130 klagomål till Opinionsnämnden. Flertalet riktas mot dagstidningar, men anmälningar mot elektroniska medier ökar i antal. Flest klagomål handlar om skyddet för individen, främst förtal och kränkningar av privatlivet. Ärenden som rör reglerna om genmälesrätt och korrekt information är också relativt vanliga. Flertalet ärenden avgörs till mediernas favör. Endast omkring 20–25 procent av klagomålen leder till klander mot medierna.

I de fall som nämnden anser att något medium har brutit mot journalistreglerna formuleras ett fällande uttalande. Me-

dier som fälls, och som anslutit sig till nämnden, har förpliktat sig att publicera uttalandet i sin helhet, utan beledsagande kommentar. Medierna brukar lojalt följa detta åtagande. Nämnden utdömer inga sanktionsavgifter.

Opinionsnämndens verksamhet betalas av de organisationer som står bakom. Nämnden får också statligt stöd, vilket uppgår till omkring 50 procent av de totala utgifterna. Statsstödet är dock inte förknippat med några som helst villkor.

Den finländska debattens huvudteman

En tolkning av huvudlinjerna i den medieetiska diskussionen i Finland, som denna förts i mediernas interna debatt, inom forskningen, i politiken och i den allmänna debatten, framgår av den serie föreläsningar i »Studia generalia«, som gavs hösten 2001 vid Tammerfors universitet och som handlar om medieetikens smärtpunkter.[4] Serien täckte fem tematiska frågor: 1. Var går gränsen mellan privatlivet och yttrandefriheten? 2. Hur bevakar medierna etniska och utländska minoriteter? 3. Är etiken en konkurrensbegränsning? 4. Hur tolkas etiken i nätpublikationer? 5. Vilken typ av självreglering bör tillämpas?

Den följande framställningen bygger delvis på dessa föreläsningar, men följer en delvis annan tematisering, i fyra huvudteman. Kapitlet avslutas därefter med en diskussion om förhållandet mellan journalistik och etik.

Förtroende

Det första kännetecknet i den finländska debatten om medieetik är att mediernas självreglering i stort sett åtnjuter allmänhetens och journalistkårens förtroende. En undersökning från 1994 visade att 60 procent visste åtminstone någonting om Opinionsnämnden och en fjärdedel kunde erinra sig ha sett åtminstone någon fällning återgiven i medierna. Av dem som var

bekanta med något av nämndens ärenden ansåg över hälften att beslutet var bra och berättigat, medan cirka tio procent ansåg att nämnden varit partisk till förmån för antingen den klagande eller för medierna.

Mer avgörande för medieetiken är att självregleringssystemet har massivt stöd bland journalisterna. Intervjuundersökningar, en i mitten av 1990-talet[5] och en 2002, visar att de finländska journalisterna uppskattar sättet som professionen ordnat sin etiska reglering. Under det knappa decennium som förflöt mellan undersökningarna steg dessutom andelen positiva omdömen. Det kan också tilläggas att stödet för den nuvarande ordningen också förefaller vara starkt från utgivarnas sida.

Redan för över tio år sedan visade mätningar att cirka 40 procent av journalisterna ansåg att riktlinjerna hjälpte dem att lösa praktiska problem i det vardagliga arbetet. Den uppföljande undersökningen visade att denna andel stigit till 52 procent. Man kan därför dra slutsatsen att finländska journalister knappast är likgiltiga inför spelreglerna och rakt inte fientliga.

När journalisterna ombads rangordna de olika etikreglernas betydelse ansåg flertalet att den viktigaste var den som säger att grunden för god journalistisk sed är medborgarnas rätt att få korrekt och betydelsefull information. Näst viktigast var de regler som säger att journalisten skall respektera mänskliga grundvärden, att journalister inte får missbruka sin ställning och att journalister måste värna sig mot påtryckningsförsök. Låg prioritet fick däremot regler om att journalister bör värna en god miljö och att smygreklam i alla former skall avvisas. Även stadganden om replikrätt och användning av annans material bedömdes vara relativt oviktiga.

Journalisterna visade sig också ta Opinionsnämndens arbete och beslut på stort allvar. En stor majoritet (84 procent) ansåg att nämndens beslut vanligen är välgrundade och korrekta, medan endast 2 procent var av motsatt mening. En institution som Opinionsnämnden skulle lätt kunna anklagas för att inte ta tillräcklig hänsyn till journalistyrkets praktiska behov, men

bara en dryg tiondel av journalistkåren hade denna uppfattning. Journalisterna var också övertygade om att allmänhetens representanter spelade en viktig roll i Opinionsnämnden.

Intervjuundersökningarna visade också att journalisterna föredrar att det är journalisterna själva, enskilda eller gemensamt, som definierar vad som är god journalistik. Ett flertal ansåg att mediernas ledare och ägare inte är lämpliga som journalistiska normgivare. Det rådde dock delade meningar inom journalistkåren huruvida domstolar bör definiera vad som är god journalistisk praxis: 31 procent ansåg att domstolarna kan spela denna roll, medan 43 procent var negativa. Intressant nog är det framför allt yngre journalister som accepterar domstolar som normdefinierare.

Det finns dock tecken på att uppfattningarna om vad som är god journalistik håller på att förändras. En ökande andel av de finländska journalisterna säger att de förväntar att gränserna för vad som anses acceptabelt kommer att vidgas, medan en allt mindre andel förutspår en striktare tolkning av etikreglerna. Den senaste mätningen visade också att en stor majoritet tror att den journalistiska yrkesskickligheten kommer att försämras. I framtidsbilden ingick ökat tryck från domstolar och företagsledningar. Fler och fler journalister tror att journalistyrkets prestige kommer att sjunka.

Rättslig reglering eller självreglering

Ett andra huvudtema i den medieetiska debatten är gränsdragningen mellan rättslig reglering och etisk självreglering. Journalistreglerna har, efter den senaste revisionen, en inledning som tydligt anger att de inte är avsedda att åberopas av domstolar. »De har gjorts upp enbart för självreglering inom branschen. Reglerna är inte avsedda att utgöra grund för straffrättsligt ansvar eller skadeståndsansvar.« Formuleringen infördes efter det att domstolar i lägre instans hade börjat hänvisa till de etiska reglerna i mål som gällde medier.

Särskilt i några fall hänvisade domstolarna direkt till Journalistreglerna och domskälen motiverades med att medierna brutit mot sina egna regler. I samband därmed ålades de fällda medierna att betala kraftiga skadestånd. Även om dessa domar i allt väsentligt ändrades i högre instans ledde de till en het debatt. Många påpekade att domstolar endast kan grunda sina beslut på lagar, inte på en yrkesgrupps frivilliga regler. Denna synpunkt kom att gå segrande ur debatten, men stridsfrågan är alltjämt aktuell och sista ordet har antagligen inte sagts.

Konflikten mellan affärsintressen och journalistetik

En långvarig debatt har förts kring smygreklam och textreklam i medierna. Det handlar här om marknadsföring av varor och tjänster som döljs under täckmantel av journalistisk rapportering. I de nuvarande Journalistreglerna sägs: »Gränsen mellan annonser och redaktionellt material ska hållas klar. Smygreklam ska avvisas.« Medieägare frestas emellertid ofta att öka intäkterna genom att kringgå reglerna. För några år sedan protesterade några regionala journalistföreningar genom att anmäla smygreklam till Opinionsnämnden. Flera av dessa fall resulterade i fällningar. Debatten hålls fortfarande vid liv, bland annat i journalisternas tidning. Fall som nyligen uppmärksammats har gällt produktplacering i tv-program.

Ett färskt exempel på konflikten mellan ägarnas affärsintressen och journalisternas etik är en klädkedjas bjudresa till New York. Flera journalister från Finland, och från Sverige, deltog i resan, som betalades av modeföretaget. Opinionsnämnden utnyttjade sin möjlighet att göra vägledande uttalanden och kritiserade bruket av bjudresor, eftersom de kan hota journalistikens integritet. Nämndens uttalande ledde till arga reaktioner från några av de företag som brukar inbjuda journalister att resa med till olika evenemang. Mer överraskande var att också några chefredaktörer beklagade nämndens beslut. De hävdade att varje resa kan och bör bedömas separat,

eftersom en del bjudresor kunde anses både nödvändiga och nyttiga, och de ansåg att nämnden hade överreagerat. Debatten pågår alltjämt.

Journalistikens förändrade karaktär

Det fjärde temat i debatten är relativt nytt, medan de tre tidigare tillhör medieetikens följetonger. Det nya temat har att göra med de vedertagna definitionerna av journalistik som håller på att vittra sönder.[6] Utvecklingen kännetecknas av åtminstone tre drag.

Definitionerna av vem som ska betraktas som yrkesjournalist blir alltmer komplexa. Ett antal finländska kändisar har exempelvis blivit värdar för pratprogram och gör därmed anspråk på att räknas som journalister.

Med internet möter den journalistiska etiken också nya utmaningar. Bör man publicera länkar till originalkällorna, bör man lämna kvar en inkorrekt artikelversion på webben efter att ha rättat den, osv.? Minst lika viktigt är att journalistiska insatser från allmänheten har blivit allt vanligare. Hur kan man reglera lokala nyhetsbloggar, eller är det över huvud taget nödvändigt? De gamla etiska normerna är inte nödvändigtvis tillämpliga i nya situationer.[7]

Intäktskraven på medier och journalistiskt arbete förefaller att öka hela tiden. Hur kan man övertyga aktieägare att journalistik också har andra funktioner än att göra dem rika, och att kvalitetsjournalistik är en smart affärsstrategi?

Eviga frågor

Allmänt talat – och detta är ett annat ämne i den finländska debatten, ehuru inte fullt så framträdande – kan etiska koder och andra instrument för medieetisk självreglering betraktas ur tre synvinklar. För det första kan regelverken ses som positiva red-

skap för professionalisering, som ett sätt att utbilda journalister och höja medvetenheten. För det andra kan man anlägga ett mer negativt betraktelsesätt och se dem mer som retoriska trick, som förledande skyltfönster och förklädnad eller som uttryck för hyckleri. För det tredje kan man se dem som reella mekanismer för självreglering, som delar av ett större system för mediereglering i sociologisk mening, i ett genomreglerat samhälle där egentligen ingenting är helt fritt.

Det första synsättet kan kallas naivt, det andra cyniskt och det tredje realistiskt. Vi företräder givetvis det tredje perspektivet. Men vi gör det utan att mystifiera medier och journalister. Tvärtom är det viktigt för dem som forskar och undervisar om medier att upprätthålla ett kritiskt förhållningssätt till idéerna om frihet och professionalism inom vårt område.

Medieområdet har en inbyggd tendens till självcentrering, som förstärks av den grundlagsskyddade yttrandefriheten och mediernas centrala roll i dagens politik och populärkultur. Mediernas sexiga karaktär uppammar en arrogant »fästningsjournalistik« med en antiintellektuell attityd gentemot mediekritik och rituella försvarsmekanismer under hänvisning till journalisterna som sanningens väktare. Denna hållning brukar motiveras med hänvisning till de etiska spelreglerna och till och med FN:s förklaring om de mänskliga rättigheterna. Men detta är mer en skenhelig försvarsreaktion än ett seriöst moraliskt ansvarstagande. En sådan mentalitet förbiser det som grundarna av den finländska opinionsnämnden påpekade: medierna äger inte informationsfriheten, utan denna är en rättighet för alla och envar.

I denna anda är det viktigt att medieetiken inte bara hyllas som ett civiliserat sätt att hålla den elaka staten borta utan att den också ses som en latent fara för demokratin. Vi bör förbli medvetna om professionalismens dilemma: både god teknisk kompetens och dålig expertis som hindrar medborgare att utöva sina demokratiska rättigheter. Det är väsentligt att också diskutera medborgarnas egen journalistik och mer allmänt

sprida ett etiskt förhållningssätt till hela samhället, i dagens globaliserade värld ytterst till hela mänskligheten.

Vi har här använt termen »medieetik« i en relativt vag och allmän mening, så som är brukligt i yrkes- och forskningskretsar. Dess mest generella betydelse är *den allmänna värdegrunden för mediernas innehåll.* Uttrycket kan hänvisa både till mediernas *faktiska* handlande och till *avsikten* bakom mediernas handlande.

Den term som vi valt ligger i linje med en anglo-amerikansk tradition, där termen »etik« används för de *grundläggande principer* för hur man definierar goda och dåliga mediers handlande, snarare än de *faktiska handlingarna*. I vardagsdiskussioner brukar ordet etik emellertid ofta användas i rakt motsatt betydelse, som mediers och journalisters faktiska handlande. Det är väsentligt för medieforskare och medielärare att tydligt skilja mellan dessa båda aspekter och vara konsekventa i sitt språkbruk.

I denna allmänna mening blir det logiskt att se medieetiken som en del av förhållandet mellan medierna och samhället. Så snart man talar om mediernas roll och uppgift i samhällslivet kommer man in på medieetiska frågor. Följaktligen är en naturlig innebörd av begreppet medieetik helt enkelt mediernas självreglering.

Översättning: Olof Petersson

Noter

1. För en mer omfattande presentation av den finska medieregleringen, se till exempel www.hans-bredow-institut.de/forschung/recht/co-reg/reports/1/Finland.pdf.
2. För fulltext, se www.jsn.fi/info.asp?sivuid=swe_journalistreglerna_2005.
3. Se mera på nämndens hemsida www.jsn.fi/swe_default.asp
4. Föreläsningarna har publicerats på finska: Kaarle Nordenstreng och Ari Heinonen, red. *Mediaetiikan kipupisteet* (2002) http://tampub.uta.fi/tiedotusoppi/951-44-5392-1.pdf
5. Heinonen, Ari (1998). »The Finnish Journalist: Watchdog with a Conscience«, i David Weaver, red. *The Global Journalist: News People Around the World*. Hampton Press, Cresskill, NJ.
6. Mer om detta tema i: Ari Heinonen och Heikki Luostarinen (kommande): »Re-Considering 'Journalism' for Journalism Research«, i Martin Löffelholz och David Weaver, red. *Global Journalism Research: Theories, Methods, Findings, Future*. Blackwell.
7. Heinonen, Ari (2004). »Journalism online – ethics as usual?«, *Ethical Space*, 3.

Odd Raaum

24. ”… too idiosyncratic”

Det verkar paradoxalt att man efter alla dessa år kan resa grundläggande frågor om den svenska apparaten för journalistisk självreglering.[1] Sverige var ju först med både en riksomfattande opinionsnämnd för klagomål mot pressen och en pressombudsman. Sverige omtalas ofta som en lysande förebild för andra länder inom pressfrihetens[2] och självregleringens område. Det svenska systemet för självsanering väcker alltså respekt världen över, men en brittisk iakttagare fann det likväl *»too idiosyncratic to translate into other cultures«*.[3] Det är en träffande observation. Frågan är om systemet till och med blivit för speciellt för att kunna fungera ens i Sverige.

Det finns ingen världsstandard för självsanering. Förvisso finns det tendenser till att uniformera pressetiska *regler*. Många teman och normer återkommer och kan därför se ut om ansatser till en transnationell journalistisk kultur. Detta blev särskilt tydligt efter det att sovjetregimen fallit och länder inom Moskvas intressesfär fick möjlighet att orientera sig västerut. Författande av pressetiska regler med västeuropeiska och amerikanska förebilder blev ett symboliskt bidrag till en politisk frigörelseprocess. Men man ska vara försiktig med att betrakta pressetiska regler som en indikator på gällande journalistisk praxis.

Någon idealmodell för pressetiska opinionsnämnder finns heller inte. Alla »press councils« behandlar förvisso klagomål mot mediernas innehåll, ibland också deras metoder, men det råder stora variationer i struktur och arbetssätt. En praktisk huvudskillnad går mellan klagonämnder som bara omfattar

tryckt press och nämnder som också behandlar klagomål mot radio- och tv-kanaler. Detta är ett högaktuellt svenskt tema, som vi strax återkommer till.

Termostatetik

I andra sammanhang har jag betecknat mediernas självsanering som en *termostatetik*[4] – det vill säga det mått av etik som krävs för att medieindustrin skall kunna leva i relativ fred med omvärlden. *Quantum satis*, med en term från farmacin. Detta är en nomenklatur med viss cynisk klang, men jag vill hävda att den också öppnar för en fruktbar infallsvinkel.

Upprättande och revisioner av självsaneringsapparater härstammar påfallande ofta från situationer där landets medier varit utsatta för stark och långvarig kritik, kanske till och med hot om politiska ingrepp. Under sådana förhållanden kan mediernas organisationer gå kritikerna till mötes med löften om att förbättra branschens etik. Botemedlen anpassas i regel till den aktuella konflikten och resultatet kan därför bli konstruktioner som visar sig fungera där och då, men som andra länders betraktare finner »idiosynkratiska«. Brittiska *Press Complaints Commission* med tillhörande *Code of Practice* är, som vi ska se, ett skolexempel.

Britternas ursprungliga *Press Council*, som fått ett oförtjänt rykte som alla pressklagonämndernas moder, hade en dubbel uppgift. Dels skulle den behandla klagomål från personer som ansåg sig ha kränkts av pressen, dels skulle den uppträda som pressens språkrör och som remissinstans i frågor om press- och yttrandefrihet. Denna dubbelroll blev ohanterlig både av praktiska och principiella grunder. Den brittiska modellen, som kopierats av en del andra länder, led nederlag på hemmaplan och lades ner år 1990.

Det existerar fortfarande pressklagonämnder med ett motsvarande dubbeluppdrag, men numera är det renodlade klago-

nämnder som utgör den förhärskande varianten. Det är därför symptomatiskt att *Press Council* avlöstes av *Press Complaints Commission* (PCC), som är en ren klagonämnd. PCC upprättades 1991 av tidnings- och tidskriftsredaktörernas organisationer, under kraftig politisk press och utan medverkan från journalisternas sida. Under permanent reträtt har redaktörerna under åren därefter anpassat klagoapparaten för att tillgodose kritikerna. Regelverket *Code of Practice* har reviderats en rad gånger och blivit alltmer specifikt, helt i linje med PCC:s strängt legalistiska[5] praxis. Branschen har sedan länge uppgivit sin majoritet i nämnden till de externa medlemmarna och de två senaste ordförandena har hämtats från politiska topppositioner, från rikspolitiken (Lord Wakeham) respektive diplomatin (Sir Christopher Meyer). *Idiosyncratic? You bet.* Men så har heller inte de politiska hoten varit att leka med – dels tunga krav på skärpt lagstiftning, dels initiativ till att upprätta en statlig tribunal i stället för pressens egen Commission.

I ett makroperspektiv kan framväxten av journalistisk självreglering ses som ett led i en partiell överföring av regleringsmakt från staten till mediebranschen. Det är en utveckling som nästan enbart tillåts i länder med lång demokratisk tradition. Det hör också till bilden att dagspress överallt har större spelrum än etermedier. Totalt sett finns det emellertid grund att teckna en historisk frigörelselinje för journalistiken och att självsaneringen är en integrerad del av denna process. Att statlig avreglering samtidigt ger marknadskrafterna spelrum för att öka sitt merkantila inflytande över mediernas innehåll, tillhör frigörelsens kostnadssida.

Minskningen av statlig kontroll framställs ibland som ett resultat av en heroisk strid från mediernas sida, men chanserna att vinna är små utan att motpartens representanter samtycker, aktivt eller stillatigande. Politiker kan exempelvis inte förväntas att släppa på traditionella kontrollinstrument utan att ha försäkrat sig om att det finns adekvata ersättningar. Pressen måste alltså kunna övertyga sin motpart om att självreglering

kan säkra en viss etisk standard och ge allmänheten ett trovärdigt alternativ till domstolarna som konfliktlösare. Det finns med andra ord en viss komplementaritet mellan statlig kontroll och självreglering. En stärkning av självsaneringen är en förutsättning för att reducera den juridiska vakthållningen.

I den verbala dragkamp som ofta uppstår mellan medierna och omvärlden får självsaneringssystemet gärna rollen som förhandlingsobjekt. De som kritiserar medierna kan sällan anföra systematiska bevis för sina påståenden och kritiken blir i regel fragmentarisk och därmed enkel att bemöta. I denna situation kan intresset i stället kanaliseras mot klagomålssystemet, som därmed blir en ställföreträdande arena. En sådan omdirigering sker med hjärtlig medverkan från medierna själva, som ofta använder självsaneringen som ett retoriskt led i sin egen *public relation*. Men eftersom både angripare och försvarare därigenom upphöjer apparaten till symbolisk klenod skapas orealistiska förväntningar om vad den kan uträtta.

Politikerna låter sig vanligen övertalas av pressen, dels därför att de inte vill framstå som frihetens fiender, dels därför att de skulle få pressen emot sig. Enligt min bedömning av den svenska debatten föreligger det heller inget akut politiskt hot mot självsaneringen som princip eller mot huvudelementen i det nuvarande systemet. Förvisso har statsminister Göran Persson uttalat sig kritiskt om sexualiseringen av det offentliga rummet, men det är ett fenomen som varken PO eller PON kan göra så mycket åt. Självsaneringen kan angripa så kallade övertramp på detaljnivå, men kan aldrig styra utvecklingstendenser på mediernas policynivå. Här är det marknadens järnlag som råder. En opinionsnämnd med makt att ändra journalistiken i allmänhet skulle omedelbart bli ett hot mot pressfriheten.

Ett motdrag av norsk typ

I dragkampen om den svenska medieregleringen har enskilda journalister och redaktörer riktat skarp kritik mot statliga Granskningsnämnden för radio och television, som anses ha angripit yttrandefriheten genom en del av sina beslut. Det har också höjts röster för att överföra nämndens klagomålsportfölj till den tryckta pressens apparat, kanske till och med att lägga ner hela nämnden. Men så länge det krävs statlig koncession för att driva radio och television är det föga realistiskt att tro att politikerna skulle ge upp hela det kontrollspektrum som nämnden står för. Till och med ett land med en puristisk pressfrihetstradition som USA har bibehållit en viss statlig uppsikt över radio och tv. För den svenska pressen står det emellertid fritt att försöka med ett motdrag av det som vi kan kalla norsk typ.

I Norge upprättades statliga *Klagenemnda for kringkastingsprogram* så sent som 1982. År 1996 utvidgade pressorganisationerna arbetsområdena för *sin* nämnd, *Pressens Faglige Utvalg* (PFU), till att också omfatta radio och tv. De etiska reglerna (*Vær Varsom-plakaten*) justerades i samband därmed redan 1994. Det fanns ingen uttalad avsikt att knäcka Klagenemnda, men det blev i alla fall resultatet. År 1998 lades nämnden ner och Pressens Faglige Utvalg stod i praktiken som allenarådande instans för utomrättsliga klagomål över mediernas innehåll och metoder. PFU med tillhörande Vær Varsom-plakaten blev ett självsaneringssystem med statlig välsignelse, men fritt från statligt inflytande. Här var det politikerna som fick ett erbjudande som de inte kunde säga nej till.

Det bör tilläggas att *Statens medietilsyn*, som förvaltar flera delar av norsk mediepolitik, behåller sin rätt att dela ut varningar och böter till kanaler som bryter mot radio- och tv-lagen och koncessionsvillkoren. Typiska teman i detta avseende är smygreklam och sponsring samt program som kan vara skadliga för barn. Medietilsynet behandlar inte klagomål från

allmänheten. Det gör däremot *Kringkastingsrådet*, som är ett rådgivande organ för det statliga public service-bolaget *Norsk rikskringkasting*. Rådets behandling av klagomål är emellertid sporadisk och formlös och kan därför knappast betraktas som något seriöst inslag på klagomarknaden.

Det är inte säkert att en omedelbar rörelse i norsk riktning skulle vara någon framkomlig väg i Sverige, eftersom den svenska statsmakten knappast är så medgörlig som den norska. Men det finns hur som helst goda skäl för de svenska pressorganisationerna att utvidga självsaneringssystemets jurisdiktion till att också omfatta radio och tv. Poängen är inte att man bör följa andra länders exempel, men att det ställs allt starkare krav på att kunna försvara journalistiken som institution tvärs över mediegränserna. Journalistikens integritet hotas från flera håll och detta ökar behovet av att kunna upprätthålla och utveckla en professionell etisk kärna. Utmaningarna kommer i första hand från två håll. Marknadens logik infiltrerar journalistiken via allehanda säljbudskap som ofta är till förväxling lik »äkta« journalistik. Från annat håll invaderas traditionella objektivitetsvärden såsom sanning och saklighet av fiktionselement och syntetisk verklighet som utges för att vara journalistik. Härtill kommer att traditionella standarder för yrkets arbetsmetoder angrips, och här är det inte bara realityregissörer och glada bloggare som utövar press, utan också tvättäkta journalister.

Att de svenska etikreglerna redan i många år omfattat både tryckt press och etermedier banar väg för att utvidga klagomålssystemet in på samma territorium. En viss överlappning med Granskningsnämnden får man räkna med, utan att någon av de två klagomålsordningarna för den skull behöver ta skada. Vissa gränser mellan dem måste man dra. Det mediepolitiska kravet om opartiskhet, såsom det är formulerat i sändningstillstånden, måste exempelvis förbli Granskningsnämndens exklusiva angelägenhet, men däremot inte pressetikens krav på redlighet (»fairness«) i hanteringen av journa-

listiska källor. För den klagande allmänheten skulle det knappast vara någon nackdel att kunna välja mellan två alternativ – båda gratis. Medierna skulle för sin del få ännu en möjlighet att visa på självsaneringens egenart och fördelar, till skillnad från statlig rättskipning. Mycket talar för att mediernas klagomålsordning efterhand skulle bli det alternativ som de flesta väljer.

Det som uppfattas som krissymptom för svensk självsanering förefaller än så länge ha föga att göra med den övergripande frågan om statskontroll visavi självsanering. Både kris och lösningar befinner sig i allt väsentligt på branschnivå och för en extern observatör är det frestande att ta fram diagnosen idiosynkrasi. Ett huvudproblem är att systemet för självreglering är uppdelat i sektorer som inte är trovärdigt grundat i pressetikens egenart. Det största området för etisk bedömning är de journalistiska produkterna, dvs. publicerade texter och bilder (textreklam undantagen). Detta är pressombudsmannens och opinionsnämndens domän. En mindre sektor av publicerat stoff gäller problemet textreklam, som Textreklamkommittén intill helt nyligen haft hand om. En tredje sektor gäller det som på svenska kallas yrkesetik, dvs. journalistiska metoder och yrkesuppfattningar. Detta är Journalistförbundets revir och förbundet har en yrkesetisk nämnd (YEN) för att ta hand om detta tema.

Denna säregna tredelning av det journalistiska fältet har en lång tradition, men resultatet är en fragmentering som milt sagt är föga funktionell. Det säger sig självt att journalistikens metoder och publicerade produkter hänger organiskt nära samman och det är samma yrkesuppfattningar som genomsyrar både arbetssätt och resultat. Frågar man exempelvis vilka slags metoder som bör vara etiskt acceptabla måste man väga in vikten av de publicerade produkterna. Och vice versa: finns det tillvägagångssätt eller intressekonflikter som är så hårresande att de per definition gör det oetiskt att publicera resultaten? Textreklamen minskar för sin del de publicerade produkternas trovärdighet och relevans, men berör också yrkesintegriteten hos dem som publicerar. För den som tänker klaga är det ock-

så förvirrande och avmotiverande att inte veta var klagomålet hör hemma och huruvida det är ett ämne som inte kan tas upp över huvud taget. Synlighet och stringens är förutsättningar för att en självsanering ska kunna fungera.

Inkonsekvenserna i denna uppstyckade klagomålsmarknad har efter hand fört med sig riskabla sprickbildningar. Textreklamkommittén har havererat, uppenbarligen därför att Tidningsutgivarna inte längre vill vara med och finansiera en ordning som de inte tror på. Journalistförbundets Yrkesetiska nämnd har tydligen aldrig fungerat, eftersom förbundet som fackförening har inbyggda intressemotsättningar som gör det vanskligt att driva effektiv självsanering gentemot enskilda medlemmar. YEN delar i detta avseende samma öde som motsvarande organ inom fackföreningar i andra länder, exempelvis Storbritannien och Australien.[6]

Pressetisk konsolidering

Det är en oklar situation som har uppstått, men inte värre än att den kan vridas i riktning mot en konstruktiv pressetisk konsolidering. En uppenbar åtgärd vore att överföra både Textreklamkommitténs och Yrkesetiska nämndens sakområden till pressombudsmannen och opinionsnämnden. Visserligen har varken PO eller PON i dag resurser att tackla en sådan utvidgning av ärendemängden, men det är bara ett praktiskt problem. PO och PON har en så etablerad tradition och tyngd att de snabbt skulle kunna anpassas till nya uppgifter. Förutsättningen är givetvis att pressorganisationerna har vilja att satsa det som behövs för planläggning och löpande finansiering.

En pressetisk integrationsprocess har för övrigt redan inletts genom »Spelregler för press, radio och tv«. Regelsamlingen innehåller som bekant inte endast allmänna publiceringsregler, utan även riktlinjer för textreklam, yrkesprinciper och metoder. »Spelregler« kan med fördel omredigeras till en mer

enhetlig kodex, men det finns knappast behov för någon generell skärpning. Tvärtom finns det goda skäl att varna mot en tillbakagång i legalistisk riktning. Mycket specifika regler kan ha sina fördelar som grund för klagomål, men har samtidigt nackdelen av att allt som inte är kodifierat kan uppfattas som etikfritt område.

Det är branschens och yrkesgruppernas organisationer som sitter med nyckeln till lösningen av dagens kris, men det är också de som är upphovet till de största problemen. För att överföringen av regleringsmakt från staten till pressen inte skall bromsas upp eller gå i motsatt riktning måste statsmakten möta en auktoritativ och representativ förhandlingsmotpart. För medierna är det av avgörande betydelse att på denna nivå kunna tala med en enda tunga, för att undgå att statsmakten kan spela ut motstridande intressen mot varandra. Exempel på vad som kan ske med självsaneringen när medierna inte uppträder samlat kan observeras i Danmark och Storbritannien.

I Danmark kunde tidningsutgivare och journalister inte enas om etiska regler och därför inte heller om den ursprungliga klagoinstansen *Dansk Pressenævn*. I en fastlåst situation reagerade politikerna. Resultatet blev medieansvarslagen, som också inrättade ett nytt statlig organ, *Pressenævnet*, 1992. Resultatet blev till förväxling likt en äkta självregleringsapparat, men det är en lagreglerad ordning som därför kan påverkas av politiska fluktuationer.

Också i Storbritannien var förhållandet mellan journalisterna och arbetsgivarsidan så ansträngt att det förstörde möjligheten till ett enat uppträdande. Den ledande journalistorganisationen *National Union of Journalists* förlorade tilltron till den gamla *Press Council*, drog sig ur samarbetet och bidrog därmed till att nämnden föll samman. När hotet om statliga ingrepp kom med full tyngd var det chefredaktörernas organisationer som snabbt etablerade den nya *Press Complaints Commission*, utan att inbjuda journalisterna. Även om PCC har hållit stånd sedan 1991 har det varit en uppenbar svaghet att den

inte har vanliga journalister som medlemmar. Bristen på samarbete om självregleringssystemet har också bidragit till att bibehålla en fientlig ton mellan parterna inom mediebranschen.

I Sverige har Pressens Samarbetsnämnd spelat en central roll som språkrör för pressen i övergripande frågor som gäller branschetik och pressfrihet. Detta är en säregen typ av syndikatorganisation som – i likhet med *Norsk Presseforbund* – kan förefalla självmotsägande eftersom den grundats av intresseorganisationer som i utgångspunkten är antagonister, dvs. arbetsgivare respektive arbetstagare. Att en sådan konstellation inte omedelbart blir handlingsförlamad beror naturligtvis på att deltagarna förmår att enas om gemensamma ideologiska mål och gemensamma yttre fiender som krafterna kan koncentreras emot. Det säger sig självt att statsmakten visar större respekt för ett organ som representerar det som vi med ett stiligt uttryck kan kalla den journalistiska institutionen än för ett antal organisationer med var sin dagordning. När Samarbetsnämnden nu visar tecken på splittring, som låter motsättningen mellan arbetsmarknadens parter komma till uttryck, är det en allvarlig varningssignal för den svenska självsaneringen.

Denna artikel är knappast platsen för att undervisa broderfolkets publicister om behovet av ändring av mediebranschens samlade organisationssystem, även om det kunde vara frestande. Jag skall nöja mig med att sätta frågetecken för Publicistklubben, som för en utomstående kan förefalla som en fin historisk lämning med doft av cigarrer och Gylldene Freden. Denna informella förening av journalister och andra slags publicister spelar uppenbarligen en seriös roll som debattforum, men det är svårt att se att den har någon naturlig legitimitet som basorganisation för pressens klagomålsapparat. Lite excentriskt förefaller det dessutom att Pressens Samarbetsnämnd stöder sig på en klubb vars medlemmar inte representerar andra än sig själva. Men åter – fenomen som främmande observatörer finner idiosynkratiska kan fungera väl där de har sin hemort.

Avslutningsvis är det knappast nödvändigt att tillägga att författaren anser att en väl fungerande självreglering är en vik-

tig angelägenhet både för dem som producerar journalistik och för samhället som helhet. Omsorgen om journalistikens integritet är inte bara en yrkespolitisk angelägenhet, men i lika hög grad ett värde av allmänt intresse.

Ett sådant system kommer emellertid inte som en gåva från staten. Det kostar pengar och intellektuell insats, och det medför element av kollektiv självcensur i medieföretag och branschen. För det första krävs det ett minimum av intern disciplin visavi självsaneringen som system. För att klagomålsapparaten skall kunna behålla sin auktoritet måste medierna i allt väsentligt sluta upp bakom den och tolerera de reprimander som riktas mot dem. Sist, men inte minst, måste utgivare, chefredaktörer och journalister kunna lägga sina interna intressemotsättningar åt sidan så länge självsaneringen står på dagordningen. De danska och brittiska spåren förskräcker.

Översättning: Olof Petersson

Noter

1. Självreglering (*self regulation*) är den internationellt gängse beteckningen på svenskans *självsanering* och danskans och norskans *selvjustis*.
2. Begreppet *press* används i vid bemärkelse för journalistisk verksamhet, oberoende av medietyp. Termen *pressetik* används i denna artikel enbart för journalistiken, medan *medieetik* också omfattar mediernas icke-journalistiska produktion.
3. Philip Dring, i David Berry, red. *Ethics and media culture: practices and representations*, Oxford 2000.
4. Teoretiska resonemang och historisk bakgrund i artikeln bygger i allt väsentligt på författarens böcker *Pressen är løs! Fronter i journalisternes faglige frigjøring*, Oslo 1999, och *Dressur i pressen. Selvjustis i internasjonalt perspektiv*, Oslo 2003.
5. Med *legalistisk* menas här att både klagande och klagonämnd alltid måste åberopa en paragraf i de etiska reglerna. En etisk standard av typen »god publicistisk sed« eller »god presseskikk« ersätter alltså aldrig en kodifierad regel.
6. Raaum (2003, s. 48–52).

Författarna

KATARINA WENNSTAM har arbetat som journalist på Sveriges Television sedan 1997, bl.a. på Rapport, Aktuellt, Uppdrag Granskning och Agenda, framför allt med inriktning på rättsväsendet. Hon har skrivit två böcker om samhällets syn på våldtäkt: *Flickan och skulden* (2002) och *En riktig våldtäktsman* (2004) och har belönats med bl.a. Vilhelm Moberg-priset. Under 2007 debuterar hon också med en roman.

GÖRAN GREIDER, född 1959, är författare och chefredaktör för Dala-Demokraten. Han har skrivit en rad debatt-, reportage- och essäböcker och diktsamlingar, bl.a. *Hagen – betraktelser från en by* (2006), *Bakom TV'n ändrades ljuset* (2005), *Jakobsbrevet* (2004), *Fucking Sverige: en modern Dalaresa* (2001), *Arbetarklassens återkomst* (1998), *Rudolf Meidner: skärvor ur ett 1900-talsliv* (1997).

JOHAN EHRENBERG är chefredaktör och grundare av tidningen ETC som startade för trettio år sedan. Han har skrivit ett tiotal böcker om politik och ekonomi samt är en flitig föreläsare kring frågor om medier, politik och jämställdhet.

JANNE ANDERSSON är Tittarombudsman på TV4 sedan oktober 2002. Han var redaktionschef vid starten av Nyheterna 1990, startade Nyhetsmorgon 1992, var programchef för lokal-tv 1994–98, redaktionschef och vice vd TV4 Stockholm 1998– 2000. Han startade och var redaktionschef för ABC (1986–1990) på SVT, var programredaktör/dagchef och stf utgivare på Aktuellt (1984–1986), producent på Dagens Eko (1979–1983) på Sveriges Radio och journalist på Aftonbladet 1970–1979.

KERSTIN BRUNNBERG har arbetat i olika funktioner på dagstidningar, Sveriges Television och Sveriges Radio, främst med nyheter och samhällsbevakning. Hon har varit chef på Ekot, informationsdirektör och programdirektör på Sveriges Radio och är nu Senior Advisor hos Sveriges Radios VD. Hon var under ett antal år ordförande i Guldspadejuryn och fick Lukas Bonniers Stora Journalistpris 2004.

GÖRAN ELLUNG är i dag verksam som kommunikationsdirektör på TV4. Han har under lång tid arbetat som granskande reporter och redaktionschef på samhällsprogrammet Kalla fakta och därefter, 1997–2004, ansvarat för samhällsprogrammen på TV4 som samhällschef. Under 70- och 80-talen var han verksam som journalist på Sveriges Television där han 1989 tillsammans med Jan Scherman fick Stora Journalistpriset för deras granskning av JAS-projektet.

NILS FUNCKE är journalist. Han har tidigare varit chefredaktör i Säffle-Tidningen, undervisat blivande journalister i etik och tryckfrihet vid JMK, varit lärare vid Poppius, ledarskribent i Dagens Nyheter och är i dag chefredaktör för tidningen Riksdag & Departement. Han har medverkat i flera antologier om journalistik samt skrivit boken *Tryckfriheten under tryck, Ordets män och statsmakterna*.

TORBJÖRN VON KROGH, är journalist sedan 35 år och var föreningen Grävande journalisters förste ordförande (1990–1992). Han var redaktionschef på KommunAktuellt 1991–1996 och fick Stora Journalistpriset 1994 tillsammans med chefredaktören Lars Longueville för utvecklingen av tidningen. 1996–2006 var han chefredaktör för Pressens Tidning. 2006–2007 är han gästprofessor i journalistik vid Kalmar högskola och arbetar med utvecklingen av svenska varianter på MAS (Media Accountability Systems). Han kan kontaktas på fam.vonkrogh@swipnet.se.

STIG FREDRIKSON är utrikeskommentator i Aktuellt, Sveriges Television, och sedan april 2004 ordförande i Publicistklubben med cirka 5 000 medlemmar. Har tidigare varit korrespondent i Moskva och Washington och 1993–2001 redaktionschef på Aktuellt. Var 2001–2002 gästprofessor i praktisk journalistik vid JMG i Göteborg.

AGNETA LINDBLOM HULTHÉN är ordförande i Journalistförbundet sedan 2000. Hon har drygt 30 års erfarenhet som journalist. Hon har jobbat med det mesta inom dagspress och har arbetat fackligt för journalister lika länge.

BARBRO FISCHERSTRÖM är verkställande direktör i Tidningsutgivarna sedan tolv år tillbaka. Hon är jurist och började sin yrkeskarriär i domstolsväsendet. Vidare har hon arbetat hos Justitiekanslern och som expeditionschef i Kommunikationsdepartemen-

tet. Hon kom till Tidningsutgivarna från posten som flygplatschef på Stockholm-Arlanda flygplats.

ÖSTEN JOHANSSON är konsult i mediefrågor. Han var ordförande för Svenska Journalistförbundet 1972–1987 och ordförande för Sveriges Tidskrifter 1991–2006. Han var chefredaktör för Vår bostad 1972–1999 och VD 1990–2006. Tidigare har han varit journalist vid Nya Norrland, Länstidningen, Östersund, Gotlands Folkblad, Aftonbladet och chefredaktör för Utflykt och Verdandisten. Han har suttit i styrelserna för TCO, Rabén & Sjögren, Tidens förlag, Pressens Samarbetsnämnd, GI, IHR samt tidningarna Folket, Frihet och Broderskap. I dag sitter han i styrelsen för Dagens Samhälle.

JOHAN MUNCK är justitieråd och sedan 1994 knuten till Granskningsnämnden för radio och tv, som vice ordförande fram till år 1999 och som ordförande från år 2000. Han har också varit ordförande i en rad statliga utredningar, däribland Rådet för mångfald inom massmedierna och Mediekoncentrationskommittén.

OLLE STENHOLM är Allmänhetens Pressombudsman (PO) sedan december 2000. Han började arbeta som journalist i mitten av 1960-talet, först i pressen, därefter 1967–2000 i SR och SVT, bland annat som korrespondent i Moskva och Washington, utrikeschef för Rapport, programledare för Magasinet i TV2, Ekochef och programledare för Efter 3 i P4.

PÄR-ARNE JIGENIUS har varit andreredaktör på Handelstidningen (GHT) och under drygt tjugo år chefredaktör och ansvarig utgivare för GT respektive Göteborgs-Posten. Han är den förste redaktör som varit Allmänhetens pressombudsman, PO (1993–2000). Blev därefter gästprofessor i journalistik vid JMG och är nu verksam som skriftställare och föreläsare.

HANS-GUNNAR AXBERGER är professor i medierätt. Han disputerade 1984 på avhandlingen *Tryckfrihetens gränser* och var 1990–1992 Allmänhetens pressombudsman.

PETER DANOWSKY är advokat och har sedan 1976 biträtt medieföretag i rättsliga frågor.

ANDERS ERICSON är VD, Sveriges Annonsörer.

BRITT BÖRJESSON är verksam som lärare och forskare vid JMG, institutionen för journalistik och masskommunikation vid Göteborgs universitet, och intresserar sig främst för frågor som har att göra med yttrande- och tryckfrihet, särskilt pressetikens historiska utveckling och nutida ställning.

CHRISTIAN MUNTHE är professor i praktisk filosofi vid Göteborgs universitet. Hans forskning rör sig huvudsakligen inom tillämpad etik, främst moraliska frågor om teknikens roll i samhället, i synnerhet i samband med medicinsk vård och forskning.

SUSANNE WIGORTS YNGVESSON är teologie doktor i etik vid Uppsala universitet, t.f. lektor vid Teologiska högskolan i Stockholm, biträdande direktor vid Centrum för Samtidsanalys och frilansande kulturskribent.

HELLE NISSEN KRUUSE är cand. jur. och lektor vid Danmarks Journalisthøjskole (DJH) och dessutom redaktör för eJour (www.djh.dk/ejour), ett skandinaviskt online-magasin om nätjournalistik som utges av DJH sedan 2001.

KAARLE NORDENSTRENG är sedan 1971 professor i journalistik och masskommunikation vid Tammerfors universitet (Nordens första journalisthögskola). Han har varit forskningschef och journalist vid Finlands Rundradio. Hans specialområden är kommunikationsteori, internationell kommunikation och medieetik.

ARI HEINONEN är lektor i journalistik vid Tammerfors universitet och docent i journalistik vid Tammerfors samt Jyväskylä universitet. Tidigare arbetade han som journalist i Helsingfors. Hans forskningsområde innefattar journalistiskt arbete, medieetik och nya medier i journalistiken.

ODD RAAUM är pensionerad docent vid journalistutbildningen, Høgskolen i Oslo, där han hade ansvaret för undervisningen i pressetik och medierätt. Hans böcker och artiklar handlar främst om pressetik och pressens historia. Hans senaste böcker är *Pressen er løs. Fronter i journalistenes faglige frigjøring* (1999) och *Dressur i pressen. Selvjustis i internasjonalt perspektiv* (2003).

SNS Medieforum

Denna skrift ingår i SNS Medieforum, vars syfte är att genom forskning, seminarier, debatter och bokutgivning bidra till en djupare och mer initierad mediediskussion.

SNS Medieforum är ett nätverk av forskare från olika discipliner, praktiker i näringslivet, politiska beslutsfattare och företrädare för medier.

Referensgrupp

Kännetecknande för SNS forskning är att referensgrupper knyts till forskningsprojekt. På detta sätt kan företrädare för näringsliv och förvaltning bidra ekonomiskt och dessutom kontinuerligt följa projektarbetet. Forskarna har därmed möjlighet att diskutera frågeställningar, analyser och slutsatser med praktiskt verksamma beslutsfattare. Referensgruppen består av företrädare för SNS Medieforums finansiärer:

Huvudfinansiärer: Axel Johnsongruppen, Bonnier, Carl-Olof och Jenz Hamrins Stiftelse, Ericsson, Handelsbanken, Läkemedelsindustriföreningen, Länsförsäkringar, Riksbankens Jubileumsfond, Svenska Spel och Vattenfall.

Övriga finansiärer: Deloitte, Eniro, Eskilstuna-Kurirens Stiftelse, Fortum, ICA, JKL, Nerikes Allehanda, Nya Stiftelsen Gefle Dagblad, Observer, Posten, Ratos, Stiftelsen Pressorganisation, Upsala Nya Tidning och V&S Group.

Ett särskilt anslag till denna bok har givits av Carl-Olof och Jenz Hamrins Stiftelse.

Muhammedbilderna och Expressens löpsedel om Mikael Persbrandt har aktualiserat frågan om yttrandefrihetens gränser. Svenska medier har länge velat undvika statlig inblandning genom ett system av etisk självsanering.

Dagens medier står inför stora etiska utmaningar. Inläggen i denna bok diskuterar hur dagens etiska regelsystem fungerar i praktiken. Frågan är om systemet borde reformeras och i så fall hur.

Bland bokens författare finns journalister, redaktionsledare, mediechefer, organisationsföreträdare, nuvarande och tidigare pressombudsmän och andra med uppgifter inom självregleringssystemet samt jurister och forskare.

Boken inleds med en aktuell översikt över vilka regler som gäller för vilka medier i dagens alltmer uppsplittrade medielandskap.

